

“FOTOGRAFI RAKIRIN”

TECRÛBEYÊN JINÊN KU

HEVSERÊN WAN BI ZORÊ

HATINE WINDAKIRIN

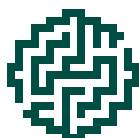
HATICE BOZKURT

ÖZLEM KAYA

NAVENDA BIRGEH DADMENDÎ Û HEQÎQETÊ

HAFIZA MERKEZÎ

“FOTOGRAF RAKIRIN”
TECRÛBEYÊN JINÊN KU HEVSERÊN
WAN BI ZORÊ HATINE WINDAKIRIN

NAVENDA BÎRGEH DADMENDÎ Û HEQIQETÊ

Tütün Deposu

Lüleci Hendek Caddesi 12

Tophane 34425 İstanbul / Türkiye

info@hafiza-merkezi.org

www.hafiza-merkezi.org

"FOTOGRAF RAKIRIN"*

TECRÛBEYÊN JINÊN KU
HEVSERÊN WAN BI ZORÊ
HATINE WINDAKIRIN

**Fotograf Rakirin" îfadeya jinên ku hevserên wan bi zorê hatine windakirin bi xwe ye. Ev îfadeya ku ji bo sernivîsa raporê hatiya bikaranîn, bi halê xwe yê resen hatiye hiştin.

NIVÎSKAR

Hatice Bozkurt

Özlem Kaya

Beşên raporê yên bi sernivîsên navberê yên 'Vehan û Pênasekirin', 'Têkoşîna Kolektîf' û 'Hiqûq Wek Qadeke Têkoşînê' yên beşa V. a bi sernivîsa 'Tîştên Ku Xebatên Qadê Derxistine Holê' ji aliyê Hatice Bozkurt ve, beşên din ên raporê jî ji aliyê Özlem Kaya ve hatine nivîsandin.

ŞÊWIRMEND

Handan Çağlayan

AMEDEKARÊN WEŞANÊ

Meltem Aslan

Özgür Sevgi Göral

EDITÖRA TIRKÎ

Elçin Gen

WERGER

ENSTÎTUYA KURDÎ YA STENBOLÊ

RASTKIRIN

Berivan Hicret Turhan

Hatice Bozkurt

WERGER Û ŞIROVEYA GIŞTI YA NY (TIRKI)

Dara Elhüseyni

DIZAYN

BEK

ÇAPXANE

Sena Ofset

Ofis: Lityos Yolu 2. Matbaacılar Sitesi

E Blok 6. Kat 4NE 20 Zeytinburnu/İstanbul

T. +90 212 6133846

www.senaofset.com.tr

WEŞANÊN KOMELEYA BÎRGEH,

DADMENDÎ Û HEQIQETÊ

ISBN: 978-605-85978-X-X

SPASÎ

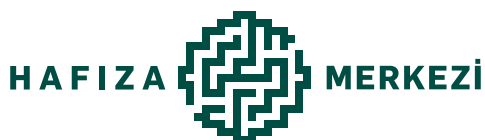
Eger jinên li Cizîr, Silopiya, Qileban, Basê, Hezex, Şirnex, Amed û Stenbolê ku em li malên xwe kirin mêvan, bi me re hevdîtin pêk anîn û jiyana xwe bi hemû samimiyeta xwe bi me re parve kirin, nebûna; ev xebat der nedîçû, em spasiya xwe pêşkêşî wan dikin. Gelek spas ji bo jinên ku hevserên wan hatine windakirin; Komeleya Piştewaniya bi Xizmên Windahiyan re (YAKAY-DER) û Komeleya Mezopotamayê ya Piştewaniya bi Xizmên Windahiyan re (MEYA-DER), bi taybetî ji bo nûnerên li Cizîr, Basê, Qileban, Hezex û Amedê; ji bo şewirmenda me Handan Çağlayanê, ji bo Berivan Alagozê ku hem wekî endamekê ekîba qadê hevdîtin pêk anî û hem jî di serdanan de ji bo çarçoveya vê raporê piştgiriya me kir; ji bo Elçin Gen a ku ne tenê bi xwendina edîtoriyal her wiha piştgiriya wê ya derbarê naverokê de jî ku em dewlemendtir kir; ji bo Gülnur Acar Savran û Meltem Ahıska ku rapor xwendin û alîkariya me kirin ku em vê xebatê pêşdetir bixin û herî dawî spasi ji bo Xanê Dayan.

Navenda Bîrgeh, Dadmendî û Heqîqetê, ji bo weşandin û lêkolîna ku esasa vê raporê ye bi çavkaniyên maddî piştgiriya me kir spasiya xwe pêşkêşî Weqfa Chrest, Weqfa Charles Stewart Mott û Komeleya Oakê dike. Her wiha, em spasi ji bo Komeleya Heinrich Böll, Weqfa Açık Toplum, Huridocs, Bülent Erkmen û Anadolu Kültürê dikin.

**“FOTOGRAF RAKIRIN”
TECRÛBEYÊN JINÊN KU HEVSERÊN
WAN BI ZORÊ HATINE WINDAKIRIN**

NAVENDA BIRGEH DADMENDÎ Û HEQÎQETÊ

NAVEROK

6 PÊŞEK

9 I. PÊŞGOTIN

13 II. PAŞXANEYA DÎROKÎ

16 III. ZAYENDA WINDAKIRINÊN BI ZORÊ

Zayenda Şer û Pevçûnan

Li Tirkîyeyê Jin û Îhtimala Aştiyê

Hevsêrên Kesên ku Bi Zorê Hatine Windakirin

22 IV. MIJARA LÊKOLÎNÊ Û RÊBAZ

27 V. TIŞTÊN KU XEBATA QADÊ DERXISTINE HOLÊ

1. Lêgerîn

2. Berhemên Piştgiriyê: Dijwarî û Derfet

3. Şîdeta Zayendî

4. Têkoşîna Debarê û Keda Jinan

5. Bûna 'Hevsêra Windayekî'

6. Mafên Civakî, Alîkariyên Civakî

7. Bîranîn

8. Vehan û Pênasekirin

9. Têkoşîna Kolektîf

10. Hiqûq Wek Qadeke Têkoşînê

59 VI. ENCAM Û PÊŞNIYAR

**63 VII. ŞÎROVEYA GIŞTÎ YA KU MECLÎSA GIŞTÎ
YA NETEWEYÊN YEKBÛYÎ KONSEYA
MAFÊN MIROVAN KOMA XEBATÊ YA
WINDAKIRINÊN BI ZORÊ YAN DERVEYÎ
ÎRADEYÊ QEBÛL KIRÎ YA DERBARÊ JINÊN
TESÎRA WINDAKIRINÊN BI ZORÊ LÊ BÛYÎ**

70 ÇAVKANÎ

73 JÎNENÎGARÎ

PÊŞEK

Navenda Bîrgeh, Dadmendî û Heqîqetê, bi armanca tespîtkirina bînpêkirinên mafên mirovan ên di demên şer û rêveberiyên otorîter de, xurtkirina bîrgeha civakî ya derbarê wan bînpêkirinan de û di lêgerîna dadmendiya de piştewaniya mexdûran bi perspektîfa dadmendiya pêvajoya derbasbûnê (transitional justice) kirin, hat avakirin. Ji bo ku paşeroj bê zanîn û hesaba vê were pirsîn, bînpêkirina mafên mirovan ya bi awayekî sîstematîk û zalimane werin belgekirin, em bawer dikin ku divê vegotinên alternatîf ên tepisandî yên li cihên ku bînpêkirina mafên mirovan pêk hatiye, werin komkirin û bi komên cuda yên civakê re werin parvekirin û piştewaniya kesên mafên wan hatine bînpêkirin, bê kirin da ku dadmendî ji bo wan jî pêk were. Rûbirûmayîna bi paşerojê û hesabpirsîn encax dema ku bînpêkirina mafê mirovan derkeve holê, sûcdar werin darizandin û mekanîzmayên telafîker ên dadmendiya bikevin pratîkê em dikarin tehrîbata ku ev bînpêkirin bûne sedem, ji holê rakin û tazmîna wan bikin.

Bi vê helwestê, me biryar da ku em bi bînpêkirineke giran a mafê mirovan dest pê bikin û me windakirina bi zorê wek qada xebatê diyar kir. Di xebatên du salên ewil ên Navendê de me bi xizmên windahiyan, parêzer, nûnerên rêxistinên civaka sivîl, parêzvanên mafan, rêveber û xebatkarên baroyan re hevdiîtin pêk anîn. Me hewl da em fêhm bikin ka windakirina bi zorê çawa derketiye û dewletê ev stratejî bi kîjan awayî mekanîzma û çarçoveyê pratîk kiriye. Aliyekî din ê vê xebatê, ku herî kêr bi qasî vê girîng e, ev bû ku me hewl da em tecrûbeyên xizmên windahiyan fêhm bikin. Her wiha, me xwest em bibînin ka li Tirkiyeyê di peyda kirina sûcdaran û darizandina wan de têkildarê avakirina mekanîzmayên dadmendiya telafîker, astengiyên bi çî awayî dihewîne.

Me encamên lêkolîna qadê ya ku me di sala 2013'ê de li Şîrnexê kir, wek rapora Rastiya Weşartî: Windakirin û rapora ku me tê de aliyê hiqûqî yê windakirina bi zorê analîz kir, bi navê Zorla Kaybetmeler ve Yargının Tutumu (Windakirin û Helwesta Dadgehê) weşand. Hûn dikarin her du raporên li ser malpera Navenda Bîrgeh, Dadmendî û Heqîqetê (www.hafiza-merkezi.org) peyda bikin. Ji xeynê vê di danegeha ku me amade kiriye de agahiyên derbarê kesên li Tirkiyeyê hatine windakirin, cih û dîroka windakirinê, çîroka windakirina wan, daneyên têkildarê windakirinê û sûcdarên şîbhedar hene. Hûn dikarin wan agahiyên di malpera www.zorlakaybedilenler.org de peyda bikin.

Dema me ev xebat meşand, bi taybetî jî dema ku em li ser tecrûbekirina windakirinê ya xizmên windayan hûr bûn, me dît ku di vê mijarê de helwesta perspektîfa zayenda civakî gelekî girîng e. Ji ber ku jinên wek kesên ku piştî yên

hatine windakirin dimînin, gelek tecrûbeyên ji yên mêran cudatir dijîn, bandora bûyerên nêzî hev ji ber pergala serdest a patrîarkal ji hev cuda dibe. Ku em tecrûbeyên jinan wek kesên ku “piştî wan mane” derxînin holê bi tena serê xwe ne bes e, şert e ku em wan tecrûbeyan ku têkiliyên serdestiyê bi xwe re tîne, wekî pirsgirêk tespît bikin. Lewma, pêvajoya hesabpirsînê û avakirina dadmendiyê divê li gorî tecrûbe, hewcedarî û daxwazên cuda yên wan jinan werin diyarkirin; divê têkiliyên hêzê yên zayendparêz ên ku vê cudahiyê diafirînin divê di hedefê de be.

Ev rapor, li ser tecrûbeyên kesên ku hevserên xwe winda kirine disekine û berhema hewldana perspektîfa zayendî ya binpêkirina mafê mirovan e. Pirsên ku em dixwazin bi vê raporê bibersivînin ev in: hevserên kesên hatine windakirin ev pêvajo çawa jiyana, jiyana wan çawa guherî, têkiliyên piştevanîyê bi kê re danîn, piştî windakirinê têkoşîneke çawa dan, ji kîjan mafên xwe mehrûm man? Wek li hemû mînakê li cîhanê, li Tirkiyeyê jî têkoşîna li dijî windakirinan zêdetir ji aliyê jinan ve hatiye dayîn. Em hêvî dikin ku ev rapor jî bibe piştgirî ji bo têkoşîna jinan a ku dewam dike.

PÊŞGOTIN

Lîteratur, têgeh û qada nîqaşê ya mafê mirovan, ji salên 1980'yî heta niha li Tirkiyeyê di jiyana me hemûyan de guherînên girîng pêk anîn. Têgeha mafê mirovan, li gel hemû rexneyên li hemberî vê têgehê, wekî mafên ku hemû welatî xwedî wan mafan in û çî bibe bila bibe, wek mafên divê neyê bînpêkirin û dest lê neyê dayîn hatin pênamekirin. Têgehên wek rûmeta mirovan, mafên bingeîn û yên dest lê nayê dayîn, sûcên li dijî mirovahiyê, sûcên şer di jiyana me de hem jî di nîqaşên me de cih girtin. Li gorî vê, welatî çî bikin bila bikin, dewlet nikare îşkenceyê li wan bike, wan wînda bike û zirare bide bedena wan. Lê dersa herî girîng a ku ji mafê mirovan hate sitandin helbet bi van têgehan ne sîncardar e. Ev helwest, di heman demê de têkoşîna lêgerîneke nû ya ziman, çand û têkoşîna mafan hînê parêzvanên mafan kir.

Dema em li vê lîteraturê û qada têkoşînê dinêrin, tiştê yekem ku em dibînin ku 'li gorî zayendê ji nû ve avakirina vê qadê' pêdiwiya herî bingeîn û girîng e. 'Mirov'ên ku em qala mafên wan dikin, jiyana xwe ya rojane wek jin an jî mêr, hevzayend an jî heteroseksuel diborîne. Ji xeynî tecrûbeyên cuda yên li gorî zayendê, aîdiyetên me yên cuda wek koka etnîk, baweriya olî û rewşa çîni jî tecrûbeyên me diyar dikin. Yanî mirov xwediyê zayend, meylên zayendan, aîdiyetên etnîk an jî olî ne; ev lîsteya cudahiye ne sabît e û nasnameyên nû yan jî jêr-nasname li ser ên heyî tên zêdekirin. Hemû cudahiyan bi vî rengî, li rastî tecrûbe, jiyana rojane û ya herî girîng bînpêkirinên ji hev cuda tên. Ji ber vê sedemê, têkoşîn û zimanê mafê mirovan çî qas van cudahiyan bihewîne û di helwesta xwe de tecrûbe û bînpêkirinên cuda dîtbar bikin dê ev qas berfireh bibe.

Mirovên xwedî zayendên cuda, meylên zayendî û nasnameyên zayendî ne, heyamên ku ew tê de bînpêkirinên mafê mirovan bi awayekî sîmatîk dijîn bi awayên gelek cuda tecrûbe dikin. Vegotina "mafê mirovan" a yekreng û yekpare wan cudahiyan ji holê radike û bînpêkirina mafê mirovan, her çî qas tecrûbekirina wan ji hev cuda be jî, bi heman awayî dide nîşandan. Ji ber vê, 'bizayendkirina' qada mafê mirovan ne tenê tecrûbeyên jinan ên xweser dîtbar dike, di heman demê de tiştên ku

hatine jiyana bi hemû tevîheviya wan piçekî din nêzîkî heqîqetê dike. Lewma, dema em dibêjin 'bizayendkirin' mebesta me ne tenê ev e ku em tecrûbeyên jinan li lîteratura mafê mirovan zêde bikin. Ya girîng ev e ku divê em têkoşîna li dijî bînpêkirina mafê mirovan bi tevîkirina tecrûbeyên jinan ji nû ve ava bikin. Mirov bi heman awayî tecrûbe nakin, ji ber nasnameyên cur bi cur tecrûbeyên tevîhev û ji hev gelek cuda dijîn. Ev tê wateya bînpêkirin û têkoşînê cuda; divê em vê yekê qebûl bikin û bi helwesteke nû li qada bînpêkirina mafê mirovan binêrin.

Pêdiwiya 'bizayendkirina' vê qadê ne xweserî Tirkiyeyê tenê ye. Li her derê çîhanê aktîvîst, nivîskar, lêkolîner û parêzvanên mafan ji bo ji nû ve avakirina qada bînpêkirinên mafan a ku dê tecrûbeyên jinan jî bihewîne, têkoşînê didin. Wek mînak, Nancy Caro Hollander, ê ku li ser pratîkên terorî yên dewletê yên li ser jinên Arjantînî dixebite, dibêje ku dema di salên 1980'yî de li Amerîkaya Latîn bînpêkirinên mafên mirovan dihatin belgekirin, tengasiyek mezin dijiyan di pêvajoya vegotin, nivîsandin û derxistina bînpêkirinên taybet ên mafên jinan de. Li gorî Hollander, sedema vê yekê ev e ku di vê demê de "ziman û navgînên ku dê ev tecrûbeyan îfade bikin û bi awayekî zelal derxînin holê hêj pêk nehatibûn"¹. Bêguman, ji salên 1980'yî heta îro, ji bo ku qada mafê mirovan ji 'tariya zayendê' derkeve û ji nûve bi bingeha zayendê bê avakirin gelek hewldanên girîng çêbûn. Di xebat û lêkolînên di salên dawî de li ser aliyên bînpêkirinên sîmatîk ên mafê mirovan zêde nehate dîtin lê bi awayekî tîtiz, bi taybetî jî bi destê femînîstan, tê analîzkirin. Wek mînak, zirar û ziyana ku komkujî û şîdeta dewletê pêk anî, bi bingeha zayendê hate analîzkirin û tecrûbeyên jinên ku nijadperestiyê tepeser kir derkete holê; hemû awayên şîdeta zayendî -wek tacîz, tecawiz, karkeriya seksê ya bi zorê, koletiya seksê, kurtaja bi zorê û ducaniya derveyî daxwaza jinê- werin axaftin û zêdetir bînc dîtin; bandora şîdeta aborî û feqîriyê li ser jiyana jinan a rojane wekî mijareke girîng tê dîtin; û ji ber ku ji mîletên cuda ne hinek jin di warê zimên de astengiyan dibînin ji têkoşîna

1 Hollander, N. C. "The Gendering of Human Rights: Women and the Latin American Terrorist State". 1996:42.

mafê mirovan dûr dikevin û ev yek wek awayê şîdeta çandî derdikeve pêşiya me.

Heman meyl di dadmendiya pêvajoya derbasbûnê ya ku di salên dawî de cihekî girîng girtiye de her ku diçe xurttir dibe. Dadmendiya pêvajoya derbasbûnê, hemû mekanîzmayên ji bo çareserkirina binpêkirina mafê mirovan di dema şer, pevçûnên etnîk, darbeyên leşkerî û rejîmên otorîter de dihevine. Ev mekanîzma, ji bo ku dewlet tiştên hatine jiyandin; qebûl, telafî û tazmîn bike tîn bikaranîn. Lê helwesta dadmendiya pêvajoya derbasbûnê ne tenê li ser dewletê disekine; hewl dide ku aliyên cuda yên civakê bi encamên siyasî, çandî û mirovane yên binpêkirinan rû bi rû bimîne. Reformên gelêrî yên wekî komîsyonên heqîqetê yên bi ji rastiya mexdûran ava bûne, darizandinên ji bo cezakirina sûcdaran, ji kar dûrxistina rayedarên dewletê yên di van karan de berpirs in û avakirina mekanên wek muze û qadên bibîranînê, hinek ji van mekanîzmanayan in. Di ronahiya xebatên zayenda civakê de, ji nû ve nirxandina van mekanîzmayan û ji nû ve sazkirina tecrûbeyên jinan, di nîqaşên li ser dadmendiya pêvajoya derbasbûnê de, bi taybetî jî di deh salên dawî de, cihekî girîng digire. Gelek meseleyên wek têkoşîna ji bo dema hilbijartina endamên Komîsyona Heqîqetan temsîliyeta wekhev a jinan, derxistina sûcên li dijî jinan hatine kirin, li cihên bîranînan dîtina tecrûbeyên jinan, cudakariya li hemberî jinan a di qada aborî û hiqûqî de, bi perspektîfa jinan tê analîzkirin û bi haydariya tecrûbeyên wan tê axaftin.² Ev têkoşîn encamên berbiçav jî derdixin holê; wek mînak di sala 2001'an de Komîsyona Qebûlkirin, Heqîqet û Lihevanînê (Commission for Reception, Truth and Reconciliation - CARV) ya li Tîmora Rohilat hate damezirandin, di warên şîdeta zayendî û tematîk ên din de li ser bingeha zayenda civakî rapora herî berfireh ya lêkolînî û analîzî weşand.³ Mîna keke

2 Valji, N. "Bir Fırsat Penceresi: Kadınlar İçin Geçiş Dönemi Adaleti Çalışmaları". 2010. http://ynt4254.hakikatadaletahafiza.org/Cust/UserFiles/Documents/Editor/Valji_Kad%C4%B1nGe%C3%A7i%C5%9FD%C3%B6nemiAdaleti_pb2010.pdf

3 Vesiah, N. "Hakikat Komisyonları ve Toplumsal Cinsiyet: Ülkeler, Politikalar ve Usul ve Yöntemler". 2006. <http://www.hakikatadaletahafiza.org/Cust/UserFiles/Documents/Editor/Nesiah-HKToplumsalCinsiyet.pdf>

din jî Dadgeha Cezayê ya Navneteweyî ya Yûgoslavyaya Kevn e ku li Laheyê hate avakirin û ji bo darizandina sûcên derbarê tecawîzê de biryar dan. Dadgeh, di sala 2001'an de bi biryara Kunarac, tecawiz wekî sûcekî li dijî mirovahiyê bi nav kir û bi awayekî berbiçav têkoşîna ji bo ku sûcên li dijî jinan di çarçoveya sûcên li dijî mirovahiyê werin qebulkirin, dide.⁴

Dema em li Tirkiyeyê dinêrin, her çî qas xebatên gelek girîng û danehevên bitesîr hene jî, em ê bi hêsanî tespît bikin ku di perspektîfa li ser pêvajoya hesabpîrsîna binpêkirinên mafê mirovan de nêrîna ji bingeha zayendê ne nêrîna serdest e.⁵ Tirkiye, di mijara binpêkirina mafê mirovan de sûcên gelek giran pêk anîne û her çî qas ji hev cuda bin jî gelek demên otorîter dîtin. Kesek bi tecrûbeyên resen ên jinan li van qadan binêre mimkun e ku çîrokên gelek girîng derxîne holê. A yekem, bi helwesteke wisa tê dîtîn ku şîdeta dewletê tu carî bi heman awayî nehatiye tecrûbekirin û mirovên ku xwedî aîdiyetên cuda ne vê pêvajoyê bi awayên cuda tecrûbe dikin. Ya duyemîn jî, lazim e ku li hemberî zirarên pîralî, pîrqaî û hewcedarî bi saxkirinên cuda hene, pêşniyarên çareseriyê yên pîrqaî û jî hev cuda derdikevin pêş.

Ku em tecrûbeyên jinan derxînin holê, ev yek nêrîna me ya yekalî a ku carinan di xebatên mafê mirovan de jî derdikeve pêşiya me ya tîkildarê jinan jî dê bişikîne. Jin ne tenê wek "kesên paşvemaî", "mexdûr" an jî "bindestiya dualî dijîn" tîn binavkirin. Bi saya çîrokên jinên ku hevserên wan wînda bûne yên di vê raporê de, bi gelek rolên cuda rabûne û tecrûbeyên tevlihev jiyane. Di dema binpêkirinên mafê mirovan de, jin hem karîne li ber xwe bidin û hem jî di nav tîkiliyeke neyeksaniyeke muazzam a aborî de xebitîne û li malbatên xwe nêrîne. Jiyana rojane organîze kirine, di polîtîkayê de cih girtine, carinan li hev hatine carinan îtiraz kirine, pêwendiya piştewaniyê pêk anîne, carinan bêdeng mane carinan bi hêrs bûne,

4 Turano, L. C. "The Gender Dimension of Transitional Justice Mechanisms". 2011:1055.

5 Di vê warî de xebatên gelek girîng hene. Bnr. Barış için Kadın Girişimi Çözüm Süreci Raporu, 2013; Sirman, N. 2002; Çağlayan, H. 2007; Acar, F. ve Ertürk, Y. 2011; Üstündağ, N. 2013.

çûne ber deriyên dadgehan û li hev guhdarî kirine. Lê nêrîna tecrûbeyên jinan ên rojane, hewldana bihîstina dengê wan di heman de di asteke makro polîtîkayê de tê wateya dîtina gelek çalakî, wate û hestên cuda yê heta niha nehatine dîtin. Her wiha, ev tecrûbeyên rojane dişibin gelek jinên li cihên din ên cîhanê. Wek mînak, rapora ku li Nepalê bi hev dîtinên bi jinên ku hevserên wan hatine windakirin, hatiye amadekirin nîşan dide ku jin, ji ber ku ji qada hiqûqê bi awayekî sistematîk hatine dîrxistin û hiqûq xwedî zimanekî tevlihev û aloz e, çawa mecbûrî mêran bûne.⁶ Dîsa li Kolombiyayê rêxistina jinan Sisma Mujer di rapora xwe de dibêje ku sedema herî girîng a ku jin serî li saziyên hiqûqî nadin ev e ku kiryarên sûcan hema hema tu carî nayên cezakirin û ji ber vê tîrê parastin.⁷ Hûn ê di vê rapora li ber destê we ye, tê de tecrûbeyên hevserên kesên windakirî yê gelek nêzîkî hev in, bixwînin. Ev nêzîkî nîşan dide ku jinitî ne kategoriyeke razber (soyut) e û referans dide jinên ku bi tecrûbeyên parvekirî tîrê cem hev. Her wiha, ligel helwestên netewperwer û yê wek "em dişibin hev", nîşan dide ka jin bi tecrûbeyên navneteweyî yê jinên din çawa dewlemend dibin.

Tevlihevî û piralîtiya tecrûbeyên ku jinên hevserên wan wînda bûne, jiyane; alîkariya me dike ku em bi çavekî din li bertekên mirovan ên li hemberî bînpêkirina mafê mirovan û dema marûzî şîdeta dewletê dibin, binêrin. Alîkariya me dike ku em bertekên cuda yê jinên cuda bibînin; em dibînin ka jin li gorî temen, perwerdehî, tecrûbe, koka etnîk û aîdiyeta siyasî çawa tecrûbeyên ji hev cuda qezenc dikin. Lewma, dema em li ser rê û rêbazên tehrîbatên ku ji bînpêkirina mafê mirovan derketine holê nîqaş dikin, hewce ye em zimanekî wîsa bi kar bînin ku wan tecrûbeyên cuda hemûyan bihewîne. Ev rapor, rasterast ji bo piştevaniya avakirina vî zimanî hat nivîsandin. Me xwest

---

6 Uluslararası Geçiş Dönemi Adaleti Merkezi (ICTJ) Bilgi Notu, "Beyond Relief: Addressing the Rights and Needs of Nepal's Wives of the Disappeared". 2013:9. <http://ictj.org/publication/beyond-relief-addressing-rights-and-needs-nepal-wives-disappeared>

7 Mujer, S. "Columbia: Women, Conflict-Related Sexual Violence and the Peace Process". 2013:5. http://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/ABColumbia_Conflict_related_sexual_violence_report.pdf

em jiyana jinên ku hevserên wan wînda bûne, windakirin, berî û piştî windakirinê, stratejiyên li berxwedanê ji dengê wan bibihîzin û guhdar bikin. Me xwest ku ev rapor di heman demê de bibe pêngaveke pêkanîna perspektîfeke dadmendiya pêvajoya derbasbûnê ya ku tecrûbeyên jinan jî dihewîne. Me xwest ku ev rapor hewldaneke kollektîf û xebatên nû bi xwe re bîne. Tecrûbeyên jinan gelekî berfireh in û gelek tişt hene divê werin nivîsandin. Em hêvî dikin ku ev rapora ku xwe dispêre vegotinên hevserên kesên hatine windakirin, hewldaneke wîsa teşwîq bike.

Navenda Bîrgeh, Dadmendî û Heqîqetê
Bernameya Xebatên Bîrgehê

PAŞXANEYA DÎROKÎ

Darbeya 12'ê Îlon 1980'yan ku di dîroka komara Tirkîyeyê de artêşê cara sêyemîn dest danî ser rêveberiyê, di her warî de dema guherîneke mezin a dîrokî bû. Taybetiyên herî diyar ên vê demê ev bûn: dewlet bi hemû saziyên xwe ji aliyê mîlîtarîzmê ji nû ve hate avakirin, civak kete bin kontrola mîlîtarîst, şîdeta dewletê bi awayekî ku hemû muxalefetê bitepisîne hat pratîkkirin, ev zilm û zordarî bi zagona bingehîn hate mîsogerkirin⁸ û kiryarên sûcdar bi zirxeke legal hatin parastin. Vê heyamê her wiha polîtîkayên netewperest û yekperest ên ku hêza dewletê saxlemtir dikin hatin pêşxistin. Piştî vê cûntayê, pirsgerêka etno-polîtîk a ku di sih salên Tirkîyeyê de pêk hat û wekî "Pirsgerêka kurd" tê bilêvkirin derkete holê. Artêş bi hilbijartinên sala 1983'yan ji rêveberiya Tirkîyeyê xwe vekişandibû û salek şûnde (di 1984'an de) Partiya Karkerên Kurdistanê (PKK) bi serdegirtinên di Dihê û Şemzînanê wek hêzeke gerîla ya çekdar derkete holê. Lê belê di salên piştî de bi şerê li dijî gerîlayên PKK'ê kontrola eskeriyê, bi taybetî jî li ser welatîyên kurd bandora xwe zêdetir kir. Rewşa awarte (OHAL) cara ewilî di sala 1984'an de li 8 bajarên (Amed, Elezîz, Colemêrg, Mêrdîn, Sêrt, Dêrsim û Wan) hat îlankirin û di nav 12 salan de ev yek tevahiya 14 bajarên de pêk hat û heta sala 2002'yan berdewam kir. Waliyên herêmên ku OHALê hatibû îlankirin bi erkên berfireh hatibûn wezîfedarkirin. Artêş li gorî şert û mercên şerê ne giran ji nû ve hat saz kirin di sala 1985'an û vir ve pergala cerdevantîyê⁹ piştgiriya vê pergalê kir.

8 15. Benda berdema Makeqanûna 1982'an, hikma "ji mêjûya 12 Rezber 1980'ê heta ku Dîwana Serokatî ya TBMM'ê ku li gorî hilbijartina giştî ya yekemîn kom bibe were avakirin, li der barê Konseya Netewî ya Ewlehî ku bi hejmara 2485'ê ve hatiye avakirin a ku li ser navê neteweya Tirk rayeya qanûndanî û birêvebirinê bi kar tîne, hikûmetên ku di dema rêveberiya vê Konseyê de hatine avakirin, ji ber hemû qerer û taserûfên Meclîsa Şêwrê ku li der barê Meclîsa Avaker a bi hejmara 2485'ê biqanûn dixebite, li ser wan îdfayên cezaî, malî û hiqûqî nayan kirin û bi vê armancê mirov nikare serî li dadgehên bide. " İhtiva dike. (<http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/anayasa.maddeler?p3=215>)

9 Di 26 Adar 1985 de bi guherîna qanûna bi hejmara 3175ê di 74. Benda Qanûna Gundana bi hejmara 442 ve, sistema berdema a notirvaniya gundan dest pê kir. Li gorî heman Qanûna Gundana, notirvaniya gundan a dildar jî dest pê kir. Hem notirvanên berdema hem jî yên dildar, ji aliyê dewletê ve ji bo têkoşîna li dijî î PKK'ê bi awayekî aktîf hatin peywirdarkirin û çekdarkirin. Wekî guherînan saziyî yên din, sistema notirvaniya gundan jî ji bo jihev kirina "welatîyên sadiq" ji yên din hat bikaranîn. (Bnr. Kurban D. 2009; Balta-Paker, E., Akça, İ. 2013; Özar, Ş., Uçartar, N., Aytar, O. 2013.)

Ev hemû, pêngavên dewletê yên guherîna polîtîkayê ya sazûmanî ne ku li hemberî bihêzbûna tevgera kurdan a di salên 1990'î de bisekîne hatin avêtin. Êdî armanc ne tenê hêzên gerîla bûn, lê kesên ku piştgirî nedida polîtîkayên dewletê û ev bi cih nedanî jî bûn hedefên dewletê. Ev helwesta ku bi gelemperî wek 'hakimiyeta qadê û qutkirina piştgiriya lojîstîk a ji bo rêxistinê' tê îfadekirin, kuştinên keyfî û yên nelegal, windakirin û koçberiya bi zorê bi taybetî jî di salên 90'î de bû perçeyekî jiyana gelê kurd.

Windakirinên bi zorê ku li Tirkîyeyê bi destê konseptê 'têkoşîna li di jî terorê' hat afirandin di vê dema dîrokî de wek perçeyekî polîtîkayê mezin bi awayekî sistematîk hate sepandin. Li gorî daneyên di destê me de¹⁰ yên ku ne teqez in, windakirinên bi zorê herî zêde di navbera salên 1993 û 1996'ê de pêk hatine. Di sala 1992'yê de ev hejmar 22 bûye, di sala 1993'yê de bûye 103, di sala 1994'ê de derketiye 518'ê, di sala 1995'ê de bûye daketiye 232, di sala 1996'ê de bûye 170, di sala 1997'yê de bûye 94. Bajarên ku herî zêde windakirinên bi zorê tên dîtin li herêmên ku OHALê hatibû îlankirin in. Amed, Şirnex û Mêrdîn ji wan ên sereke ne. Stratejiya windakirinên bi zorê, piştî darbeya 12'ê Îlona 1980'yan li tevahiya civaka Tirkîyeyê, bi taybetî li dijî endamên sendîkayan, xwendekar û siyasetmedaran ên ku digotin endamên rêxistinên çekdar ên çep in, hate bikaranîn û di salên dawî yên 80'yî û di destpêka salên 90'î de wek stratejiyêke OHAL'ê hate bikaranîn. Heke em li gorî sal û herêman li windakirinên bi zorê binêrin, em ê bibînin ku ev sûc li herêmên OHAL'ê di salên 90'î de bi awayekî sistematîk hatiye kirin.¹¹

10 Di warî bi zorê windakirinên de heta niha xebatên gelek girîng derketin. Gelek lêkolîner û saziyên mafparêz wekî Komeleya Mafên Mirovan (İHD), Vakfa Mafên Mirovan ya Tirkîye (TİHV), Komeleya Alîkarî û Piştgirî Xîzmên Windayan (YAKAY-DER) li der barê windayan de lîste derxistine. Dema ku me Wekî Navenda Bîrgeh Dadmendî û Heqîqetê dest bi vê xebatê kir, me di serî de listeyên windayan ku heta niha derketine dan ber hev û anîn cem hev. Armanca me, qethîkirina van listeyan li gorî pîvangekî teyîdê ku me diyar kirine ye. Hûn dikarin zanîna herî nûjen a der barê navên ku me qethîkirine li ser malpera www.zortakaybedilenler.org bibînin.

11 Ev beş li gorî rapora Rastiya Veşartî: Windakirin a Navenda Bîrgeh Dadmendî û Heqîqetê hatiye amadekirin. Bnr. Göral, Ö. S., Işık, A., Kaya, Ö. Rastiya Veşartî: Windakirin. Navenda Bîrgeh Dadmendî û Heqîqetê, 2013:14-20.

Her wiha, windakirinên bi zorê, wekî hemû metodên ku di heyamên şer û pevçûnan de tîn bikaranîn şîdeteke xwedî zayend e. Li Tirkiyeyê ji sedî 97'ê kesên hatine windakirin mêr in.¹² Kesên ku di nav mirovên bi zorê hatine windakirin de mane, li wan geriyane, ji polîtîkayên mîlîtarîst ên li cihên ku windakirinên bi zorê pêk hatine bibandor bûne, ligel hemû şert û mercan li aliyekê têkoşîna jiyane dane û li aliyê din li kesên windakirî geriyane, têkoşîna peydakirin û cezakirina kiryanan dane û ji bo ku tiştên hatine jiyandin neyên jibîrkin li ber xwe dane, ji bo ku bîrgeha civakê tim zindî be û şîna xwe bi dawî nekirine, jin in.

Di vê raporê de daxwaza me ev e ku em tesîra windakirinên bi zorê li ser bîngeha zayendê analîz bikin. Dema em vê dikin jî, em dixwazin resmeke mezin derxînin holê da ku bizanibin tecrûbeyên jinan ên resen ên têkildarî windakirinên bi zorê ne bi çî awayî pêk hatine. Li aliyê din em dixwazin dubare bikin ku metodên hesabpîrsînê dê bi daxwaz û pêdiwiyên kesên ku sax mane were sazîkirin û lazim e aliyên vê yê tekildarî zayenda civakî ne jî werin hesabandin.

---

12 Ji bo xebata Koma bi Bêceziyê re Têkoşîna Navenda Bîrgeh Dadmendî û Heqîqetê a ku li ser 252 dozan û daxwaznameyan di dawiya sala yekemîn de kiriye bnr. <http://hafizamerkezi.org/duyuru.aspx?NewsId=326&LngId=1>

ZAYENDA WINDAKIRINÊN BÎ

ZORÊ

Koma Xebatê ya Windakirinên Bi zorê yan jî Derveyî Îradeyê ya Neteweyên Yekbûyî, di 14'ê Sibata 2013'ê de şîroveyeke giştî têkildarî jinên ku ji windakirinên bi zorê bibandor bûne weşand.¹³ Li gorî şîroveya Neteweyên Yekbûyî (NY), tesîra windakirinên bi zorê li ser jinan bi sê awayan pêk tê: a yekem wek kesên bi zorê hatine windakirin, a duyem wek mirovên kesên bi zorê hatine windakirin, ya sêyem kesên ku zirarê ji encama windakirinên bi zorê dibînin.

Ne tenê li Tirkîyeyê, li gelemperiya cihanê piraniya kesên ku bi zorê tên windakirin mêr in. Ligel vê yekê jî carinan ji ber jinbûna xwe,¹⁴ carinan jî ji ber ku aîdê komekê yan jî etnîsîteyekê ne tên windakirin. Dema jin tên windakirin, şîdeta ku ew pê rû bi rû dimînin ne tenê bi windakirina bi zorê sînordar e, gelek caran şîdeta zayendî jî dibînin.¹⁵

Jin wek yên ku li paş mayî, ji windakirinên bi zorê rasterast bibandor dibin. Ji ber ku aqûbeta kesên bi zorê hatine windakirin ne diyar e, jin tim û tim li benda agahiyekê ne û ji ber vê jî nikarin adaptayê şertên nû yên jiyane bibin. Heman nediyarî, jinan di warê aborî û civakî de zêdetir marjînalîze dike ji ber ku dema mêr, zarok, bavên wan dimirin ji hin maf û alîkariyên civakî mehrûm dibin. Bi taybetî jî eger berpirsiyariya debara malê li ser milê zîlamê

13 Hûn dikarin wergera tirkî ya tevahiya rapora giştî di dawîya raporê de peyda bikin. Ji bo esla metna bi îngilîzî bnr. <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G13/112/57/PDF/G1311257.pdf?OpenElement>

14 Dema ku jin, ji ber jîniyê wan dibin mexdûrên windakirinan, ew di heman demê de dibin mexdûrên şîdeta ku ji zayenda civakî diqewime jî. Şîdeta ku ji zayenda civakî diqewime, hem sedem hem jî encama cudatiya li hemberî jinan e. (Şîroveya Giştî ya Koma Xebatê ya Windakirinên Bi zorê yan Derveyî Îradeyê ya Konseya Mafên Mirovan a NY'yê, No.3)

15 Jinên ku bi zorê tên windakirin dibin mexdûrî şîdetên fizîkî û zayendî yên wekî destavêtin û tecawizê. Jin carcaran piştî şîdeta zayendî ducañ dimînin an jî dema ku jinên ducañ tên windakirin mexdûriyê din ên wekî aqûbeta zarokan derdikin. (Şîroveya Giştî ya Koma Xebatê ya Windakirinên Bi zorê yan Derveyî Îradeyê ya Konseya Mafên Mirovan a NY'yê, No.8-9) Di Abîdeya Mexdûrên Terora Dewletê ya li Parka Bîr û Abîdeyê ku ji bo Mexdûrên Terora Dewletê yên li Arjantînê hatiye çêkirin de navên kesên ku bi zorê hatine windakirin û kuştin hene. Li cem navên jinên ducañ yên ku hatine windakirin ducañîyê wan hatiye nivîsandin. Bnr. http://www.hakikatadalethafiza.org/Cust/UserFiles/Documents/Editor/Arjantin/ARG_Raporu_TR.pdf

ku hatiye windakirin be, jin bi barekî girantir ê aborî re rû bi rû dimîne. Ji ber pergala mêr-serdest (ataerkîl), jin wekî mirovên kesên bi zorê hatine windakirin û kesên ku ji vê zirarê dibînin, li gorî zîlamên ku di heman rewşê de ne, bi tengasiyên cudatir re rû bi rû dimînin. Ji ber rolên zayenda civakî, jin mecbûr dimînin ku bi berpirsiyariya endamên malbatê yên maddî û manewî rabin û jiyana rojane tanzîm bikin. Ji ber ku berpirsiyariya malbatê û zarokan li ser milê jinan e, bi mirina hevserê wan, barê wan girantir dibe. Ev berpirsyarî, li ser qedemê wan a lêgerîna windahiyan xwe jî tesîr dike. Dema ji bo ku barê xwe yê aborî sivik bikin derdikevin qada karûbaran, mecbûr dimînin di şertên neewle û zayendperest de dixebitin. Jinên ku hevserên wan bi zorê hatine windakirin, di warê cihê wan ê civakî û berpirsyariyên ku civakê daye ser milê wan, ji jinên ku ji hevserê xwe veqetiyane yan jî mêrê wan mirine cuda dibin. Di sîstema mêr-serdest de, cihê jinê yê di civakê de, li ser rewşa malbatî ya têkiliyên wan ên bi mêran re tê pênasekirin. Ev rewş hem li ber yeksaniya jin û mêran astengiyek e. Her wiha zelal e ku gelek caran ji ber vê rewşê jin, ji bo ku ev sînor ji nû ve werin diyarkirin, têkoşînê didin. Lê ji bo jinên ku hevserên wan bi zorê hatine windakirin ev rewş cuda ye. Ev jin ne 'zewicî', ne 'jinebî' ne jî 'veqetiyayî' ne. Ev nediyarî, hem li ber naskirina jinê li gorî hiqûq û civakê hem jî têkoşîna wan a naskirina xwe zehmettir dike.

Li aliyê din, stratejiya windakirina bi zorê ji aliyê dewletê ve di heyamên şer û pevçûnan de yan jî di rêveberiyên otorîter de tên sepandin. Bandora şer û pevçûnên bi vî rengî ya li ser jinan, ji bandora li ser mêran gelek cudatir e. Ji ber ku rewşên şer û pevçûnan li gorî têkildariyên hemû sîstemên serdestiyê, di serî de serdestiya mêr, tê diyarkirin û gelek caran jî serdestiya mêran ji nû ve diafirîne.

Zayenda Şer û Pevçûnan

Li gorî Cynthia Cockburn, demên pevçûnan bi sê awayan tesîrê li jiyana jinan dike. Ya yekemîn, tevlibûna nav komên çekdar, a duyemîn êrişên

hovane yê li ser bedena jinan û ya dawî jî astengiyên jiyânê.¹⁶Dibe ku jin bi awayekî çalak di nav hêzên çekdar de cih bigirin. Lê ev nayê wê wateyê ku artêşên ku şer dikin bixwe di warê zayendê de wekhev in. Her wiha, di navbera tevlibûna jinan a nav gerîlayan û tevlibûna jinan a nav artêşekê ku hemû polîtîkayên dewletê yê mîlîtarîst pêk tîne de ferqên gelek bingehîn hene; meseleya 'gelo têkoşîna gerîlayan azadiya jinê pêk tîne yan na' cihê jinê yê di nav van koman de diyar dike. Wek xala duyemîn, şidetên rasterast li dijî bedena mirovan, ev cureya şidetê ye ku di demên şer de herî zêde tê dîtin. Ev şidet bedenên jin û mêran bi awayên cuda hedef digirin. Jin bi şideta dewletê yan jî şideta mêran a ku ji aliyê dewletê ve tê harkirin, rû bi rû dimînin. Herî dawî, di çarçoveya dabeşkirina kar de peywira jinê ya dewamkirina afirandina civakî heye, ji ber vê 'şerê' jinan zêdetir ji bo dewamkirina jiyana xwe û kes an jî tiştên derdora wan de ye. Xebatên ku balê dikişînin ser ferqên tecrûbeyên şer ên cihêreng, zehmetiyên ku jin û mêr dikişînin wiha pênase dikin; kesên ku tîr kuştin û tîr girtin zêdetir mêr in, piraniya kesên ku mecbûr dimînin malên xwe biterikînin û di şertên gelek xirab û nav feqîriyekê de bijîn, jin in.¹⁷

Şerê ku 'jiyana rojane', pergalek debarê û têkoşîna jîndariyê ya ku mirov di şertên zehmet de bi wêrekî îdare dikin, diherimîne.¹⁸ Ev şer, karê tanzîmkirina jiyana civakî, wekî berê, dide ser milê jinan. Li gorî Nira Yuval-Davis, windakirina şertên jiyane yê beriya şer û pevçûnan, ji bo jinan encama herî wêranker ya şeran e.¹⁹ Wek mînak, tecawiza ku tecrûbeyeke gelekî tehrîbkar e, ligel ku mînaka bandorên şer ên li ser esasa zayendê ye, ji bo jinan hin tecrûbeyên bingehîn ên derveyî vê jî hene. Karê tanzîmkirina jiyana rojane ya wek 'qada peywira' jinê tê dîtin ku sîstema mêr-serdest destûr nade bê dîtin, bi bandora şer û pevçûnan a tehrîbker

¹⁶ Cockburn, C. "Gender, Armed Conflict and Political Violence". 1999:9.

¹⁷ Hayner, P. *Unspeakable Truths*. 2001:85.

¹⁸ Cockburn, C. *Buradan Baktığımızda: Kadınların Militarizme Karşı Mücadelesi*. 2009:251.

¹⁹ Yuval-Davis, N. *Cinsiyet ve Millet*. 2010:204.

hê girantir dibe. Peywira li ser milên jinan a ji nû ve afirandina sazûmana civakî, bi bandora heyamên şer û pevçûnan zehmettir û wateya wê jî cihê dibe. Dewamkirina cemaat, nexşa civakî, bi awayê xwe yê herî berbiçav saziya malbatê, girêdayî keda jinan a bêtemînat û kontrola bedena jinê ya ji aliyê mêran ve ye. Di demên şer de zêdetir 'hewcedarî' bi van rolan çêdibe. Jin, di demên şer de, hem xwedî li nexweş, birîndar û astengdaran derdikeve û hem jî wek kesên ku şervanên pêşerojê digihînin, tev digerin. Wek mînak, di dema şerê Îran-Iraqê de, dewleta Îranê jinên bî û nezewicî bi mîqdarekê pereyê cêhîzê teşwîqê zewicandina bi leşkerên birîndar û astengdar dikir, bi vî awayî berpirsariya dewletê ya xwedîlêderketina li 'qehremanên' xwe ji holê radibû.²⁰

Bi saya têkoşîna jinê êdî tecrûbeyên jinan ên di demên şer û pevçûnan de zêdetir tîr axaftin. Dîrok, her çî qas bi şerê mêran ê li dijî hev û mîlîtarîzasyona ku ji vê şerê derketiye pêk hatibe jî, helwesta ku bi çavê jinê li vê meseleyê dinêre di demeke nêzîk de derkete holê. Lê di çarçoveya vê helwestê de, hewce ye ku em sîstema zayenda civakî ya ku tecrûbeyên jinan diyar dike wek kategoriyeke analîzê binirxînin.²¹ Divê em pêvajoyên şer û pevçûnan wek pêvajoyên zayendkirî binirxînin û bi lêpîrsîna serdestiya mêran li tecrûbeyên jinan binêrin.

Li gelek cihên cihanê jin bi rêxistin dibin û têkoşîna li dijî şer dimeşînin. Cockburnê ku li gelek welatên wek Guatemala, Sirbîstan, Kîbrîs rolên jinan ên di pêvajoyên aştîyê de analîz dike²², bawer dike ku di hemanên avakirina aştîyê de ji bo ku nîqaşek tîkildarî bandorên şer ên rasterast ên li ser beden û zayendê bê kirin, divê têkoşîneke femînîst were dayîn. Ji bo ku tecrûbeyên jinê were dîtin û lazîmî werin peydakirin, di serî de jin divê bi awayekî wekhev tevî pêvajoyên avakirina aştîyê û hesabpîrsîna paşerojê bibin. Kesên ku di bin

²⁰ Afshar, H. "Women and Wars: Some Trajectories Towards a Feminist Peace". 2003:178-188.

²¹ Scott, J.W. "Gender: A Useful Category of Historical Analysis". 1986.

²² Cockburn, C. *Mesafeyi Aşmak: Barış Mücadelesinde Kadınlar*. 2004.

rêveberiyên otorîter de, rewşên hevnegirtî yê ku tecrûbeyên şer û pevçûnan li ser wan afirandine derxînin holê jî, jin in. Lewma, armanc ne tenê ev e ku mexdûriyeta jinan were dîtin. Tecrûbeyên ku di sazûmana civakî ya ku ji aliyê heyamên şer û pevçûnan ve serobino bûne jinan xurttir dikin, heke sazûmana civakî ya nû ya piştî şer diqedintê avakirin mafê axaftinê nede jinan ev tecrûbe ji holê radibin û jin di nav rolên zayendperest de girtî dimînin. Ji ber ku bidawîbûna şer û pevçûnan, neyeksaniyên civakî, di serî de jî zayendperestiyê ji holê ranake. Ji ber ku hedefa tevlibûna jinan a nav pêvajoyên aştiyê bi piranî mehandina sazûmanên civakî ye, armanc pêşîlgirtina pevçûnan e.

Heman helwest, di konferansên navneteweyî de yê ku jin dixwazin li wan deran daneheveke hevpar biafirînin, derdikeve pêş me. Wek mînak, Konferansa Çaremîn a Jinên Cîhanê ku di 1995'an de li Pekîne pêk hat, li ser rewşa jinan û şîdeta zayendî ya di demên pevçûnan de sekinî. Hat gotin ku hewce ye wehkeviya jin-mêran di hemû qadên navneteweyî yê avakirina aştiyê û saziyên neteweyî de were pêkanîn. Biryara bi numareya 1325'an a ku Konseya Ewlehiyê ya NY'ê di sala 2000'an de derxistibû, di mijarên jin, ewlehî û aştiyê de wek biryareke gelek girîng tê dîtin. Ev biryar, bang ji bo tevlikirina jinan a pêvajoyên avakirin û parastina aştiyê û di demên pevçûnên çekdar de parastina jinan ji êrîşên zayendî dike. Biryar, ji bo helweste ku di her asteke pêvajoyên aştiyê de zayendiyê ber çavan digire, bi cih bibe çarçoveyekê pêşkêş dike.²³ Konseya Ewlehiyê ya NY'yê, piştî biryara 1325'an, di sala 2008'an de biryara bi numareya 1820'an²⁴ qebûl kir. Ev biryar li ser şîdeta demên pevçûnan û yê piştî ku ev bi dawî dibin, disekînin. Di biryara bi numareya 1889'an²⁵ a ku di sala 2009'an de hat derxistin, pirsgirêkên sepanîna biryara 1325'an, hedefa diyarkirina sînorên vê û tedbîrên li dijî wan sînoran hate

²³ Bnr. <http://www.un.org/womenwatch/osagi/wps/>

²⁴ Bnr. [http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/1820\(2008\)](http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/1820(2008))

²⁵ Bnr. [http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/1889\(2009\)](http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/1889(2009))

girtin. Di pêşnûmeya bi hejmara 2122'yan²⁶ a ku 2013'an de hat amadekirin, girîngiya tevlibûna jinan a pêvajoya aştiyê û dadmendiya pêvajoya derbasbûnê zêdetir derdikeve pêşya me û dibêje ku ji bo ku jin tevli çalakîyên çareseriyên nakokîyan bibin tedbîrên xurttir divê werin girtin.

Li Tirkiyeyê Jin û Îhtimala Aştiyê

Pêvajoya ku li Tirkiyeyê piştî sih salên şer dawî bû derket holê, her çî qas hewcedarî bi rexnekirina vê hebe û wekî pêvajoya aştiyê tam neyê pênasekirin jî, hevdîtinan destpê kir. Bi gotineke rasttir, raya giştî hate agahdarkirin ku hevdîtinan dest pê kiriye. Jinên ku ji bo aştiyê demeke dirêj e têkoşinê didin de bikaribin pêvajoya îroyîn li gorî zayenda civakî, ji tevlibûna jinan re vekirî û tecrûbeyên jinan ferq dike, ava bikin.

Hewce ye ku li aliyekî jî tiştên paşerojê hatine jiyankirin derkevin holê û bîrgeheke civakî were avakirin. Lêkolînên li ser tiştên seranserê salên 90'î yê ku şerê li Tirkiyeyê gihîşte asteke herî dijwar, hatine jiyana hê jî gelekî sîncard in. Ji ber vê rêzefilmên televîzyonan ên di wan rojan de populer in jî travmayên mirovan careke din zindî dikin; kesên ku dibêjin di salên 90'î de "min hestên xwe ji bîr kirin", xwedî li tu berhemên ku tecrûbeyên kesên din ên li cografayên cuda xwedî nasnameyên cuda ne lê heman heyam jiyane nayên ziman, dernakeve.²⁷ Kesên wê demê zarok bûne, kesên vê demê mezin bûne, kesên her demê jin bûne heta ku bîrgeheke ku tecrûbeyên hev dibînin pêk neyên, zehmet e ku aştiyêke mayînde derkeve holê.

Dema avakirina bîrgeha civakî, girîng e ku were tespîtkirin ka jin di heyamên şer û pevçûnan de, di bin rejîmên otorîter de çî jiyane. Dîroka salên 90'î çî qas nehatibin nivîsadin, di vê heyamê

²⁶ Bnr. <http://unscr.com/en/resolutions/doc/2122>

²⁷ Özding, D. "Doksanlar Dizisi ve Daha Bir Sürü Şey". *Bianet*, 18.01.2014, <http://bianet.org/biamag/yasam/152807-doksanlar-dizisi-ve-daha-bir-suru-sey>.

de dîroka jinan jî ev qasî kêr û biqûsir hatiye nivîsandin. Îro li hemberî bînpêkirinên mafê mirovan, di serî de qebûlkirina tiştên hatine jiyân, derxistina heqîqetan, cezakirina sûcdaran, peydakirina rêyên tazmînê û mîsogeriya ji bo ku ev bînpêkirin careke din pêk neyên, zelal e ku pêşxistina polîtîkayan gelekî girîng e. Civaka ku hiyerarşiya di navbera jin û mêran de avakar e, hewce ye em rewşa şer û pevçûnan a ku ji vê hiyerarşiyê hebûna xwe berdeham dike ber çavan bigirin û bi perspektîfeke zayendkirî li tecrûbeyê heyamê binêrin.

Lê belê hejmara xebatên ev pêvajoyê ji aliyê jin û mêran ve çawa bi awayekî cuda tê jiyân derxînin holê pir kêr in. Lêkolînên ku hem bandora resen a polîtîkayên şer a li ser jinan (wek jin bi çî awayî ji koçberiya zorê bibandor dibin, bandora windakirina bi zorê û înfazên îlegal û keyfî ya li ser jinan, çawa zextên serdestiya mêran li ser jinan bandora xwe zêde dikin, rewşa şer li ser şîdeta mêran bandorekê çawa dike û hwd.) û hem jî yê ku polîtîkayên dewletê yê rasterast jinan hedef digirin û encamên wan derdixîne holê (wek sûcên li hemberî jinan, analîza ser esasa zayendê ya şîdeta li dijî jinê, tiştên ku jin di girtîgehan de dijîn, hwd.) zêde nîn in.²⁸

Me heta niha tecrûbeyên jinan herî zêde di gotinên ku têkoşîna jinê ava kir de bihîst. Kovarên jinên kurd ên femînîst yê di salên 90'î de dihatin weşandin, belkî di heyama ku şer tê de herî dijwar bû, di warê vegotina gotin û tecrûbeyên xwe de xwedî cihekî girîng bûn.²⁹

---

28 Hîn xebatên di vî warî de hatine kirin tesîra polîtîkayên modernîzekirinê yê dîroka Tirkîyeyê ya li ser jinan vedikolîn (Berktaş, F. 1998; Ertürk, Y. 1993; Sirman, N. 2002; Yüksel, M. 2003; Gündüz-Hoşgör, A. ve Smiths, J. 2003), û hîn xebat jî sîstema eşîrî ya di civaka kurdan de bi giştî û di çarçoveya jinên kurd de vekolandin (Yalçın-Heckmann, L. 2002). Li gel xebatên li ser çêbûna nasnameya jina kurd (Çağlayan, H. 2007), xebatên ku li ser tesîrên bi zorê barkirinê yê li ser jinan hatine kirin jî hene (Demirler, D. 2008; Özar, Ş., Çağlayan, H., Tepe Doğan, A. 2011).

29 Necla Açıık, di xebata xwe ya ku li ser van kovaran çêkiriye de, diyar dike ku ev kovarên *Roza û Jujin*, milîterîzebûnê ku ji ber şer çêbûye û tesîrên wê yê li ser jinan nîşan didin. Ji xwe, jin ji ber xizaniya ku piştî şerê çêdibe, barkirin, mirina mêran li hemberî hemû êrîşan bêçare dimînin û li gel vê yekê berpirsiyariyên wan jî zêdetir dibin. Şer, her wiha bikaranîna şîdeta sîstematîk a li ser jinan e. Bnr. Açıık, N. "Ulusal Mücadele, Kadın Mitosu ve Kadınların Harekete Geçirilmesi: Türkiye'deki Çağdaş Kürt Kadın Dergilerinin bir Analizi". 2002:300.

Di heman demê de jinên Tirkîyeyê di têkoşîna aştiyê de cihekî girîng girt. Ji ber ku jinan bandora şer a li ser wan anîn ziman, têkiliyên di navbera şer û zayendiyê de hat lêpîrsîn û daxwazên wan hatin bihîstin. Dest Nede Hevala Min (1993), Dayikên Aştiyê (1993), Ji Bo Aştiyê Peyana Jinan (1996), Hevdîtînen Jinan ên ji bo Aştiyê (2004), Dema Wê Hat (2005), û Ji bo Aştiyê Peyama Jinan a ku di 2009'an de bi heman navî berê hat avakirin lê bi komên cuda têkoşîn da, hin ji mînakên vê têkoşînê ne.³⁰ Rolên aktîf ên jinan ên di têkoşîna aştiyê de, ji bo ku tecrûbeyên jinan werin bihîstin û daxwazên wan werin hesibandin, di hemû hewlndanên hesabpîrsîna paşerojê gelekî girîng in.

Hevserên Kesên ku Bi Zorê Hatine Windakirin

Zayenda têkoşîna aştiyê, di hemû mînakên cîhanê de herî zêde di zayenda têkoşîna windahiyan de berbiçav dibe. Têkoşîna ji bo windahiyan, li hemû cîhanê ji aliyê jinan ve tê meşandin. Schirmerê ku li ser dayikên Plaza de Mayo yê li Arjantînê, Koma Piştigiriya Beramber a li Guatemalayê û Koma Mirovên Girtî û Windahiyan a li Şîliyê xebat kirine, dibêjin ku bi taybetî di têkoşîna windahiyan de bi hemû aliyan ve jin vê têkoşînê mobilîze dikin û li ser sedemên vê yekê disekine. Li gorî Schirmer, ji bo ku bîrgeha kolektîf a civakekê kontrol bike, dewlet windakirina bi zorê û zagonên efûyê bi kar tîne. Di dema têkoşîna li hemberî windakirina bi zorê de, "tunebûna bedenê, hebûna çalakîyan diafirîne." Ev jin, nahêlin ku ew û mirovên wan ên windakirî werin jibîrkirin; jin kesên ku sax mane û "her tim şîn digirin" in. "Tunebûna bedenê, hebûna çalakiyên ku heta dawiya jiyana kesên ku sax dimînin, diafirîne."³¹

Li Amerîkaya Başûr, gelek xebatên bi taybetî

---

30 Rapora Heyama Çareseriyê ya Têkoşîna Jinan a ji bo Aştî, 2013. http://www.barisicinkadinlar.com/baris/haber_detay.asp?haberID=516

31 Schirmer, J. G. "Those Who Die for Life Cannot be Called Dead": Women and Human Rights Protest in Latin America". 1989:25.

li ser têkoşîna windahiyan in hene ku mînakên çawa jiyana jinan hem bi windabûnê hem jî bi biryara dayîna têkoşîna ji bo windahiyan diguhere, derdixîne pêş me.³² Ji xeynî mînakên cîhanê, li Tirkiyeyê jî nîqaşên ku qala çalakiyên Mirovên Şemiyê³³ lê zêdetir tecrûbeya dayîkatiyê û nasnameya polîtîk a jina kurd wek meseleyek didît, hatin kirin û ev nîqaş hêj jî berdewam in.³⁴

Em mînakên vê li Tirkiyeyê nebînin jî, jinên ku tecrûbeyên pevçûnan dîtine li gelek welatan wek "jinên ku dû hevserê xwe mane" xwe bi rêxistin dikin. Bi vê têkoşînê, balê dikişînin ser bandora rewşa ku mîrên wan di pevçûnan de hatine kuştin an jî bi zorê hatine windakirin. Bi Rêya Demokrasiyê Bîjinên Aştiyê (Widows for Peace through Democracy) a ku jinên bi vê nasnameyê têkoşînê dikin di bin banê rêxistinekê de anîn cem hev, yek ji wan koman e ku bi hesasiyeta rewşa jinên ku hevserên wan mirine yan jî hatine windakirin, daxwaza nûkirina Hevpeymanî Navneteweyî ji bo Rêlêgirtina Hemû Cureyên Cudakariyê yê li Dijî Jinan (CEDAW) dikin.³⁵

Em ê di vê xebatê de, li tecrûbeyên hevserên³⁶ kesên ku bi zorê hatine windakirin, di çarçoveya atmosfera mîlîtarîst a piştî darbeyê û polîtîkayên şer ên salên 90'î û şertên pevçûnan binêrin. Em dizanin ku ev cure şîdeta dewletê bi taybetî di salên 90'î de li herêma OHAL'ê bi awayekî dijwar hatiye sepandin. Bi vê zanebûnê, dema em li tecrûbeyên jinan dinêrin, em ê li nasnameya wan û polîtîkayên dewletê yê li

32 Bnr. Femenia, N. A. ve Gill, C. A. 1987; Schirmer, J. G. 1989; Malin, A. 1994; Burchianti, M. E. 2004.

33 Têgeha 'Mirovên Şemiyê' li şûna 'Dayîkên Şemiyê' dê were bikaranîn. Ji ber ku di Tirkî de ji bo 'Cumartesi Anneleri', 'Cumartesi İnsanları' jî tê bikaranîn û her wiha ev têgeh ji 'Dayîkên Şemiyê' berfirehtir e, dê ew were tercîhkirin.

34 Bnr. Sancar, S. 2001; Aslan, Ö. 2007; Çağlayan, H. 2009; Şentürk, B. 2012.

35 Bnr. http://www.wunrn.com/news/2011/06_11/06_20/062011_widows.htm

36 Di vê xebata ku me li ser tesîrên windakirinan ên li ser jinan çêkiriye, me di beşa *Mijara Lêkolînê û Rêbaz*'ê de diyar kir ku me çima xwestiye ku bi taybetî tecrûbeyên hevserên windahiyan vekolînin.

dijî gelê kurd jî raxînin ber çavan. Di vê raporê de, em hêvî dikin ku em ê piştgiyê bidin da ku dema jinan têkoşîna li hemberî şertên ku windakirina bi zorê afirandiye tiştên wan jiyane, derkevin holê. Di xebatê de, em ê têkoşîna kesên sax mane, ne tenê ji aliyê hebûneke polîtîk û di qada gelemperî de derdikeve holê, sînordar bikin. Di heman demê de, em ê hewl bidin fêhm bikin ka windakirinên bi zorê, di jiyana rojane ya jinan de bandoreke çawa pêk tîne û jin çawa li hemberî vê yekê têkoşînê didin. Ev tecrûbeya têkoşînê, ji xeynî zehmetiyên, aliyên ku xurt dikin jî dihewîne. Hewce ye ku em berxwedana jinan a li hemberî windakirina bi zorê, tevlihbûna wan a nav qada gelemperî û siyasî, sekna wan a di demên şer û heyamên piştî şeran de wek pratîkên xurtker binirxînin. Ev jî divê ne tenê bi tazmîna mexduriyetan pêk were, lê şert e ku mekanîzmayên ku jinan xurt dikin û diparêzin werin pêşxistin. Bi vê baweriyê, em hêvî dikin ku tecrûbeyên ku em dixwazin derxînin holê, piştgiyê bidin avakirina pêvajoya pêşiya me û pêkanîna daxwazan.

MIJARA LÊKOLÎNÊ Û RÊBAZ

Em wek Navenda Bîrgeh Dadmendî û Heqîqetê, li Tirkiyeyê derxistina çawa çêbûnên windakirinên bi zorê, belgekirinên li gor hin pîvanên diyar, bi armanca ku bi bîr kirinê derketin rê, yek ji armanca vê xebatê, bi taybetiya bi zorê windakirinan, binpêkirina mafên mirovan bi kategoriyên analîzê yê cihê tevkarîyek li pojînîneke bi kûrahî bê kirin. Bi vê armancê ev saleke me xebatên xwe li ser zayendîbûna windakirinên bi zorê û bandora wê ya li ser jinan kir.

Di vê xebatê de lîsteya bingehîn ya kesên bi zorê hatine windakirin, lîste û raporên ku ji aliyê lêkolîner û rêxistinên mafan yên di vê qadê de bi xebatên xwe yên giranbuha wek Komeleya Mafên Mirovan (ÎHD), Weqfa Mafê Mirovan ya Tirkiyeyê (TÎHV), Komeleya Alîkarî û Piştgiyî ya Malbatên ku Xizmên Xwe Winda Kirine (YAKAY-DER), hevdîtinên me yên ku wek Navenda Bîrgeh, Dadmendî û Heqîqetê ku me kirine, daneyên dadî, lêgerînên çapemeniyê û daxuyaniyên çapemeniyê em rast derxistin. Ji 272 kesên³⁷ ku di vê lîsteyê de tê dîtin ku 7 jê jinin, ango di stratejiya windakirina bi zorê de, di taybetiya Tirkiyeyê de mîr hedef hatine girtin. Bêguman, dema ku jin ne hedefa dewletê de ya cureyê şidetê ya wê ya bi vî awayî be jî, di ewlehiyê de nayên dîtin. Wan wek yê paşmayî, bi bandorên şer ên rûxer re rû bi rû dihêle.

Di xebatê de, bi taybetî me xwest ku hevdîtinê bi hevserên kesên ku bi zorê hatine windakirin bikin. Ev bi taybetî ewê ji bo me bibûna alîkar ku analîzeke ji taybetiya têkiliya jinan û kesên bi zorê hatine windakirin pêş bixin. Guherîna statûya jinên ku hevserên xwe winda kirine ji yên ku zarokên xwe, xwişk/birayên xwe yan jî bavê xwe winda kirine cihêtir e. Ji ber pozîsyona diyarker a saziya malbatê ya di civakê de, dema ku jin hevserên xwe winda dikin bi xwestek an jî ne bi xwestek, kesên ku li bendê ne ku têkiliyên piştevaniyê çêkin, winda dikin. Ji ber rolên têkiliyên zewacê ku nasnameya jinê, diyar kirina pozîsyona wê ya civakî, me xwest ku bandora "bi zorê windakirina" hevserê wan ya li ser

---

37 Hûn dikarin rewşa herî dawî ya navên rastandî, ji vê navnîşanê xwe bigihîninê: www.zortakaybedilenler.org. Ev hejmar, hejmara ku di dawîya meha Rêbendanê ya 2014'an de dema ku ev rapor dihat nivîsîn, hatiye rastandin.

jinan bêtir tê bigihîjin. Xala duyemîn, heta niha kirdebûna polîtîk a jinên kurd li ser dayikbûnê hat nîqaş kirin. Hevdîtina bi dayikên kesên bi zorê hatine windakirin re, divêtiya peyivîna li ser nasnameya ku derketiye pêş û vebeyîna têkoşîna polîtîk ya li vî rûyê qada gelemperî çêkirana.

Bi giştî jin, bi taybetî jî jinên kurd, nîqaşkirina têkiliyên di navbera rolên wan ên jinantî û kirdebûna polîtîk de girînge. Lê me xwest ku em wê zedetirî xuyanîtiya polîtîk a di qada gelemperî de binêrin û ji ber vê me xwest ku em bi hevserên kesên bi zorê hatine windakirin re bipeyivin. Wek encam, li ser hevserên kesên ku bi zorê hatine windakirin bisekinin, em fikirîn ku şert û mercên jinên ku di heyama windakirinan de bi temenê xwe ciwan bûn, gelek jê xwedî zarok bûn û ji bêgavî berpirsariya wan hilgirtina ser milê xwe, baştir bibînin. Bi rastî jî cihêtiya di navbera jinan de, em bifikirin ku ji ser rewşa halê medenî temen û bi zarok bûn an bê zarok bûn tecrûbeyên jinan ji bo ku bi kûrahî bê, tê dest girtin. Hin merc neyên guherandin ew ê fêmkirin bibe alîkar.

Li ber pirsên ji bo ku bi giştî li Tirkiyeyê derxistina vehûnandin û kirdariya windakirinên bi zorê me pirsîne, pirsên ku ji bo derxistina holê yê ceribînên jinan yê komî, ku em li bersiva wan geriyane ev in: Piştî windakirina bi zorê jiyana jinan çawa guherî? Jin ji bo ku li ser piyan bimînin têkiliyên piştgiyî dê çawa deynin? Stratejiyên li ser piyan mayinê dê çawa werin pêşxistin? Jin bi şênberbûna windakirina bi zorê, ji aliyê din ve ji dorhêla şer a ku gelek polîtîkayên cihê kirdarî bûn, çawa bandor lê kir? Ji aliyê ceribîn, statûya civakî û mafên civakî ve cihêtiyeke çawa di navbera windabûna hevserê wan û mirina hevserê wan de heye? Di xwemaliya polîtîk a jinan de, di bîrbirina wan a xwebûnî û di pêvajoya sazkirina nasnameya xwe de, bandoreke diyarker a windakirina bi zorê heye? Daxwazên jinan ên ji bo vegerandina binpêkirinan çi ne?

Me hevdîtin bi jinan re li Şîrnex, Amed û Stenbolê kirin. Di navbera 18 û 25 Îlona 2013'an de li Şîrnexê, di navbera 3 û 9'ê Sermaweza 2013'an de li Amedê em çûn du heb serdanên

qadê. Hevdîtînên li Amedê ji bilî yekê tev li navenda bajêr pêk hatin. Li Şîrnexê hevdîtîn li Cizîr, Silopiya, Hezex, Qileban, Basan û navenda bajar û gundan pêk hat. Bi heman awayî wek ku ofîsa Navenda Bîrgeh, Dadmendî û Heqîqetê jî ku lê ye me hevdîtîn li Stenbolê jî pêk anîn. YAKAY-DER, li Amed û Şîrnexê jî Komeleya Mezopotamya ya Alîkarî û Piştgiriyê ya bi Kesên Xizmên Xwe Winda Kirine (MEYA-DER) wek serdanên qadê yên sala ewil ku em çûbûnê, îsal jî bûn alîkar ku em xwe bighînin xizmên windahiyan. Wekî din, parêzer, parêzvanên mafên mirovan jî têkildariyên xwe yêkesane ji bo me seferber kirin. Em behsa hewldana ku kesên xizmên wan hatine windakirin ku me hevdîtîn bi wan re pêk dianî, ku berê me didan xizmên windahiyan din jî, bikin.

Bêguman, wateyeke din heye ku em bi riya MEYA-DER, YAKAY-DER, parêzer û xizmên windahiyan din ghiştin jinê ku me hevdîtîn bi wan re pêk anî. Ev jin bi riyên cihê cihê jî be, bi giştî di nava tevgera kurd de, bi taybetî di nava têkoşîna windahiyan de cih girtine. Kesên ku bi têkiliyên bisînor be jî naskirinek wan heye; em jî bi vî awayî ghiştin wan. Mebesteke me ya ku em li ser jinên ku me bi wan re hevdîtîn pêk aniyê, ji aliyê jinên hevserên wan hatine windakirin an jî bi giştî li ser jinên kurd gelemperî bikin, çênebû. Armanca me ya diyarkirina hevbeşiya di navbera wan de, gelemperînekirin be jî, di nav jinên ku di nav van têkiliyan de ne ceribînên ku em dixwazin balê bikişînin ser, di nav van jinan de tê jiyîn.

Em dixwazin xaleke dawî ya li ser taybetiyên jinên ku me hevdîtîn bi wan re pêk aniyê diyar bikin. Ji 33 hevdîtînan me tenê 3 heb li Stenbolê pêk anîn. Ji nav wan 3 jinan tenê hevserê yekê derveyî tevgera kurd, bi îdiaya endambûna rêxistineke sosyalîst hatibû windakirin. Me ev mînakê tekane ya di nav hevdîtînan ku me kirine de ji bo cihêbûna ceribînên cihê yên jinan ku em balê bikişînin ser, me watedar dît. Ji aliyê din ve, wekî Navenda Bîrgeh, Dadmendî û Heqîqetê me di sala ewil de di bergeha xebata xwe de hevdîtînan jinan de ji wan 18 heb hevserê wan bi zorê hatine windakirin. Ji wan jinan bi sê heban re di bergeha xebatên îsal de ji nû ve me hevdîtîn pêk anî û vê carê wekî din li ser

ceribînên ku jiyane sekinîn. Ê din jî, di bergeha vê raporê de pir cih negire jî, rêşanî me da ku hevdîtînan bi jinan re yên taybet de em bala xwe bidin ser çî.

Armanca me ya di hevdîtînan de li ser windahiyan berhevkirina agahiyan bû. Ji ber ku em wek Navenda Bîrgeh, Dadmendî û Heqîqetê xebatên xwe, di vê çawanîya ku di hesabpîrsîna bi paşerojê re amûrên din piştevanî bike, guncavî pîvaneyên aşkera be û em agahiyên bi armanca sazgeriyên restorekirinê yê pêkan kirdarî bike, berhev dikin û di hişê xwe de dihêlin. Windakirina bi zorê û hedefa her cure şideta dewletê ne tenê yê ku jê yekser bandor distînin nîn e, yê di paş de dimînin jî. Ji ber vê wek Navend, di hevdîtînan ku me kirine de me girîngî da kesên ku hevdîtîn bi wan re pêk tê, bi windakirina bi zorê çî jiyane, em vê hîn bibin û rêbazên hevdîtînan jî me li gor vê diyar kir. Lê ceribînên jinên di paş de mane, ji bo ku ji bergeha zayendî ya civakî binêre û derxe holê, amûrên rêbazî cih cihê dibê. Ji ber vê carinan di navbera pîrsên me yên beraliyê pîvaneyî û agahiyên ezmûngerî û rêbazên ku destûra jin ceribînên xwe saz bikin û sînorê zanîna ew deynin de vekêşî derdiket holê. Dema ku jin dipeyivîn, heta me dikarî me peyva wan nedibirî û me destûr dida ku serpêhatiyên xwe bênavber saz bikin. Lê car din jî cihê ku agahiyên şênber me dikarîbûna bigirta, em neçar diman bi pîrsên navber wan bidin sekinandin.

Çavkaniyên devkî, di pêvajoya nivîsandina dîroka civakî de yek ji rêbazên lêkolînêye ku serî lê tê dayîn. Bi vê rêbazê, ne ku tenê "di dîrokê de ji mirovên ji rêzê re cih tê dayîn, di hilberandina zanîna dîrokê de jî ji wan re erk tê dayîn û ev jî xwedî encamên girîng yên polîtîk in."³⁸ Ji vê xalê me di xwest ku jin riya hilberandina zanîna dîroka xwe bikin. Lê wek ku di sînorên me di jor de diyar kir de, armanca xwe ya gihandina zanîna ezmûngerî ya windakirinên bi zorê ji hişê xwe dernexin, me xwest rêbazên ku jin karibin xwe derbirînin û bi pêş bixin. Armanca me, peyva jinê jî tevî dîroknivîsandina salên 1990'î bikin; bi vî awayî vebêjeya dîrokê hevgerîtinîr

38 Tosh, J.; Tarihin Peşinde. 2013: 209

bikin û ji ser zanîna jinê zanîneke bi vî awayî ji ber hesabpîrsîna paşerojê jî pêwîste.

Ji bo ku hin ceribînên ku jiyane ji mere parve bikin û têkiliya baweriyê çêkin me her car girîngî da hem vegotina mijara lêkolînê hem jî ya xebatên Navenda Bîrgeh, Dadmendî û Heqîqetê. Tenê agahî behavkirina li ser çêbûna bûyerê nîn in, naskirina jina ku me pê re hevdîtin pêk aniyê, jiyana wê û ceribînên wê bi kitekit me diyar kir ku em dixwazin guhdar bikin. Cihêwaziyên di hevdîtinan de hîkarîker bûn. Vegotina bi kitekit ya çîrokên windakirinên bi zorê ku civakî û polîtîk bûye, bi tevahî hestiyariya xwe hêsantir bû. Lê gihastina agahiyên jiyana û ceribînên jinan bi xwe zortir bû. Ev ceribîn aliyê jinan bi xwe "Ne pewîst" û "Ne hêja" dihat dîtin.³⁹ Di hinek rewşan de jinan ji bo vegotina diwariyên aborî yan jî şîdeta ku ceribînên ji bo wan zor bûn, me zor ne da ser wan. Çi gotin em pê qayîl bûn.

Ji hevdîtinan tenê du heb bi tirkî hatin kirin, yê din jî tev bi kurdî hatin kirin. Hevdîtinên bi kurdî me bi navbeynkariya wergêran nekir, hevalên me yê jin ku parçeyek koma lêkolînê bûn, hevdîtinên bi kurdî kirin. Em wer difikirîn ku di rewşeke ku zextên li ser ziman, ceribînên jîniyê bandor dike, dengê jinên kurd jî ew ê bi kurdî bihata bihîstin. Lê ji ber ku ev rapor bi tirkî hatiye nivîsandin, hevdîtin tev li tirkî hatin wergerandin. Wergêr piranî ji aliyê hevalên me yê hevdîtin pêk anî hate kirin. Me xwest ku ji aliyê kesên ji bo şahidê zimanê jinan yê ku bi kar tînin, tiştê ku dixwazin bibêjin, derbirînên wan yê nepeyvî û jestên wan tê wergerandin. Ew bi xwezayî, lêvegerîna navxweyî ya wergêran gişan de navbeynkarî ji holê ranekir. ⁴⁰Wekî din

---

39 Ross di xebata xwe ya ku li ser şahidiyên jinên di Komîsyona Heqîqetê ya Başûra Efrîkayê de kiriye, diyar dike ku jin li şûna tecrûbeyên xwe qala tecrûbeyên yê din dikin. Bnr: Ross, F.C Spech as aiaand Silence: Women's Testimot in the First Five Weeks of Puplic Hearings of the South African Truth and Reconciliation. Comission " 2111.

40 Daxilkirina zimanên cuda ji bo pêvajoya gihîştina heqîqetê, ne bi tenê tiştên hatine vegotin, tiştên nehatine vegotin jî, ji bo ku di xebata xwe de bal kişandiye ser, yê vegotinî jî wek teşeya vegotinê were têgihîştin. Bnr: Derince, Ş.; "Hakikatlerle Yüzleşmede Kültürel Bağlami İçinde Anlatı/Dil". 2004. <http://www.toplumvekuram.org/?guncelyazilar=hakikatlerle-yuzlesmede-kulturel-baglami-icinde-anlatidil>

rewşeke taybet a din jî di wergera ji kurdî ber bi tirkî ve de hebû. Dîrok û erdnîgariya hevpar a gelê kurd û tirk vebeyinê bêjeyan, ziman jî dibe. Di navbera her du ziman de gelek bêje û derbirînên hevpar hene. Di wateya wan di her du zimanan de cihêtî jî çêdibin. Lê di rewşên wiha de me peyvên bi piranî tê bikaranîn parast û wergerand. Ji sedama yekemîn ji wan peyvên gelek jê di tirkî de jî tê bikaranîn û wekî din ew derbirîn di tirkî de bi peyveke din bihata bikaranîn ew ê zortir bûya. Ya duyemîn jî, xwe derbirîna jinan ya bi Kîjan bêjeyan be pir girîng e. Heta me dikarî, di hevdîtinan de tenê bila jin werin. Wek me li jor jî destnîşan kir, axaftina jinan a li ser ceribînên wan bi xwe diwartir e. Hebûna kesên cihê yê nas an jî nenas, ew ê vê rewşê diwartir bikira. Lê hin caran ji kesên malbatê re vegotina divêtiya wê zor bû. Hin caran jî jinan bi xwe ev yek nedixwest.

Em wek Navenda Bîrgeh, Dadmendî û Heqîqetê, em girîngî didin belavbûna ji riyên cihê yê hevdîtinê yê ku me kirine û belgeyên ku me berhev kirine. Ji aliyê din ve em girîngî didin ku sînoren parvekirina wan kesên ku me hevdîtin pê re pêk aniyê, diyar dike. Tiştên ku vegotine, çiqasê wan, bi kê re û bi çî awayî bê parvekirin xwesteka wan em ji wan re dipirsin. Di hevdîtinên ku me bi jinan re pêk anîne me ev prosedûra destûrê kitekittir kir, me pirsî ka hûnê vebijêrka nav diyar neke û parveke hûnê vebijêrin an na? Wekî din, hem di serê hevdîtinê de hem jî di dawiya hevdîtinê de bi taybetî di hundirê hevdîtinê de, tiştên ku ew naxwazin bê bikaranîn û belav bibin hebe, seremijarên wan pirsîn, beşên ku wan diyar kirî hebe me nîşe girt. Di raporê de jî, hin jinên her çî qas parvekirina vegotinên xwe bi nasnameya xwe ya vekirî bifikar nedîtibin jî, me ji ber hin jinên ku ev naxwazin, ji bo separendek hevpar me hevdîtin bi navên veşartî nivîsand.

Ev xebat, wekî piştgirîdayîna jinan û kedeke hevparî derket holê. Ji serî ve di rêbazên ku emê di hevdîtinan de bikar bînin, me bi komî nîqaş kir. Di dema xebata qadê de rojên me bi hevdîtinan û serdana malan derbas dibû. Di demên êvarê de jî me li ser kitekitên hevdîtinan

niqaş dikirin, ji hev re hûrgilî vedigotin. Em bi jiyana wan jinan tijî dibûn. Em di nav komek ceribînê ya hevpar a li ser jinbûnê de bûn. Wek koma lêkolîner em bi xwe jî xwedî ceribînên cihê bûn; ev xebat bû sedem ku dema ku em li jiyînê jinên ku me hevdîtin bi wan re pêk anî guhdar kirin, dema ku me guhda rastiyên pir nehatine bihîstî, çîrokên jiyana me hêsantir derdikete holê. Axaftina li ser ceribînên hevpar ên ku em jin tev jiyane, bû sedem ku jinên ne bi wan re hevdîtin pêk aniye, baştir fêhm dikin. Handan Çaglayan di her qonaxa xebatê de bi me re bû. Beriya serdanên qadê fikrên me yê çawaniya honandinê û bi çî rêbazî bê sepandin, guhdarkir û pêşniyarên xwe parvekirin. Di dema serdanan de piştgiriya xwe ya manevî ji me kêmkir. Di qonaxa nivîsandina raporê ya dawî de jî me alîkariya xwe ya manevî kêmkir. Koma me ya bûn sedema ku ev xebat derê holê ji van kesan pêk tê; Berivan Alagoz, Gamze Hizli, Hatice Bozkurt, Ozgür Sevgi Goral, Ozlem Kaya û Zeynep Ekmekçi. Wek encam ji wan jinên ku ev xebat gengaz kirine, bi dilxwazî mala xwe li me vekirine, di e ku ceribîna xwe ya herî bi êş û tiştên pişt wê bi mere parve kirine, spas dikin. Em jî pir tiştan hîn bûn. Di vê rapora ji bo tevkariya bihistîna ceribîn û daxwaziyan me amede kiriye de, her tiştî me veneguhestiye. Tiştên ku jin jiyane em çiqas jî binivîsin, dibe ku tim hinek kêmkirî bimîne, lê ew tim jî bo ku dengê xwe temam bikin li wirin û ji yê ku dixwaze bibihîze bi rastî jî pir tiştan vedibêjin.

Di beşa raporê ya piştî de emê daneyên xebatên qadê parvebikin. Di vê derê de ceribînên jinan ku beş bi beş kirî pêşkêş dikin, têkildarî hev in. Jinan di wextê hevdîtinan de piştî ku hevserên xwe winda kirine "Lêgerînên" xwe; "têkiliyên piştgiriya" ku di nava vegotîneke tenêtiyê xwe rê dide; ceribînên şidetê yê zayendî ku carinan ji ser xwe carna jî li ser jinên din vedibêjin û gelek caran jî nikaribûn bêjin; xebatên wan ên di hindûrê malê de, li derveyî malê, di cihê ku lê dijîn an jî cihê ku ji bo karkeriya demsalî diçinê, stratejiyên aboriyê û keda jinê; statûya wan ya civakî ku guheriye, bi erka zayenda xwe ya civakî wateye hevserbûna kesên windabûyî guherîna statûyan ya hiqûqî ku ji nezanîna rewşa windahiye yekser bandor

digire; ji mafên civatî û alîkariyê çî rengê sûd digirin an nagirin; çawa bîranîna jinan di hevdîtinan de çî, çawa disewirînin, pênase dikin, ceribînên wan ên tekoşîna pevrayî û wek qadeke tekoşînê hiqûq, çî qas wan digire bergeha xwe yan jî derdixe; tev vegotin.

TIŞTÊN KU XEBATA QADÊ

DERXISTINE HOLÊ

Hevdîtinên me yê li gel jinên hevserên wan bi zorê hatine windakirin du pirsên bingehîn hebûn ku em li bersiva wan digeriyân. Ya yekemîn windakirinên bi zorê ji aliyê jinan ve çawa hatibû jiyandin? Ya duyemîn jin ji vê bûyerê çawa bi bandor dibûn; çi jiyabûn û li ber vê çawa li ber xwe da bûn? Axaftina ser van, bi bîranîna jiyandin û armanca vegotinê ew bû ku van tecrûbeyan hê sehbartir û xuyatir bikin. Û ji bilî vê ji bo fêhmkirinê⁴¹ alîkariyê bidin. Di heman wextê de ji bo telafîkirin û vegerandina tiştên ku hatine jiyîn, daxwaz û pêşniyarên jinan derdixin pêş, pêş bixin.

Dema guhdarkirina jinan, dema ji bo zanîn û têgihiştinê dixebitîn me dît ku zimanê ew bi kar tînin çawa li ser ceribînên wan ava bûye. Pratîkên rojane, têgihana zeman, hemû gavan behsa wê ceribînê dikirin, derdiket holê. Di rastiya xwe de bûyerên windakirinên bi zorê ji hev û dû cuda nayê jiyandin; ya hêzên zebtî, ya leşkeran, ya cendirmeyan û peywardarên dewletê yê bi cilên sivil serdagirtinên malan an piştî lêgerîna kuçeyan an jî piştî kesên ku vexwendî sazîyên dewletê, piştî ji wan tu agahî nayê stendin. Bûyer wilo têne jiyîn⁴². Lê di vegotinên jinan ên keliyên windakirinê de, bêperwatî û rûxeriya şîdeta dewletê; çawa jiyana mirovan ya rojane ji hev dixîne, zelaltir tê dîtin. Vegotina kitekita wê rojê û ya wê gavê de em dikarin rastiya destêwerdana jiyana mirovan û ya malan bînin ber çavê xwe. Vê destêwerdanê em di ziman û têgînên jiyana rojane guhdar dikin; "Rabûbû nimêja sibê", "Berbang bû", "Nîsk tam zer nebibûn", "Min zarok dimijand", "Me gêre nû top kiribû"...

*"Zilamê min çû ber cot. Sibê taştê xwar û çû. Êvarê hestir hatin. Min got, hestirên me hatin, bizinên me hebûn, çilo danî [ji bo] wan. Min got qey dîsa çûye çilo bîne ji bizinan re. Min dît diya wî hat, got keça min, eskeriyê ew girt."*⁴³

⁴¹ Ji bo nîqaşa pirsgirêka şahidiyê û nehestyarîbûna bi giştî civakê nayê wateya tunebûna agahiyê. Bnr. Can,B.; "Yeni Bir Tanıklık Rejimi Kurulurken".2004. <http://zanesstitu.org/yeni-bir-taniklik-rejimi-kurulurken-basak-can/>

⁴² Göral, Ö.S., Işık, Ayhan., Kaya, Ö. 2013:71

⁴³ Hevdîtin bi Kaderê re, Şirnex-Hezex, 20. 09. 2013

*"Ew keçika min a piçûk Xwedê hîn nû dabû. Ez rabûm min ev derxist, min şîr dayê, sifra me jî li erdê ma, xwarina me... Yanî me yê şiv bixwara, ew nesekini. Got îşê (karê) deh deqeya [heye], ez ê herim û werim. Şiv li erdê bû, min ev keçika xwe derxist, min şîr dayê. Xwesiya min sax bû. Min ji xwesiya xwe re got mêze yadê deng li motorê ket. Motor jî li hela gund bû. Min mêze kir ku dengê motorê hat. Min got mêze lawê te bi motorê diçe. Hîn sifra me li erdê bû. Hîn sifre li erdê bu, em sekinîn, em devera niv seatek man. Ez rabûm, min sifra mifra rakir. Me nan nexwar. Yanî te digot qey min dizanibû. Bi min re hîsek çêbû."*⁴⁴

*"Min mêze [kir ku] şevêkê dora mala me girtin. Mexreb bû, min li hewşê bizin didot. Min dît dora mala me girtin. Me got [ku] ma çi ye, hatin, eskeriyê ser mala me de girtin. Dan ser cilkên me, dan ser berkên me. Feqirtî (xizani) bû, cilkên me jî kevn bûn. Dan ser wan cilkan, ew derana lewitandin. Me got, bavo ma çi ye? Got, bila ew were qereqolê."*⁴⁵

Gulbaharê wextê behsa windakirinê dikir, qal dikir ku leşkeran nivîn bin pê dikirin û wê jî şîr didot. Mêrê Sevdayê hê nehatiye windakirin çend caran tê binçavkirin. Piştî binçavkirina ewil wextê qala roja hatiye malê dikir, Sevda dibêje ku wê gavê wê cil hildiawêstin. Wextê Sevdayê vebêja xwe bi tunebûna makîneya cilan re dest pê kir û vegot ku ew qas cil bi destan şûştine, ev yek sînorên ceribîna dîroka jinan xêz dike.⁴⁶

Wextê raporê de ya me dixwast ku em bikin, em xwe bigihînin cudabûna tecrûbeyên vegotinên jinan û ezmûnên jinitiyê. Pêşîkê bidine gotinên wan û şîdeta dewletê ji her alîyan ve derxin holê.

1. Lêgerîn

Di rapora 'Rastiya Veşartî: Wendakirin' de me gotibû ku windakirin herî zêde jî yê paşde mane dixê nav lêgerînek bêdawî de ji ber vê jî

⁴⁴ Hevdîtin bi Hanimê re, Amed, 08.11.2013.

⁴⁵ Hevdîtin bi Gulbaharê re, Şirnex-Hezex, 23.09.2013.

⁴⁶ Hevdîtin bi Sevdayê re, Amed, 04. 11. 2013

cureyên şîdeta dewletê yê din cuda dibe.⁴⁷ Di taybetiya Tirkiyê de ceribîna şîdeta dewletê ya kuştin û şiklê windakirinê tê dîtin de, di armancê de rasterast mêr hene. Qadên ku jin rasterast dûçarî şîdeta dewletê bûye hîn pir aşkera nebûye, nehatiye derxistin. Ev mijar esas wê di beşa raporê ya Şîdeta Zayendî de were destgirtin.

“Tu kesê me jî nebû ku bi me re were”

Zayendîbûna windakirinê bi zorê, lêgerîna yên paşde mayî jî bi zayendî dike. Jinên paşde mane, kirdeyên çalak ên wextê lêgerînê ne. Di malbatê de jinên temenê wan ji yên din mezintir hê çalaktir li kesê wînda digerin. Bi taybetî jî, piştî windabûnê bi hêviya kesê wînda rizgar bikin, çalaktir lê digerin. Li vir hewla parastina jinê ya mêrên malbatê hem jî hewla parastina mêr bixwe heye. Ev rewş nîşan nade ku jin 'ewle' ne, ev hemû rastîhevhatin, dijî derketin, wextên jinan şîdet û gefên dewletê girtine ber çav.

“Ez û diya wî em rabûn li pey wan ketin. Em pey ketin, em çûn heta binê gund. Em çûn binê gund, esker qontaxa tîfingê li diya wî girt u got neyên, neyên, ew ê rê nîşanê me [bi]ke, yê were.”⁴⁸

“Tiyê min jî nexwast. Ew dem dînya nexweş bû. Tû kesî me jî nebû ku bi me re were.”⁴⁹

“Hînga ez çûm belediyê, ez bi tenê çûm. Min zilamek li vê derê bi xwe re bir. Zilam nehat hundir. Zilam ma di hewşa belediyê de. Got ez nayê m xwe nîşan nakim. Zilam ma li wê derê, ez bi tenê çûm belediyê. Ez bi tenê çûm belediyê, min got. Carek din jî ez û pîreka Apit (yekê ku bi zorê hatiye windakirin) çûn.”⁵⁰

“Hundirê min de tirs, ama (lê) devê min de kena min. Min digot ez ê biçim eceba ez ê ji wir derkevim. Yanî sonuçta (dawiyê de) emniyet e (qereqola polêsan e). Ê birî[ye] jî emniyet e. Yanî

⁴⁷ Goral, O. , S. , Işık., A., Kaya Ö., 2013:11

⁴⁸ Hevdîtin bi Gulperiyê re, Şirnex, Basan, 22.09.2013.

⁴⁹ Hevdîtin bi Kaderê re, Şirnex-Hezex, 20. 09. 2013

⁵⁰ Hevdîtin bi Zehrayê re, Şirnex-Navend, 20.09.2013.

sonuçta ew jî dewlet e. Min digot, gava ez diçûm ez gava çûm emniyetê kes bi min re nedihat, ez bi tenê bûm. Ez bi tenê bûm, tenê carek xwasiya min bi min re hat. Yanî ditirsiyan ha, ditirsiyan kes bi min re nedihat. Yanî bavê min jî xwe nebû zaten (ji xwe). Ên din jî ditirsiyan nedihat. Min, zilamekî min tune bû ku. Wê çaxê yek hebû di metropolan de bû. Ji ber dewletê reviyabû. Yek di zindanan da bû. Tenê bavê min li derve bû. Ew jî mahkûm bû. Yanî eger ku ew bigirtana ew bernedidan. Sonê de (dawiyê de) girtin jî yanî.”⁵¹

“Bebeka min kiçik bû, ez neçûm”

Bi taybetî jî ceribîna lêgerînê jinên temenê wan cuda, bi mercên madî, carinan jî parîkirina biberpirsariyên navbera xwe de ji hevdû cuda di bin. Gengaziya rastî hev hatina şîdeta zayendî jî li ser cudabûna temenê jinan şekil digire. Parvekirina rola şîdeta dewletê şekildayê û biberpirsariya nava malê navbera jinan de riya piştgirtin û parastinê jî.

Jinên me li gel hevdîtin pêk anî temenê xwe yê pir ciwan zewicî bûn û hevserên gelek jî demek nêz piştî zewaca xwe bi zorê hatibûne windakirin. Bi taybet yên ku zarokên wan heyî, ji bo nikarîbûn zarokên xwe bihêlin cihekê, hinek ducanî bûne dîsa jî bi çalak nav lêgerînê de bûne. Lê sedema nekirina hinek tiştan girêdanê van dikin. Sevda wextê ji bo ku pitikê wê dema li benda wê be negirî, îşlikê xwe dihêle ku bila pitik bi bêhna îşlikê ve aş bibe.⁵² Bi tenê ne ew zehmatiya keda xwedîkirina wê gavê jî biberpirsariya ji bo zarokên paşde mane tê hîskirin jî bandor ser fikra jinên ciwan dike û difikirin ku nikarin zêde li hevserên xwe bigerin.

“Gotine bila yan pîreka wî yan diya wî yek ji wan bila were mehkemeyê. Ez neçûm. Bebeka (dergûşa) min kiçik bû, ez neçûm. Gotin bila ew neçe. Gotin genc e (ciwan e), biçê li wan derana tiştêkî bi xwe bike, dert bike, bila ew neçe. Ez nerêkirim. Ew û xwasiya min çûn, xwasiya min çû.”⁵³

⁵¹ Hevdîtin bi Haseneyê re, Amed, 05.11.2013.

⁵² Hevdîtin bi Sevdayê re, Amed, 04 .11. 2013

⁵³ Hevdîtin bi Nafiyeyê re, Şirnex-Cizîr, 21.09.2013

*"Welle ez ne bi halekî (ducanî) bûma, zarê min ne wilo bi şerpeze bibana, welle ez ê heta Enqerê jî biçûma. Bila ez jî li wan deran kuştibama. Lê welle ez çaresiz (neçar) bûm. Ez biçûma jî mala min de yê zarê min bigirtina bikirana çala. Bi Xwedê belkî bihatana agir berdana mala min jî."*⁵⁴

Ev berpirsariya tê hîskirin û şahidiya tiştên hatine kirin zêdetir ezaba wijdanê tiştên nehatine kirin zehmetiyên mirovên paşde mayî dijî, kurtasî dike. Ev berpirsariyê, bingeha jiyana bi hevserê ku bi zorê hatiye windakirin, meşandina bi tenê ye. Bi taybetî perpitînên rojê yekemîn de baweriya filitandina windabûyî de hewldanek xurt heye. Wextê zeman derbas dibe perpitîn heman nemîne jî, hêvî berde wame.

*"Gotin şeş heyvan, hinekan got yê wan şeş heyvan bigirin, gotin yê şeş rojan bigirin yê berdin. Kirin şeş meh, em ketin dû rojan, heyvan, salan..."*⁵⁵

"Zimanê min jî nebû"

Piraniya jinên me li gel hevdişîna pêk anî axaftina wan ya bi zimanê xwe tenê tevgerên wan yê qada gelemperî sînor dike. Ev rewş hêmana diyarker ya dema lêgerîna çalak e. Di wextê lêgerînê de sedema yekemîn a çûna cem cerdevanan, cerdevanan hê nêzîktir dibînin. Di nav hêmanên ku vê nêzîktiyê çêdikin de teqez ji hevdû fêhmkirina bi kurdî heye. Qerekol, dozgerî û parêzer jî bi rasterast jinên kurd rastî dewletê û zimanê dewletê dianîn. Ji bo têkiliya lêgerîna mafê xwe pêdiviya wan hebû ku xwe bi wan qadan îfade bikin. Ev ceribîn, ji aliyek ve ji jinan re dijwarî bû ji aliyê din ve jî encama vegotina dubarekirina bûyera windakirinê bi zorê derdixist holê û wergera windakirinê bi zorê ya zimanê polîtîk îcar ji ser van vegotinan dihat saz kirin. Ev mijar di beşa Vehan û Pênasekirinê de bi kitekittir li ser bê sekinandin.

"Keça min tirkîya min nebû, kurmancî bû. Ez biştexilîyam digotin 'sus' (hişbe). Digotin tu bi tenê kurmancî dizanî. (...) Wê wextê zimanê min hebûya, min ê bigote yallah, an hûn ê min bikujin

⁵⁴ Hevdîtin bi Kaderê re, Şirnex-Hezex, 20. 09. 2013

⁵⁵ Hevdîtin bi Zelalê re, Şirnex-Cizir, 19.09.2013.

*yan ez ê... Malum e zimanê min nebû, wilo wer dikirin, malum e tiyê min jî bi min re bû."*⁵⁶

Statuya kurdî ya nezagonî, ji ber sedema aîdiyeta jinan ya ji mêrên din zêdetir dike, bandoreke negatîf dihêle û li hember mêran jinan bê parastin dihêle. Ev jî rolek serdestiya mêran xurt dike dileyîze û ev jî cihêtiya jin û mêran kûrtir dike.

"Car hebû heqê rê bi min re tune bû"

Diyarkerek ji lêgerîn û lènegerînê yek jî, rewşa jinan ya aboriyê ye. Rewşa ku jin têde bûn an jî piştî windakirina bi zorê ketinê. Ev, di rewşa herî xerab de di asta ku derketina derveyî malê de zor bike tê jiyîn û jin ji bo ku li hevserên xwe bigerin, ji bo ku herin deran dibêjin ku nikarîbûn pere bidîtan.

*"Kulfet bû, mal bû, sermiyantî ketibû ser milê min. Min nikarîbû. (...) Mesrefa gedê min pir bû. Ez li dû bavê wan jî digeriyam. Car hebû heqê rê bi min re tune bû. Ez diçûm bajêr car hebû heqê rê bi min re tune bû. Car hebû ez diçûm cem yekî min digot pênc sed kaxit bide. (...) Ez diçûm insan heqleriyê (Komeleya Mafên Mirovan), ez diçûm ciyê avûqatan (parêzeran). Ez diçûm her derê. Ez li du mêrê xwe digeriyam. Ji Ewropa dihatin, ji Enqerê dihatin, ji Istanbulê dihatin, ji Ewropa dihatin, ji deran dihatin. Telefon dikirin, digotin were îfade bide. Her roj [diçûm], şeş salan, bi tenê rojê pazaran ez nedîçûm."*⁵⁷

Ji bilî vê jin ji bo ku pêwîstiyên 'aboriya windayan'⁵⁸ jî bicih bînin li ber xwe didan. Pere didane mirovên ku digotin em dikarin hevserê te peyda bikin û mirovên ku difikirîn kiryarê hevserê wane, ji bo hevserê wan berde pere didanê. Me ev vegotin di hevdîtinên xwe yê gel jina de mîna hevdîtinên me yê li gel mêran de ne bihîst. Sedema vê yekê dibe ku bi giştî têkiliyên wisa dikin mêrên malbatê yê dinin. Dîsa jî Zehrayê vegot ku hemû derfetên xwe seferberkirine û bi tena serê xwe çûye cem

⁵⁶ Hevdîtin bi Kaderê re, Şirnex-Hezex, 20. 09. 2013

⁵⁷ Hevdîtin bi Sevdayê re, Amed, 04. 11. 2013

⁵⁸ Göral, Ö.S., Işık, Ayhan., Kaya, Ö. 2013:48

Kamîl Atakê ku bi salan berê sercerdevan û piştire jî bûye şaredar:

*"Min hînga terzîtî dikir. Min cilê hinekan didirût. Min perê xwe bir da elokekî. Min [elok] kir ber milê xwe ez çûm Cizîrê. Ez çûm mala wî. Min eloka xwe di balqona wî de girêda. Sê jinên wî hebûn. Min eloka xwe nîşan da, min got ev hediya (dîyariya) Xwedê ye, hediya pêximber e. Ez xerîb im, zilamê min tune. Tu bira û bavê wî tunen pirsyariya wî bikin. Ez hatime pirsyariya wî dikim. Ez pîrek im. Min xwe avêtiye bextê te. (...) Got here filan rojê were ez ê tişteki bêjim ji te re. Ez dîsa çûm. Min kola kirî. Min dîsa xebat kir, min dîsa kolayek bir, ez çûm mala wî. Gotin ne li malê ye. Li belediyê ye. Got here mala xwe. Heger sax be sax e, heger mirî be zatî mirî ye."*⁵⁹

Vegotinên jinan de ne wêrekî, ne tirs ne jî bêhêvîti tena serê xwe ne hîsek serdeste. Jin dibêjin ku van hemûyan bi hev re dijîn. Hem tirsê hem jî wêrekiyê dikarin bihev re bijîn. Wek Gulbahar dibêje wextê li gundê hevserê wê hatiye windakirî de ditirsiya⁶⁰ hevserê xwe bigere lê piştî mehek din wextê mala xwe bar kir karê wê ye yekemîn çûna dadgehê bû. Wek Semaya qala nava wê hemû lêgerînê de li gel hêviyê, qala hebûna bêhêvîtiyê dikir: "Ji destê meriv gava dewlet derxe meriv ka çi bike?"⁶¹ An jî bi gotina Kaderê: "Dewlet bû, [tu] kesî qarşiyê (li hember) dewletê nedikir."⁶²

2. Berhemên

Piştgiriyê: Dijwarî û

Derfet

Salên 90'î, salên ku lêgerînên bêpayan, divêtiyeke ku pêxistina stratejiyên ji bo ser piyan mayînê bû. Wextê em li gel hevserên kesên ku bi zorê hatine windakirin

⁵⁹ Hevdîtin bi Zehrayê re, Şirnex-Navend, 20.09.2013.

⁶⁰ Hevdîtin bi Gûlbaharê re, Şirnex – Hezex 23.09.2013

⁶¹ Hevdîtin bi Semayê re, Amed, 05. 11. 2013

⁶² Hevdîtin bi Kaderê re, Şirnex-Hezex, 20. 09. 2013

dipeyivîn pêşiyê vegotina tenêti û tenê hiştinê bû. Lê dema em dixebitîn ku têbigihjin, hem wê hewaye kes bi zorê dihatin windakirin bi giştî li ber çavan bigirin, hem jî dîtina honandinên piştgiriyê yê di hundirê vegotinên tenêtiyê asê bûye, were fêmkirin.

"Însan bi serê pîvazekî bû"

Windakirinên bi zorê bi piranî li ser erdnîgariya kurdan tê jiyîn. Ev stratejî tevdeyî wek pêngava polîtîkaya dewletê tê sepandin. Rewşa tirsê salên 90'î tesirê li her kesî -loma dibe ku piştgirtinê jî- dike, tê vegotin ku 'siyasî' bû. Pênasekirina siyasî, ji aliyekî ve nîşan dide ku hişmendiyeke polîtîk ya li ser tiştên tî jiyîn heye. Herî pir jî hebûna dewletê ya di rojane de rê dide. Wek van gotinên Pakîzeyê: "De wê çaxê siyasî bû".⁶³ An jî wek gotina Delalê: "Wê gavê siyasî pir bûn. Kî bi kê re dihat!"⁶⁴

*"Ew dem diya mirov jî nedibû xwedî. Te li çiqas xaniyên ku fîşek lê neketibûn hezar fîşek lê ketibûn. Yê hindikî hezar fîşek lê ketibûn."*⁶⁵

*"Wê demê tişteki [erênî] nebû. Her tişt veşartî bû. Dinya wilo bû ku [tu] kesî nikarîbû bêje em hene jî. Ferman bû. Însan bi serê pîvazekî bû. Evana hemû jî yê vê donemê (demê) ne, yê wisa winda keça min. Niha bi hezaran winda kirin keça min. Kî karî here cem kê, kî karî îfadeyek bide, kî karî bêje wilo ye."*⁶⁶

*"Xwedê zehf bûn, insanê winda bûyî zehf bûn. Bes, me milletê Şirnexê nasnedikir. Hin çûn Iraqê, hin çûn Mersînê hin çûn Edeneyê, hin çûn... Herkesê gundê xwe xirab bibû. Herkes ji hev bilav bibû. Ma kesî kes nedidît ku. Welê bû... (...) Herkes bi serê xwe çûbû. Me yek didît me yek nedidît. Herkes bi serê xwe çûbû. Herkes bi qehra xwe ve bi sere xwe mabû. Heta ku perçek ji miriyê xwe bibînin, heta ku hestiyê xwe bibînin."*⁶⁷

⁶³ Hevdîtin bi Pakîzeyê re, Amed, 07.11.2013

⁶⁴ Hevdîtin bi Delalê re, Amed, 06.11.2013

⁶⁵ Hevdîtin bi Zelîhayê re, Şirnex-Hezex, 23.09.2013

⁶⁶ Hevdîtin bi Kaderê re, Şirnex-Hezex, 20.09.2013

⁶⁷ Hevdîtin bi Pervînê re, Şirnex-Roboskî, 23.09.2013.

Di şert û mercên wê heyamê de erdnîgariyek înfazên bêdadgeh û keyfî, windakirinên bi zorê, şewitandina gundan ew qas biteql tê jiyandin her dem bendemayînek û hîsa her “çî dibe herdem were serê me jî” heye. Tirsê ev diafirîne jî hîsa jinan ya tenêtiyê zêdetir xurt dike. Li cihek din jî peywira jinan a berdeyama jiyana rojane bi şîdeta dewletê ya her aliyê jiyane tê hîskirin, di qada tirs û sehmê de diwartir e. Jinan hê hevserên wan bi zorê winda nebûyî jî çareserî li vê zorê digeryabûn. Vegotin ku hevserên xwe hişyar kiribûn. Pêşniyara koçberkirinê kiribûn. Heta di hinek rewşan de salox dabûn ku bila ew tenê herin.

“Min [ji wî re] got bes e. Belayê dinyayê heye. Bavê te nexweş e. Ew bi tenê mezin hebû. Birayê wî jî hebû, kicik bû. Belayê dinyayê hene, hayî xwe hebe. Diya wî digot, min digot.”⁶⁸

“Min jê re digot tu çima wiha dikî. Şikayetê te dibe, ez ji te re dibêim ji vir here. Ez dikim nakim tu narî. Tu yê bê girtin. Gedê (zarokê) me pir in. Kî gedê me xwedî bike. Digot tu xwedî bike. Ka min digot ez pîrek im. Ez ê çawa xwedî bikim. Digot piştî min bi te tê girêdanê. Tu xwedî dikî loma ez jî xwe dixim partiyê.”⁶⁹

“Ez reben im, ez hêsîr im, ez guneh im. Tu kesê min tune ye”

Divê ku ji bo fêmkirina hewldana jinan ya ji bo mayîna ser piyan de ji kê piştgirî distendin û li gel kê têkiliyek piştgiriya dabûn, hewceye ku mirov baş lê binêre. Berhemên piştgirtinê me bi piranî di nav vegotina tenêtiyê de peyde kir. Wek me li jorê jî qala wê kir ku mercên heyama jin bi xwe jî di nav de, sedemên sînorkirina têkiliyên piştgirtinê de yeke herî mezin e. Pirsgerikên aborî qada pirsgerika herî bingeîn e. Jinên em li gel bi peyivîn pirsên me ji bo fêmkirina têkiliyên piştgiriya pirs kirin, wan di serî de çerçoveya têkiliyên aborî de fikirîn. Ev yek jî vê rewşê dipeyitîne. Aliyê derûniya piştgirtinê, destekbûn, guhdariya derdan, axaftin, baliyê vegotinê jî ancax wextê me ji bo vê pîrsek cuda pirs kir, me zanî.

⁶⁸ Hevdîtîn bi Nafiyeyê re, Şirnex-Cizîr, 21.09.2013.

⁶⁹ Hevdîtîn bi Sevdayê re, Amed, 04. 11. 2013

Bêguman piştgiriya aborî û têkiliya destekbûnê pir girîng e. Mînaka wê ya herî zêde xwediyên malên jin tê de rûdinên nîşan dane. Mîna Gulbahar û malbata wê sê salan li mala malbatek suryanî de rûniştiye. Kader jî qala maleke ji bo rûniştina wê daynê dike. Zehra bi vegotina xwe bi alîkariya hinekan ji bo xwe malê dikire. Zelîhayê digot ku zor lê dihat malên bar dikirê de, perê kirayê bide:

“Em pênc kes bûn. Em hemû di malekê de bûn. Yanî heta me kirêya wan bida ji me re nedigotin derkevin tabî. Yani mesela carna wilo dibû, mesela êvar hebû şîv tune bû, şîvê şevê jî tune bû. Tune bû ez heqê kirê bidim. Digotin ji me re derkevin. Camêran salek digotin temam, sala din dihatin digotin derkevin. Mala wan ava. Karibûn me hîç nexin xênî jî. (...) Aha yek, mala wan li wê derê heye. Camêrek pir baş bû, wî mislimanî çend salan em kirin xênîyê xwe, di qonitan de. Çiqaq dibû eydî digot ha vî pêncî milyonê ez bişînim bila ji xwe re tiştê bigirin. Tiştên eydî.”⁷⁰

Ji bo hevserên kesên bi zorê hatine windakirin jiyandina heman qedera wan ne bi tenê windakirina hevserê wan e. Bûrcû Şentürk li gorî hevdîtînên li gel malbatên gerilla û leşkeran digihîşte vê encamê: Jiyana malbata leşkeran bi wateya xwe ya herî berfireh, çerçoveya pirsgerika kurd bi kuştina zarokê wan re ji nişka ve diguhere. Jiyana malbata têkoşeran jî gengaz tê xuyakirin ku jiyana wan hemû ji çerçoveya vê pirsgerikê şikl digire. Tevlîbûna zarok, hevser û mirovên wan ya partiyê ne jêrevînek e, lê jiyaneke wê çerçoveyê hatiye şikl girtin ku ev encam tê hêvîkirin.⁷¹ Ji nav jinên em pê re peyivîn de windakirina hevserê wan, di jiyana wan de bandorek mezin biafirîne jî nabe xalek şikestinê. Lewre jiyana wan ji çerçoveya pirsgerika kurd şikl digire, hevserê wan tê windakirin, zarok û birayên wan tevlî gerilla dibin. Malbata wan ji îşkenceyê derbas dibin. Bi zorê tene koçkirin û dûçarî şîdeta dibin.

⁷⁰ Hevdîtîn bi Zelîhayê re, Şirnex-Hezex, 23.09.2013

⁷¹ Şentürk, B. İki Tarafıta Evlat Acısı. 2012:96 şeklinde olacak

Dibe ku li ber vê me bi taybetî bersiva vê pirsava xwe bi eseh negirt: "We tu alikariyek taybet û têtikiliyek piştgirtinê li gel merivên windakirinên din pêk anî?" Lewre di wê erdnigariyê de jinên heman polîtîkayên cuda bandorker bûyîn, bi hev û du re bi berpirsariyê xwe û li gor têtikoşîna ji mana jiyane têtikiliyên gengaz ji xwe ji astekê pêk anîbûn. Dîsa jî divê mirov gotina Pakîzeyê nîşe bigire.

"Em her gav dihatin insan heqlerî (Komeleya Mafên Mirovan). Kalo bi me re bû. Pîrê bi me re bû.⁷² Zavayê me bi me re bû. Ew yê dinê ku winda bûye ew bi me re bû. Em hemû dihatin insan heqlerî. Yanî me digot em herin ev derkê, cemeatê (civaka) me ye."⁷³

Di navbera jinan de tora piştgirtinê şiklek pirtewqî û guhêrbar pêşkêş dike. Jin kîjan şiklê li gel malbata kesê ku bi zorê hatiye windakirin re berdawama jiyane kiribe piştgiriya dayika kesê ku bi zorê hatiye windakirin roja yekem pê ve wextê lêgerîn zêde jî zêde berbiçave. Temenê jinê çiqas zêde dibe şiklê badordarbûyîna wan ya xuyabûnên zayendê diguhêre. Ev jî rewşeke derewa wan ya dezavantajî bi astekê de derbas dike derdixe holê. Dawiya vê jî jina malê ya hêj mezintir rola parastin û hemandinê jî dikare bilîze.⁷⁴

Jinên me li gel hevdiatin pêk anî hêj zêde li gel dayika hevserê bi zorê hatiye windakirin -bi taybetî rewşên ku bi hev re berdewama jiyane dikin- di navbera têtikiliya piştgirtinê de bûn. Têtikiliyêke bi vî rengî wek me jorê jî behs kir, di pêvajoya lêgerîna çalak de zêde berçav tê xuyakirin. Piştî jî piştgiriya navbera jinan, parvekirina kedek bi pere an jî bê pere, wekî parvekirina rolan berdewam dike.

⁷² Ew bi peyvên wisa yên ku ji bo kesên kal û pîr têt bikaranîn qala xesû û xezûrê xwe dike.

⁷³ Hevdiatin bi Pakîzeyê re, Amed, 07.11.2013.

⁷⁴ Her wekî Yalçın-Heckmann di lêkolîna xwe ya li herêma Colemêrgê jî derxistî holê, statûya jinan li gor temenê wan û wek rewşa wan ya medenî, li gor rêza tevlihbûna wan a malbatê diguhêre. Statûya herî mezin statûya jinên pîr e, bûkên ku nû tevli malbatê bûne di rêza herî binî de cihê xwe digirin. Di navbera jina herî mezin a malbatê û malxwê malê de jî cudabûn heye. Venêrîna keda jinê û temînkirina bicihanîna berpirsariyên xuya yên malê karê jina herî mezine. (Yalçın-Heckmann., L., 2009:219)

"Xwasiya min diçû xwarina dawetan çêdikir. Got soza Xwedê be, hingî ku ez bikaribim ez ê wan yetîman xeyî (xwedî) bikim. Çavên yetîmê min namînin li destê xelkê. Ez ê biçim bişixulim bidime wan. Bila kes nebê ew yetîm in, ew rezîl bûne, li der mane piştî bavê xwe. Rebenê diçû dişixulî. Dişixulî. Xarina dawetan çêdikir. Gelek xwarina wê xweş bû. Xwasiya min fekiya me (li me dinêrî). Sê zarokên min hebûn, yek jî Xwedê piştî bavê wî da, bûn çar. Du kurik du keçik hebûn."⁷⁵

"Ewilî xwesiya min, diya zilamê min çar pênc salan li rex me bû. Li wan [zarokan] mêze dikir. Ji wan re nanik çêdikir. Keçika min a mezin jî te dî baş bû, ji wan re hevîr distra. Cilkê wan dişûşt. Heta ez jî diçûm îş û ez dihatim."⁷⁶

Lê ji van vegotinan divê mirov encaman dernexe ku malbatê tore piştgirtinê bi rasterast û bê nîqaş avakiriye. Piştgirî dayîna dê û bavê jinan an jî piştgiriya malbata mêrê bi zorê hatiye windakirin dide hevsera ku paşve mayî, li gor şert û mercan dikare biguhêre. Ev alîkarî û piştgirî dibe ku ji teşeyên pêşiyê tene bîra me cudatir bin. Sînorên jinan ji xwe ji bo xwe danî esas mercên vê piştgiriye jî diyar dikin. Jin carinan zewaca bi tiyên xwe re qebûl dikin, carinan xwe didin zarokên xwe, bi piranî jî -dev ji jîniya xwe berdidin- û vê piştgirtinî digirin.

Zarok bar û berpirsariya ser piştî jinan zêde bikin jî gotine me, ku zarok hêza berxwedanê dide wan. Besrayê wextê digot "destê tu kesê negirtiye" û ev jî lê zêde dikir: "*Min bi xwe destên zarokên xwe girt. Min rê ne da ku zarokên min rezîl bibin*"⁷⁷ Wek Pervînê bi kurtasî digot: "*Min û zarokên xwe em kêrî xwe hatin*"⁷⁸, hinek jin hene ku bi têtikiliya piştgirtina di nava zarokên xwe de avakirî yan jî hêza ku ev berpirsariyê dide wan, ser piyan digire.

⁷⁵ Hevdiatin bi Nafiyeyê re, Şîrnex-Cizîr, 21.09.2013

⁷⁶ Hevdiatin bi Zelîhayê re, Şîrnex-Hezex, 23.09.2013

⁷⁷ Hevdiatin bi Besrayê re, Şîrnex-Cizîr, 19.09.2013

⁷⁸ Hevdiatin bi Pervînê re, Şîrnex-Qilêban, 23.09.2013.

“Yanî çawa bêjim însan dibê qey dinyaya wî xilas bûye. Însan dibê ez jiyân nekim. Çinkî birayê min hat kuştin, pey wî de ewk bû, pey wî de birayê min ê din. Pişt wî de birayê din. Pey wî de jî apê min. (...) Tenê xêra wan zarokan ez li ser piyan mam. Min digot bavê wan çû gerek e (pêwîst e) ez xwe li ser piyan bigirim û li zarokên xwe mêze bikim.”⁷⁹

Dayîkîtiyê di rêya têkoşîna windakirinan de wateyek polîtîk qezenc kir, li ser vê wateyê pir tişt hatin nivîsandin . Lê van jinan piştî ku hevserên xwe windakirin, wextê li gel zarokên xwe hevgirtin, ji bo zarokên xwe nezirkirinek xuya bike jî, li ser vê nezirkirinê tê dîtin ku têkoşîneke çalak dimeşînin. Jê pê ve zarok jî -bi taybetî jî zarokên keç- hem aliyê madî hem jî aliyê manewî piştgiriye didin.

3. Şîdeta Zayendî

Wextek şîdeta dewletê ev qas giran tê jiyandin, ev yek ji bo jinan wek şîdeteke zayendî dizivire. Lê şîdeta ku mêrê bi şer hatiye sîqilandin, cureyekî şîdeteke ku aşkerakirina wê herî zor e. Kirdeyên şîdeta mêrê peywirdarên dewletê bûne û derxistina holê ya rewsên ku li ser laşê jinê desthilatiya xwe qehîm dikin jî wilo ne.

“Ez birevim yê pîreka min bigirin”

Divêtiya parastina jinê, pevxistina mêrê ku diparêze, binyadek li artêşperestiya ku şerê afirandiye xwedî dike. Di wextê şer û lihevexistinê de “mêrên aliyên şer” li ser hevserên xwe û li ser jinên ku nêzikî wan tene gefkiran. Şîdeta şerê sîqilandiya di hîyerarşiya binyata civakê de ji bo jinan wekî gefek cûda dizivire. Gulbahar wextê hîs dikir ku di tiştê were serêhevserê wê û wextê difikirî ku divê hinek tiştan bike, vedibêje ku wiha gotibû derdora xwe:

“Ez birevim, yê pîreka min bigirin. Yê wan (ew) keçika min bigirin. Ez ji ber van zarokên xwe nikarim birevim jî. Naxwe ez reviyabûm. Êca (îcar)destên min ji zarokên min naqete. Xwediyê malê got bireve. Tiştêk bi mala te nakin. Got bi

⁷⁹ Hevdîtin bi Haseneyê re, Amed, 05.11.2013.

xwedê yê werin pîreka min bibin. Ez dizanim derdê wan pîreka min e, yê werin pîreka min bibin.”⁸⁰

Gefên ku li ser bincavkirin û birina jin û zarokan tê afirandin qaşo ne dima. Pakîze vegot ku Şehmîranê hemû jin kom kirin û birine qerekolê, di serî de muxtar û mezinên hemû heremê civiyên û çune qereqolê, xwestin ku jinan berdin.⁸¹ Bi giştî jin û mêr dihatine cihêkirin, mêr kom dikirin û dibirin ji bilî van bûyeran, zanîna bûyereke wilo dide berçav ku şîdet di hinek rewsan de ji bo jin û mêran bi heman awayî tê sepandin. Bi tenê komkirin û birina jinan a qereqolê, aliyê gefa wê derê û der barê şiklê wê de tiştêk cuda dibêje. Laşê jinê qada şerê yê aliyên lihevexistinê.⁸² Ji ber vê muxtar û mêrên mezinên gund, ji bo ku jinan ji qereqolê bifilitînin seferber dibûn, li wir ‘parastina’ wek kesekê jinan pir zêdetir e.

Qadên ku bi rasterast rastî gefên dewletê yê ji bo laşê wan tene, hinek mercên din hene ku bêparêziya jinan zêde dikin. Ziman dîsa serê van mercan tê. Axaftina kurdî ya di qata dewletê de ne derbasdar û baş nefêmkirina tirkî îşkenceyek mezintir derdixe holê. Kêliya ku rastîhevhatina dewletê ji bo jinan kêliyên ‘bê ziman’in.

“Lêdan tune bû. Li min nedan. Diştexiliyê ne baş... Min zimanê won fehm nedikir. Di nav hev de, ji bo min, gotibin jî, belkî jî gotibin, lê min fehm nedikir.”⁸³

Wextê ku jin li hevserên xwe digeriyan, rastî gefan dihatin. Ji bilî gefa windakirina wan zayendiyek bi dijûnan derdikeve holê heye. Jineke me li gel hevdiştin pêk anî vedibêje ku dema hevserê wê hatiye bincavkirin gotine wî *“diya xwe, jina xwe û zarokên xwe bîne qereqolê”* gotinên wê yê ku wextê çune qereqolê tiştêk nebaş çênebû wilo ne: *“Welle em rabûn çûn, em*

⁸⁰ Hevdîtin bi Gulbaharê re, Şirnex-Hezex, 23.09.2013.

⁸¹ Hevdîtin bi Pakîzeyê re, Amed, 07.11.2013

⁸² Bnr . Yuval- Davis, N., 2010 Enloe, C., 2000

⁸³ Hevdîtin bi Zelîhayê re, Şirnex-Hezex, 23.09.2013

*filitîn hatin. Mixtar û aza filan çûn, îfadê me dan. Em rû bi rûyê wan nekirin. Tu tedayiyê nedan me jinan.*⁸⁴

Halbûkî zora tê dayîn, her merhale di polîtîkaya dewletê ya tewahî de şîdeta dizivire jinê xwe nîşan dide.

*"Ew dem, wê carê, bi halê hamile (ducanî), peyînek li min xist, ez çar metre çûm. Ez çar metre çûm. Ez li vir komê çimentoyê ketim. Ez li erdê ketim. Jixwe min got ez ê yanî çî were serê min."*⁸⁵

*"Dihatin, deriyê me dişkandin, didan piştê. Tu jî keçka min î, ferqa wa tune. Ji tirsan me xwe dilewitand. Ji tirsan wilo dibû. Gelek ezîyet ji me re çêbû."*⁸⁶

*"Kifirî (çêra) nedikirin me, xeber nedikirin me. Ew nedikirin me, ama îşkence û qehir didan me. Mesela yê bihatana boxçê me vekirana, yê mala me arame kiribana (bigeriyan), yê bihatana zilamê me bigirtana bibirana, em diqahirîn. Em diqahirandin."*⁸⁷

"Tim digotin eva jina te ye, me aniye ji xwe re"

Jin her wext şîdeta zayendî pir zor vedibêjin.⁸⁸ Çirokên ku jinan li ser jiyandinên xwe ne li ser tecrûbeyên hinek din vegotiyî hene. Vegotinên li ser hinek din esas sekitina jiyandinên xwe di hewîne. Şengûl wextê ku qala jineke bincavkirinê de şkence dîtîyî dikir, peyva bûta şkenceyê pênase dike peyda nedikir. Û vedigot ku wextê jinê şkence di dît çiyek din jî hevserê wekî wê bincavkirî li ser wê gef dikirin.

"Dema wan digot bi Xwedê û pêximber, wan digot Xwedê jî pêximber jî çûye îznê (betlaneyê).

⁸⁴ Hevdîtîna bi Melîhayê re, Şirnex-Cizîr, 21.09.2013.

⁸⁵ Hevdîtîna bi Sevdâyê re, Amed, 04.11.2013

⁸⁶ Hevdîtîna bi Melîhayê re, Şirnex-Cizîr, 21.09.2013.

⁸⁷ Hevdîtîna bi Şengûlê re, Şirnex-Cizîr, 21.09.2013.

⁸⁸ Xebatek girîng a şîdeta zayendî ya bi destê dewletê derxiste holê: Projeya Xebatgeha Bincavkirinê de Tacîza Zayendî û Alikariya Hûqûqî ya di jî Destdirêjkirinê. Ev proje deh sal in berdewam dike. Tiştên ku xebatê derxistine holê bnr: Keskin, E., Yurtsever L., Hepsî Gerçek: Devlet Kaynaklı Cinsel Şiddet. 2006.

*Tim digotin eva jina te ye, me aniye ji xwe re."*⁸⁹

*"Pîreka wî gundî û xelatiya (qîz xaltiya) wî bû. Hîngê ew jî girtin. Piştrê ew jî girtin rût kirin. Rût kiribûn. Got namûsa min tehammul nake. Got him xelatiya min e him gundiya min e. Him jî got şeref û namûsa me hemûya ne. Got çî pîreka min be çî gundiya min be. Go çima halo (wisa) rût kirin, vî eskerî halo lê kirin. Pîrsa zilamê wê kiribûn. Wê jî xwe teslîm nekiribû. Pîrek halo rût kirin. [Ji] bona wê tiyê min got ez li vir namînim."*⁹⁰

*"Çawa gotinên nebaş negotin, tiştêkî nedihîştin. Digotin ew zarokên kê ne. Min digot zarokên min in. Got hemû ji terorîstan te aniye. Digotin wan sebiya we ji terorîstan aniye. Digotin ji wan peyda bûne, îro pêda ji [ji] me bînin. Aynî vê gotinê bi xwe ji min re got (...) Başka (wekî din) tiştên din nedigotin. Digotin, tiştên pîs digotin. Her tişt jî nayê gotinê. Yanî em ranebûna yê hatibana sebiyê me jî tecawiz kiribana. Mirov doxrî (rast) xeber bide. Jinekî bi tenê li hundir ba yê [bi] çûyana hundir tecawizê [wê] kiribana."*⁹¹

Hasane yek ji kesên ku piştî hevserê wan hatiye windakirin, hatiye bincavkirin. Di vegotina wê de em dibînin ku ji bo ku ew jin kurd in, kêmtê dîtîna:

*"Cara duduyan jî dema ez girtim dîsa kîmlîk (nasname) li ser min tune bû. Ew çaxê jî du şevan ez mam. Min dîsa xwe neda naskirin. Tim heqaret yanî wê çaxê pir heqaret li min kirin. Zêde haqaret kirin. 'Jinên kurdan wisa nin, çawa bênasname digerin, filan bêvan...' (Cîhê nîşan kirî bi tirkî hatiye gotin) Lêxistin yanî îşkence nebû lê bi kulmikan bi pihînan bi serê sîlehên (çekên) xwe..."*⁹²

Carinan jî jinan çîrok hemû negotin. Lê yê ne hatine gotin jî daxilê jiyane. Besra ji bo lêgerina hevserê xwe li gel xesûya xwe diçe dozgeriyê:

⁸⁹ Hevdîtîna bi Şengûlê re, Şirnex-Cizîr, 21.09.2013.

⁹⁰ Hevdîtîna bi Senîhayê re, Şirnex-Hezex, 20.09.2013.

⁹¹ Hevdîtîna bi Besîmeyê re, Amed, 06.11.2013.

⁹² Hevdîtîna bi Haseneyê re, Amed, 05.11.2013.

“Em rabûn çûn savciligê (dozgeriyê). Gotin min here bila keça te ya mezin were vê derê. Keça min a mezin jî dozdeh sêzdeh salî bû. Min got ez jî werim. Gotin na tu neyê. Rabûn keçik kirin erebê, birin hikumet qonaxiyê (qonaxa hikûmetê). Got gelek kîmlîk li wê derê bû. Tu van kîmlîga ew bike, gotine tu nas dikî? Gotiye erê welle ev kîmlîga ya bavê min e, bide min. Got neda, tu here malê, em ê bavê te jî berdin. Em ê berdin bila were malê. Xwedê wekîl keçik hat malê, bûye sibe, em çûne, gotin welle me berdaye.”⁹³

Me agahiya sedema gazîkirina qîzîka mezin ji vê hevdfîtinê nesitand. Ji ber vê jî, em şîroveyeke zelal nikarin bikin. Lê em dixwazin bi bîr bêxin ku jin nikarin hemû tecrûbeyên xwe yê şîdeta zayendê vebêjin. Ev rewş carinan tim di hevdfîtinê de bêdengiyên diçe navberê de veşartîne. Rêyên nivîsa vê jî pir kêmin.

Wextê raporê de çî qas em bi zêdehî li ser jinên heremê yê kurd hûr bûne jî, di hevdfîtineke me ya li Stenbolê hatiye kirin de ya hatiye diyarkirin, şîdeta zayendî ya polêsan, divê mirov behsa şîdeta dewletê ya ku bi tenê aktorên wê tenê tê guhertin bike. Di dema çalakîyên Mirovên Şemiyê de hatine binçavkirinê rasthevhatine xwe Zeynep wiha vedibêje:

“Tabî ma çawa nabe, yek dema ku tu tê binçavkirin lêdanê dixwî, milên te tên tewandin, di hundirê siwaryê de lêdanê dixwî. Porê te dikişînin, pihînan li serçavên te dixin, mistan diavêjin te û dema wê teşqeleyê de tacîz jî li te te kirin. Vê tiştê zêdetir di siwaryê de dikin. Destên xwe didin memikên te, lingê te diguvin, di dema binçavkirinê de dema ku mirov dikeve şûbeyê jî dîsa mirov nerehet dikin.”⁹⁴

4. Têkoşîna Debarê û

Keda Jinan

Piraniya jinan berê bi zêdehî kedkarên malê yê bêpere, karkerên çandinîyê bûn, piştî mêrê wan

⁹³ Hevdfîtin bi Besrayê re, Şîrnex-Cizîr, 19.09.2013.

⁹⁴ Hevdfîtin bi Zeynebê re, Stenbol, 12.09.2013.

tê windakirin carinan tena serê xwe carinan jî bi endamên malbatê yê din re berpirsyariya debara malê digirin ser piştta xwe. Xebata wan a bipere wan derdixe derveyî malê. Ji ber ev bi ku zora dewletê çêdibe, li dijî kotekiya normên civakî li ber xwe dayîn rêya zorê çêdibe, barê ser piştê zêde dike. Melîha ew zamanên ku ne dizanî dê çî bike wiha vedibêje:

“Ez dihatim, min nedikarî ez herim ber derî jî hingê. Ez diçûm min digot, ez ne zilam im ez biçim qehwe de îşkê bikim. Yanî min digot ez ê çî bikim. Yê ku dizanin dihatin dora min digotin sebr bike. (...) Min got soza Xwedê be ez ê li ser zarokê xwe bim. Lê min nizanî ez ê çawa zarokê xwe xweyî (xwedî) bikim. Min çiqas îş hebû li vî bajarê min kiriye. Min hevîrê xelkê [strand], min tewanê (arîkê) xelkê paqij kiriye, bûme aşçiyê (aşpêjê) xelkê, min her tişt kiriye. Min her tişt kiriye. Heta niha jî ez hîn dixebitim, ji îş tîm.”⁹⁵

Dawiyê însiyatîf girtinek bi çalak heye ku ji heqê van hemû nexuyatî û muxlaqîyan derdikeve. Wextê dixebitîn zorên di jiyane de vegotinên laşên jinan dikevin, divê bibihîzin. Piraniya van jinan yê ku temenê xwe pir biçûk, bi zewicandî, temenê xwe yê ciwan de li gel zarokan tenê dimînin. Bandora vê rasterast li ser jiyana wan pir mezine.

“Bedana min tije şîr dibû. Ez diçûm îş. Ez diçûm paleyiyê. Bi Xwedê ez heft rojan li wî gundî mam. Min li wir paletî dikir. Bi Xwedê bedana min tije şîr dibû min didot erdê. Ez êvarî dihatim ez li ber bedena xwe nedisekinîm. Walê min keça xwe dihîşt keça min jî biçûk bû. Min tiştê xwarin marinê didayê. Ew li ber zarokê min bû. Ew şivana wan bû. Ez jî diçûm ez dişixulîm”⁹⁶

“Ka jinek bi tenê bi destê xwe... ma yê çî bike!”

Tiştê li vir hatiye guhartin helbet ne bi tenê destpêkirina jinan ya xebatê ye. Lewre hemû jixwe bi temamî dixebitin, lê gundê xwe 'ji bo xwe dixebitin'. Hêj hevserê wan ne hatiye

⁹⁵ Hevdfîtin bi Melîhayê re, Şîrnex-Cizîr, 21.09.2013.

⁹⁶ Hevdfîtin bi Zehrayê re, Şîrnex-Navend, 20.09.2013.

windakirin bi piraniya wan karkerên malbatê yên bêpere û carinan jî wek kedkarê çandiniyê dixebitin, karên li derve bi giştî mêr dikin.

"Malûm e sermiyanê malê bû. Li dû nanê xwe bû, karê xwe bû. Zarokê xwe xeyî (xwedî) dikir. Lê ji hînge çû hemû ma li stûyê min de zanî? Ez mecbûr mam biçim cot bikim. Ez mecbûr dimam biçim dewaran. (...) Ha tu min dibînî (devê xwe vekir û diranê xwe nîşan da) aha diran di devê min de nemaye. Em ne rezîl bûyana, me ev ezaya nekîşandiya em ê wilo bûyana. Ka jinek bi tenê bi destê xwe ma yê çî bike!"⁹⁷

"Min pezê xwe didot. Min ew şîr û mast difrot. Min dida zat û min dida ard, min dianî dida zarê xwe. Ha wilo. Min toyê xwe difrot. Bi pezê xwe, heta heta me xilas kir. Em hatin, piştî zar hinek bi firê ketin. Êdî em diçûn tevirkê, em diçûn pembo, em diçûn fîndiqan. Me paletiya xelkê dikir. Çi kar hebûya me dikir. Me heta me xwe xilas kir."⁹⁸

Cureya keda jinan ya herî nexuya, wextê ku ne karkerên çandiniyê bin jî di xebata wan a nava malê de ev gotinên Nafiyeyê pir xweşik vedibêje:

"Em li mala xwe bûn. Carek zeneatek hebû me ji xwe re çêdikir. Makîna min hebû, min hinek caran tişt mişt ji xwe re çêdikir, min dûrîn ew çêdikir. Em bi zarokê xwe re bûn. Xwasiya min diçû dişixulî. Malum e wekî niha çamaşîr makînasî (cilşo) nebû. Supurge (gêzik) nebû, tişteke nebû. Me li milê xwe dikir, em li malê xwe bûn."⁹⁹

Helbet bûyera windakirina hevserê jinan bi piranî ne bûyereke ji nişkê ve tê jiyandin e, pêvajoyeke ku digihîje vê bûyerê heye. Pêşiya wê bi piraniyan wan bi rastî binçavkirin û îşkenceyê hatine û divê jiyana xwe bidomînin. Hevserê Sevdayê hêj bi zorê nehatî windakirin du caran tê binçavkirin û wek îşkence dîtî dihate malê. Ji bo ku mêrê wê hatiye halê ne karkirinê, Sevdayê binê çêlekên di gomê de paqij dike, êmê wan didê, pêxwarin û mast çêdike, dibe difiroşe, nanê tendûrê çêdike, debare malê

⁹⁷ Hevdîtî bi Haseneyê re, Amed, 19.09.2013.

⁹⁸ Hevdîtî bi Kaderê re, Şirnex-Hezex, 20. 09. 2013

⁹⁹ Hevdîtî bi Nafiyeyê re, Şirnex-Cizîr, 21.09.2013.

pêk tîne.¹⁰⁰ Wextê gotinên Kader û Nafiyeyê yên ku me li jorê qala wan kir, di pergala mêr serdest de ya ku jin yekemîn berpirsyarên karên malê tên dîtîn, dibe ku Sevdayê ev karên malê hemû berê jî dikirin. Lê şîdeta dewletê ya ev qas tê hîskirin barê keda jinan a di nava malê de û derveyî malê pir zêde dike û ev rewş dibe sedema xurtkirina vê kedê hemûyê.

Jinên ku hevserên wan bi zorê hatine windakirin, di hin mînakên de ji debara malê berpirsyar dibin, di hin rewşan de êdî karbeşiya di navbera malbata mezin de ji bo debara malê xebata xwe ya biheq, dibe alîkar. Kurdbûna wan, jinbûna wan, nema karîbûna kurdî axaftina wan ya di qada gelemperî de, ji ber mercên şer ya erdnigariyê, perwerdehî nedîtîna wan, dîsa ji ber heman mercan pîyaseya hêzekar tunebûna hêza wan ya bazarê, ji ber hemû karan razîbûna wan, ev jin pîyaseya hêzekarê de ciyê herî kêr digirin. Navbera karên jin ji bo ku debara xwe bikin, karkeriya demsalî xwedî ciyek taybet e. Piraniya jinên ku me li gel hevdîtîna pêk anîne, zarokên xwe digirtin cem xwe û ji bo xebatê diçûn Mugla, Mersîn, Denîzlî, Aydin, Dûzce, Yozgat, Mûş, Wan, Edene, Manîsa û hêj zêdetir bajarên din jî.¹⁰¹

"Ez çûm nava tirkan"

Jinên ku wekî karkerên demsalî diçûn, bi navbeynkarên ku bi rêya têkiliyên li herêmên ku lê dijîn nas kirine û gelek caran bi jinên ku li derdora wan ên di heman şert û mercan de ne dixebitin. Û bi piranî cihê ku diçûn kar di bin şertên zehmet de û bi meaşeke kêr dixebitin.

"Bi Xwedê û pêximber, tu ji Iraqê bigire heta tu xwe bidî milê Wanê, tu xwe bidî Mûşê, tu xwe

¹⁰⁰ Hevdîtî bi Sevdayê re, Amed, 04. 11. 2013

¹⁰¹ Derheqê daneyên karkerên demsalî û zayenda hêza kedê û nasnameya nijadî de pir zêde lêkolîn hene. Li vir bi taybetî di navbera Têkiliyên Tora Koça Karkerên Demsalî de xebatên akademîsyen û lêkolîneran pir hêja ne. Dikarin ji vir xwe bigihînin rapora Tora Xebatê ya di Gulan 2012'an de parvekirî: http://goc.bilgi.edu.tr/docs/FES-dunyadan_12.pdf. Di navbera vê hêzekarê de taybetî baldarî cihê zarokan tê kêşandin. Ji bo giraniya hejmara jinan û mîran kêmtir destheq stendina wan jî wiya. Cihêkirinên nijadî yên ku şer disiqilîne li vir gelek berçav e. (Bnr. Kılıç, Ş. Biz ve Onlar: Türkiye'de Etnik Ayırıcılık. 1992)

bidî Duzceyê, heta fındixan, ewqas çewre, ji Iraqê heta Duzceyê, ewqas çewre min li hev daye. Min tişt bar dikir li piştta xwe, tişt miştê yên pîrekan. Ew milên min hemû ser de dihatin. Sor dibûn dişewitîn heta sibê. Binê lingên min diteqiyên. Min serê derziyê dida xwîne û avê diavêt."¹⁰²

Ev çûyîn, wekî "çûna nav tirkan" tê pênasekirin, ji ber ku mecbûr dimînin ku ji herêmên ku di şer de tarûmar bûye derkevin. Wek gotina Zehrayê: "*Ez rabûm, min zarokên xwe birin, ez çûm nava tirkan. Ez çûm milê Manîsayê. Ez çûm milê Salîhlîyê, ez çûm Îzmîrê, ez çûm îş.*"¹⁰³

Sînoren tirkbûn û kurdûnê ne tenê fizîkî ne, di şertên şer de, ev sînor aliyên şer jî nîşanî me didin. Her ku şert girantir dibin, ji ber ku ev sînoren fizîkî tîr derbaskirin, sînoren din kûrtir dibin. Nêrîna wan jinan a li ser nasnameya tirkan, ji ser rewşa faîlbûna wan a marûzbûna şîdeta dewletê pêk tê.

"Em diçûn ser dehlan tevirkê. Da gava ku dema çapa me dikir tevirkê me li marûlek wan biketa, eger rabûyana, digotin destê we bişkê. Êdî ez tije dibûm. Min digot helê mêze [bi]ke, me çiqas kar dikir, me çiqas însan dida şixulandin, em çiqas şefqatlî (rehmdar) bûn. Em niha jî hatine... hatin carek em kuştin, em hatine dîsa ji wan re koletiyê dikin."¹⁰⁴

Zarok jî ji wan kesan in ku mecbûr in ji bo debara malê bixebitin. Li vir, divê em diyar bikin ku tecrûbeyên zarokan li gorî zayenda wan bi awayekî zelal ji hev cuda dibin. Di serî de, dema hevserên jinan tîr windakirin, kesê ku dê debara malê bike zarokê herî mezin e û ev yek barê li ser milê jinan kêmîr dike. Ger zarok biçûk bin, dema tîr heyama çûna dibistanan, ji ber tengasiyên aborî kesên ku dev ji xwendinê berdidin zarokên keç in. Hinek sedemên ku ne resenî civaka kurdan in jî hene; di qadên piyasa karên ku jin tê de dixebitin, bi meaşêke kêmîr karkeran digirin. Bandora vê sedemê jî heye. Ji ber ku zarokên kur li derve dikarin di

karên bi meaşên zêde de bixebitin, kesên ku li bendê ne debara malê bikin û ji ber vê şertê jî ji bo ku bixwînin zarokên kur zêdetir tîr destekirin. Xaleke din a ku Yalçın-Heckmann balê dikişîne ev e; carinan jin naxwazin zarokên keç perwerdehiyê bibînin.¹⁰⁵ Sedema vê yekê jî ev e ku zarokên keç di karûbarên malê de alîkariya diya xwe dikin. Ev alîkarî ne tenê di nav kar û barê malê de, di hemû tîkiliyên piştevaniyê de jî tê dîtin.

Jin bi piranî bi zarokên xwe re tîr ji bo karkeriya demsalî. Sedema vê ev e ku hem li cihên ku diçin demeke dirêj dimînin û cihêkî wan nîn e ku zarokên xwe yêr biçûk daynin, hem jî hin zarokên mezin dikarin wekî karkerekî bixebitin. Di hin rewşan de tenê zarok dikarin wekî karkerên demsalî biçin, mijara ka ev zarok bi kê re tîr şandin girîng e. Bi rastî ev jî, kesên ku em pê re axivîne, ev yek wek tîkildarê piştevaniyê, di nav gotinên xwe de anî ziman. Ji ber ku karkeriya demsalî ji bo hemû gelê herêmê stratejiya debarê ye, zarok bi endamên malbata mezin an jî cîranan ên ku hînî karkeriyê ne re tîr şandin.

"Xwedê aîla (malbata) min yardimî (alîkarî) nedayê min. Xwedê min keçika xwe dirêkîrin welatê tirkan, min digot herin fındixan. Hata femko bûn, min êdî rêkîrin îşe xalkê (...). Cînarê me hebûn. Ji me hez dikirin. Cînarê me bûn. Min bi wan re rê dikirin. Min bi nasan re rê dikirin. Min ew tu caran bi xerîban re rê nekîrin."¹⁰⁶

Di vê mînakê de jî bizayendbûna karkeriya demsalî tê dîtin. Kesên ku bi tena serê xwe ji bo kar tîr şandin zarokên keç in. Ev rewşêke wisa ye ku di civakê de tu carî nayê qebûlkirin, lê dabeşîya zayendî ya kar ya di piyasa karkeriyê de û bi zordariya şîdeta aborî a ku bi şîdeta dewletê çêbûye, bi vî awayî derdikeve holê. Zarokên kur, di karên însaatê de dixebitin, simîtan difiroşin, pêlavan boyax dikin; zarokên keç wek karkerên demsalî ber bi cihên dûrî malê ve tîr şandin. Lê li aliyekê jî şertên ku ev yek were qebûlkirin tîr afirandin; tîr hêvîkîrin ku kesên nas, mirovên nêzîk, ne biyanî dê hem

¹⁰² Hevdîtin bi Zelîhayê re, Şirnex-Cizîr, 23.09.2013.

¹⁰³ Hevdîtin bi Zehrayê re, Şirnex-Navend, 20.09.2013.

¹⁰⁴ Hevdîtin bi Besîmeyê re, Amed, 06.11.2013.

¹⁰⁵ Yalçın-Heckmann, L. 2002:250.

¹⁰⁶ Hevdîtin bi Zehrayê re, Şirnex-Navend, 20.09.2013

ewlehiya zarokên keç pêk bînin û hem jî xwedî lê derkevin.

5. Bûna 'Hevsera

Windayekî'

Nediyariya ku windakirina bi zorê diafirîne xwe têgihîştina nasnameyan a jinan û daxwazên civakî yên ku ev nasname li ser wan ferz dike jî xwe nîşanî me dide. Faktorên wek temen, rewşa zewicînê ya jinan û hebûna zarokên wan pozîsyona jinan a civakî diyar dike. Tişt a ku vê diyar dike û hiyerarşiya vê yekê ava dike sazûmana mêr-serdest e. Ev sazûman, tesîrê li ser bibandorbûna jinan a ji windakirina bi zorê jî dike. Ji ber ku hevserên wan bi zorê hatine windakirin, ev jin nabin "bîjin" an jî jinên ku "ji mêrê xwe veqetiyayî"; ligel vê rewşa wan "ne zewicî" ye jî. Windakirina bi zorê, di pozîsyona wan a civakî de jî nediyariyekê diafirîne. Li Nepalê, lêkolînên li ser jinên ku hevserên wan bi zorê hatine windakirin nîşan dide ku ev jin di nav civakê de wek "nîv bîjin" tînin dîtin.¹⁰⁷

Temenê zewicîna jinên ku em pê re axivîn dedora 15'an bû. Jinên ku di temeneke biçûk de zewicî ne, biryara zewaca xwe bi xwe nedane, lê dema me ev yek dipirsî dikeniyana û bersivek wek "Yanî li cem me malbat tînin û te dixwazin, tu jî dizewicî." didan.

*"Digot min em xelatîyên hev in. Me bi xwe nizanîbû lê bavê min û bavê wan wilo (wisa) digot (...) Welle dema hatin deriyê me min xwe veşart. Min fedî kir. Welle me fedî dikir. Min digot hele ku yê çî bibe. Te dî ne li gorî kêfa me bû. Diya me û bavê me yanî esil ew bûn."*¹⁰⁸

*"Yanî bîst û sê sal em bi hev re man. Çinkî ez zarok hatim. Ew jî çû eskeriyê. Dema ew hat zarokê me çêbû. Êdî her sal her sal dergûşa min hebû, ez bi halekî bûm (ducanî) wilo bû."*¹⁰⁹

¹⁰⁷ Nota agahiyê ya Navenda Navneteweyî ya Dadmendiya Pêvajoya Derbasbûnê (ICTJ). 2013:8.

¹⁰⁸ Hevdîtin bi Gulperiyê re, Şirnex- Basan, 22.09.2013.

¹⁰⁹ Hevdîtin bi Kaderê re, Şirnex-Hezex, 20.09.2013.

Dema em zewicandina di temeneke biçûk de, di çarçoveya lêkolîna me de bê nixandîna xwedî bandorekê ye. Zîra, jinên ku di temeneke biçûk de zewicî ne, dîsa di temeneke ku em bikaribin bêjin biçûk e, de hevserên xwe winda kirine û bi zarokên xwe re mane bin berpirsiyariyê gelek mezin de. Her çî qas nediyariya têkildarî windakirinên bi zorê daîm be jî, hinek jinên ku hevserên wan tînin windakirin biryara zewaceke nû didin. Di vê biryarê de tesîra berpirsiyarî û zordariyên aborî jî hene.

*"Aborî yanî temam belkî bîne nanekî, bîne bide te, ama te zarokê wî mêrê çî [bi]kî, yanî zarokên wî tune bin jî derdê wî, gotinê wî, heta tu derdê gotinê wî mêrî, yek jî zarokên wî hebe, zarokên wî mêze bikî, zarokên xwe mêze bikî..."*¹¹⁰

Hasene, piştî ku vê meseleyê vedibêje, dibêje ku ew bi taybetî li hemberî zewaca bi tiyan re radibe, hewl dide ku hemû jinên derdora xwe îqna bike da ku bi tiyên xwe re nezewicin. Piştî vedibêje ka hevala wê çawa îqneyê zewacê bûye:

*"Ew jî yanî di aliyek de me heq dayê. Qîzikek wê tenê hebû. Got belkî bavêti bi qîza min re bikî. Ber wê jî me dengê xwe nekir. Yekê xerîb ba belkî qîza min xweyî dernakeve, ama ev apê xwe ye, mêze bike, got."*¹¹¹

Gelek caran tînin dîtin ku jinên ku hevserên wan bi zorê hatine windakirin bi tiyên xwe re dizewicin. Ji jinê ku em pê re aixifîn sê jin bi tiyên xwe re zewicî bûn. Yek ji wan, tiyê jinê bi jineke din re jî zewicîbû. Ev rewş, di heman demê de xebitandina tîkiliyên parastinê yên civakî yên ku li ser tîkiliyên malbatê tînin avakirin e. Lê divê neyê jibîrkirin ku jin ji berpirsiyariyên nav malê difilitin û bavê zarokên winda bibe yan jî nebe, ev berpirsiyarî dikeve ser milê jinan. Di vê rewşê de, sînorên ku "piştevaniya" zewaca bi tiyê xwe re diafirîne bi desteka aborî û qebûlkirina berpirsiyariya madî û manewî ya zarokan sînordar dimîne. Ligel vê alîkariya sînordar, barê madî û manewî yê ku 'bîjinbûn' li ser wan bar

¹¹⁰ Hevdîtin bi Haseneyê re, Amed, 05.11.2013

¹¹¹ Hevdîtin bi Haseneyê re, Amed, 05.11.2013

dike dikare wan îqna dike ku bizewicin.

"Piştê wî ez çar salan jinêbî bûm. Yek cara derdîketim soqaxê (kolane) jinan [ji min re] digotin helal be şîrê wê. Pişt wî mêrê rojek... mesela kesî ji min re nedigot rêya yanîş de ye (nebaş de ye). Pişt wî min digot ez nazewicim. (...) Pişt re qey Xwedê jî hez kir, min tiyê xwe mehr kir. Mal de. Bê jin bû. Seba zarokên xwe. Ew qirar... (sekinî) mamê wî hat çêkir. Got genc e, xwedî çar zarokan e. Min digot ez di heyatê de tişteki halo nakim. Qey Xwedê qederek aniye serê min. Got bila li mala me de bî. Navê jinbîtiyê jî li ser rabe. Guneh e ew jî. Li nav xwe de qirar dabûn. (...) Ji aliyekê [de] baş e. Na ku ji bona jintiyê mêrtiyê. Devê insanan tê girtin. Ji aliyekê jî mirov diqehire, birayê zilamê min bû (...) Mesela jina bî li wê derê rabe biçê malekî, xelk bêjin çima çûye wî malê. Ez li mal bim zilamek were malê, xelk bêjin ew zilam çima çûye mala jinbiyê. Ji ber gotinên xelkê em rabûn me got bila devê xelkê bê girtin."¹¹²

Hin ji van jinan dibêjin ku dema ku ew gelek ciwan bûn zewicîne û di nav malbata hevserên xwe de bi tiyên xwe re –heke em bi gotinên wan bibêjin- "mezîn bûne". Nazan dibêje ku malbata hevserê wê gotiye ku tenê heke ew bi tiyê xwe re bizewice ew dê li wê xwedî derkevin. Ji ber ku Nazan vê zewacê bi piranî jî ji ber ku tiyê xwe jixwe zewicî ye nexwestiye, hem ji malbata xwe û hem jî ji malbata hevserê xwe tu alîkariyê nagire.

"Tabî, tabî min got erê, heke hûn dixwazin li min binêrîn ez li mala xwe rûnim, her meh di nav xwe de kom bikin binin li min binêrîn. Ma ne wisa ye, lê tu kesî neanî. (...) heke ez pê re bizewiciyama, te fêm kir, zordarî nedikir, dê qîmet bida lê dê ocaxa wê jinê kor bibûya. (...) Lê min tiyê xwe wek birayê xwe didît, dema ku zarok bû min ew mezîn kir. Dema ku ez çûm wê derê ew hêj biçûk bû, me bi hev re lîst, em bi hev re rabûn rûniştin, gelek demên me yên xweş çêbûn. Min serê wî şûst, ez ê çawa careke din jê re bibêjim mêro, ez ê çawa bikevim himbêza wî."¹¹³

¹¹² Hevdîtin bi Nafiyeyê re, Şirnex-Cizîr, 21.09.2013.

¹¹³ Hevdîtin bi Nazanê re, Amed, 04.11.2013.

Kesayetiyan siyasî jî carinan tev li vê biryarê dibin. Ji ber vê xwemaliya siyasî û berpirsariya wê, carinan li ser navê jinê biryar tên girtin an jî jin biryaran digirin. Ev yek xuya ye ku ji ber şert û mercên şer, biryardan dibe karê van kesayetiyan cuda. Wekî ku me li jor jî gotiye, ji ber ku avakirina têkiliyan piştgiriyê ji ber şert û mercên aborî dijwar e, pêdivî bi têkiliyan piştgiriyê yê "mecbûrî" yê bi kesên herî nêzik re çêdibin, heye.

Ya ku jin bi rastî tercîh nakin ku bi tiyên xwe re bizewicin xuya ye. Ji ber ku dema ku me ji jinan hejmara zarokên wan pirsî, du jinan bi tenê hejmara zarokên xwe yê ji hevserên wînda çêbûne ji me re got. Helbet, ji bo vê yekê dibe ku faktorên din jî hebin. Beriya hevdîtinan, me bi taybetî çarçoveya xebata xwe ji bo wan zelal kir. Ji ber vê yekê, me diyar kir ku em naxwazin bi tenê serpehatiyên kesên wînda bizanin, em dixwazin serpehatiyên jinên ku me pê re hevdîtin çêkirine jî bizanin. Dîsa jî jinan xwest tiştên ku dibêjin bi tenê di çarçoveya windakirinê bi zorê de vebêjin. Pîrî caran tecrûbeyên xwe hem negirîng hem jî mahrem dibînin; her wiha, tecrûbeyên xwe biqîmet nedidîtin û hêjayî hînbûne nedidît. Di gel ku me ya dijî vê yekê jê re digot jî ew wisa difikirîn ku em bi wan re bi tenê wek "hevserên windahiyan" xebat didin. Lewma jî dibe ku wan jiyana xwe bi kesên windakirî re dabe destpêkirin û xilaskirin û ji me re jî tenê hejmara zarokên xwe yê ji wî hevserî gotibin. Dibe ku ji me re negotibin ku bi kesekî din re zewicî ne û ji wî kesî jî zarokên wê hene. Divê em sînorên wiha yê hevdîtinan her tim li ber çavan bigirin. Dîrok û jiyana jinan bi qasî ku ji me re dibêjin, heye. Lê belê, wateya vê yekê ne ew e ku mirov nikare derkeve derveyî wan sînoran. Zarokên ku tev li refên gerîlla dibin di nav hejmara zarokan a giştî de nayê nîşandan; heke em vê yekê jî li ber çavan bigirin, em ê bibînin ku sînorên parvekirina wan ne bi tenê li gor têkîliya kesên di nav hevdîtinê de ne, her wiha şert û mercên berbiçav jî wan sînoran diyar dikin. Dema ku em li bûyerên salên 90'î dinihêrin, em dibînin ku li şûna hesabpîrsîna ji berê, zext û zordarî bi awayekî nû dewam dikin û sînorên vegotinê yê tecrûbeyên jiyana jinan, şert û mercên berbiçav diyar dikin.

Mînaka herî balkêş a qebûlkirina zewaceke nû a jinan Gulperî bû ku 15 sal piştî ku hevserê wê hatibû windakirin bi tişte wê re hatibû zewicandin. Lê belê, ew zewac ne tişteki aborî bû ne jî ji bo zarokên wê têkiliyekê hevgirtinê derxistibû holê; ji ber ku demeke dirêj derbas bûbû. Lê dîsa jî gotinên Gulperiyê îfadeya herî vekirî ya 'bîjin'bûnê ne û zexta ku ev yek li ser jinan dike:

"Gotin tu bi kêfa xwe yî. [Ji] bo ku xelk nebêje tu qehpe yî, me filankes li mala we de dîtiye... Em jî hema wilo wekî sincekî kin xilas. Êdî ew li mala xwe ye, em li mala xwe... Keça min dişixule em jî dixwin..."¹¹⁴

"Mirov bê sinc e, mirov bê qîmet e"

Di sîstema mîrserdest de ku jin li gorî rolên xwe yên malbatî tî pênasekirin, me di hevdîtinan de tecrûbeya bêhevser mane ya jinan, bi awayekî aşkere dît. Lê belê, mirov nikare vê tecrûbeyê bêyî şîdeta dewletê ya ku di dema şer û pêvçûnan de zêdetir dibe, binirxîne.

Ji ber ku zewac û têkiliya jin û merêkî wek hêmana sereke ya malbatbûnê tê zanîn, tunebûna mîrî ji bo wan wek têkçûna bingeha malbatê ye.

"Yanî ya zor, mal xirab bûn e, keça min. Derdê zilamê mirov ji yên kurê mirov jî mezintir e, ji yên birayên mirov jî mezintir e. Qehra mala mirov zêdeyê her tiştê ye. (...) Mirov bê sinc e, mirov bê qîmet e. Mirov... Sinca mirov nebe..."¹¹⁵

Bêhevserman, helbet bi karbeşiya zayendî ya civakî re eleqeder tê dîtin. Jin êdî mecbûr in ku hem bibin 'jin' û hem jî bibin 'mêr' û wekî ku me li jorê jî gotiye, 'karên mêran' jî bikin.

"Dema mêrê merivan çû ji dinyayê, yanî vê çaxê gerek meriv xwe bike mêr û xwe bike dewsa wî. Xwe bike mêr u xwe bike dewsa wî. Gorevê (karê) ku ew dike ayni (wekî) meriv gerekê (pêwîst e) wê gorevê bike... Pîrek bimire zilam ji xwe re

¹¹⁴ Hevdîtin bi Gulperiyê re, Şirnex-Cizîr, Basan, 22.09.2013.

¹¹⁵ Hevdîtin bi Gulbaharê re, Şirnex-Basan, 23.09.2013.

gedê xwe xwedî [di]ke. Di got na, pîrek yê gedan mêze bike. Zilam nikarin gedan mêze bike. Min digot li ser kar û îş de mêr dikare gedan mêze bike. Ka jin mêr nîne ku here bişixule bîne gedan xwedî [bi]ke. Hema xwedikirina jin jî bi hêsiyê ye."¹¹⁶

"Qîza min gava mêrê te tune be her aliyê de zehmet e. De here bazarê, de here dikanê, de here heqê ceyranê, de here heqê avê, de here tursîlê, de here sabûnê, tune be zor e ha, meriv çawa bike yaaaa. Yanî mêrê te tune be zor e zor."¹¹⁷

"Çi qas bi zahmet e, bê sermianî pir bi zahmet e. Erê welle. Zilamê mirov ne sax be tu halê malê tune ye."¹¹⁸

Ev fikr ne tenê bi karbeşiya civakî û karan re têkildar e; em pênasekirina jinan bi hevserên wan re di gotinên Gulperiyê de dibînin:

"Xwediyê malê nebe kes li mirov xwedî nake kî. Kes nabêjê selamûn aleykûm jî. Tu dizanî dinya çawa ye."¹¹⁹

"Di serî de dema ku hevserê min sax bû ez diçûm, cihê min dizanîn, her kesî silav dida min, her kes ber min ve dihat, her kes radibû ser pêyan. Piştî ku hevserê min mir, piştî ku çêleka min mir şîrê min qediya, ew qas. Dema ku hevserê mirov mir mirov dibe wek firaqeke qirêjî, mirov dibe amaneke teneke. Ne tu tişteki din, qedrê mirov li cem tu kesî namîne, ji xeynê Xwedê. Bila tu kes nebêje min wiha kir, wiha nekir; ez wiha qedrbilind bûm, her kes derewan dike. Dema ku hevserê mirov mir, mirov dibe tenekeyek, tenekeyeke vala. Heçî tê û diçe pihînekê lê dixê, ew qas."¹²⁰

Tunebûna hevser, di tunekirina jinan a di biryargirtinê de tu guherînan girîng nake. Me

¹¹⁶ Hevdîtin bi Sevdayê re, Amed, 04.11.2013.

¹¹⁷ Hevdîtin bi Pakizyê re, Amed, 07.11.2013.

¹¹⁸ Hevdîtin bi Hasenyê re, Şirnex-Cizîr, 19.09.2013.

¹¹⁹ Hevdîtin bi Gulperiyê re, Basan, 22.09.2013.

¹²⁰ Hevdîtin bi Nazanê re, Amed, 04.11.2013.

xwest ku em mijara biryardanê bi rêya mijara zewicandina zarokan bipirsîn, bersiv mudaxileya tiyan bû. Melîhayê ku dema ku termê hevserê wê hatiye peyda kirin û wê nikariye wî bîne û defn bike, got ku "Heke mirovek hevserê hebûya an jî birayekî wî hebûya, mirov dikariya wî wisa li wir bihêliya? Mirov digot em bînin vir."¹²¹

Tenêmayîna jinan, xebitîne wan, bi taybetî jî di nav şert û mercên civakî ku xebatên li derve wek ne li gorî jinan tîne qebûl kirin de, zextekî din li wan dike. Cihên biçûk ên ku zext û venêranê ku sîstema civakî li jinan dike zêdetir dîkin, li ser vê yekê bibandor in. Bi taybetî jî li van cihên ku şîdeta dewletê gelek e, ev şîdet bi piranî jî di jiyana jinan de tê hîskirin...

"Ez rojek ji îş (kar) hatim... 'Ew yengeya (jinbira) te ya satilik (firoti)' dibêjin. En zêde ew... [bi min giran hat.] Gorîma min û cîranan li hev xistibûn. Qîzika wan ew gotibû, îşte ew yengeya te ya satilik. En zêdetir ew li min giran hat. (...) Yanî ji bo ku tîkiliya min û cîranan tune bû wan digotin qey belkî hayat kadîni ye (jina xwe difiroşeye). Serê sibê ez diçûm îş, êwarê ez dihatim nav zarokên xwe. Wan jî di nav xwe de wisa..."¹²²

"Erê ez li Stenbolê rehet bûm. Ne tu kes li tu kesî dinêre, ne kes li derdora xwe dinêre ne jî tiştêkî dibêje. Yanî Stenbol ji bo jinekê hêsan e lê belê Amed ji bo jinekê tiştêkî pir dijwar e. Heke ez niha rabim biçim karê paqijiyê, dê cîranên me bibêjin gelo ev jin karê nebaş dike. Min rojekê ew jî birin, min ew jî birin kar, îcar hatine dibêjin ev karê te çî qas zehmet e."¹²³

"Min ji tu zîlamî jî yardim nexwestiye"

Bi ser barê bûna hevsera windahiyan re, heke jin bi awayekî zewicîbin jî, ev yek wek çîroka serkeftinê vegot. Ji ber ku bi piranî ji aliyê aborî ve girêdayî mîran in, bi tena serê xwe li ser pêyên xwe man û li zarokên xwe nêrîn û ew mezinkirin, di ser vê yekê re tê vegotin.

¹²¹ Hevdîtin bi Melîhayê re, Şîrnex-Cizîr, 21.09.2013.

¹²² Hevdîtin bi Haseneyê re, Amed, 05.11.2013.

¹²³ Hevdîtin bi Nazanê re, Amed, 04.11.2013.

"Şixul ne eyb e. Em îro em dikarin herin, em namûsa xwe jî muhafaze bikin, em zarokê xwe jî xwedî bikin. Ev jî tiştêkî taze ye. Min ji tu zîlamî jî yardim nexwestiye. Na na na na! Ne ji yê nê derê, ne ji yê Cizîrê ne ji yê tu derê. Hîç!"¹²⁴

Xurtbûn, her wiha wek "destûrnedan"ê tê fêmkirin. Di vir de bi awayekî vekirî xuya dike ku bûyerên ku jinan 'destûr nedayê', ew bûyer in ku li ser wan zextê û çavdêriyê pêk tîne.

"Min rêya kesî nevekir ku heta yekî bêje min re ka were bi me re bizewice. Tu kesî derneket rêya min. Min xwe zîlam dî. Wekî zilamekî ez dikaribûm di nav eskeriyê de rûbinim, biştexilim. Kesî nikaribû bêje min. Hinekan hatin ji min re gotin, filan bêvan min got insan e, vê bêje min re yan bi min ra bizewice, yan mesela tu û filankesî nazewicî, filan neke, tu kesî nediwêrî bêje min. Hinek ez xurt bûm. Ez wekî zilama bûm."¹²⁵

"Eva bîst sal e, min nehiştiye yanî zilamek xerîb jî were mala min. Yanî wilo yek biboriya min xwe jê dûr dixist, min nefret jê dikir. Kes jî nediwêrî ser mala me de werî (bihata). Yanî yekî kelîmeyek jî di hayatê de bi min re ne gotiye. Newêriye ku tişte walê (wisa) bêje. Yanî hin hene, te dî vî zemanê [de], hin hene zîlamê wan wînda dibin, radibin diçin dawetan, diçin seyranan, diçin direqisin, diçin tiştên walê. Di hayatê de min tiştêk walê nekiriye. Ev bîst û yek sal e ez rojek jî neçûme dawetekî u ez nareqîsîme. Ez neçûme seyranekî. Min walê ev li xwe nekiriye ku yek bêje welle mîrê wê wisa wînda bûye, tiştên evk dike. Min zarokên xwe jî kirin zava, kirin zavazewicandizewicazzekirin zava, ez neçûme dawetê de ez nareqîsîme."¹²⁶

"Zaten (jixwe) min tiştê hanê ne hîç aniyê ber dilê xwe, ne jî yekî ji min re tiştêk hanê cesaret dikir (diwêrî) bigota. Kesînlîkle (bi misogerî). Çînkî hîç bîr zaman (tu carî) min merikê xwe ji bîr nekiriye, heger hin yek were qala min bike bêje yan tu dizewicî nazewicî. Kesînlîkle! Merikê min dema hingê wînda bû êdî ez qet pîrek nebûm. Ez êdî

¹²⁴ Hevdîtin bi Kaderê re, Şîrnex-Hezex, 20.09.2013

¹²⁵ Hevdîtin bi Zehrayê re, Şîrnex-Navend, 20.09.2013.

¹²⁶ Hevdîtin bi Besrayê re, Şîrnex-Cizîr, 19.09.2013.

*mêr im. Min tiştê hanê hîç neaniye ber dilê xwe. Kesînlikê!*¹²⁷

Di nav van tiştên ku hatin vegotin de, şopa jinan a ka çawa dev ji 'jinbûniya' xwe berdaye jî dixuye. Bi vî awayî xwe bi xwe, ji xwe re sînoran ava dikin. Wekî mêran bûn, girênedana çarika spî, bisînorkirina zayendîtiya xwe jî şêwazên nixumandina hebûna xwe ya jinitiyê ne. Ev rewş carinan bi nasnameya polîtîk a windahiyan re jî dibe yek. Heke hevserê jinan di nav têkoşîna polîtîk a kurdan de cihê xwe girtî be jî, dibe faktoreke din ku sînorên jin ji xwe re datînin, diyar dike. Heke hevser di nav têkoşîneke polîtîk de cihê xwe girtî be û di wê oxirê de winda bûbe, li yê mayî û li jinan ferz dike ku li gorî vê nasnameyê tev bigerin.

Helbet wateya vê yekê ne ew e ku jin nasnameyên xwe li gor hevserê xwe, hevserê xwe yê windakirî, gerîlla an jî kuştî ava dikin. Dayîna vê bedelê berdeyam dike. A rastî jin, bedelê bi jiyana xwe her û her didin.

6. Mafên Civakî,

Alîkariyên Civakî

Koma Xebatê ya Windakirinên bi zorê ya NY, di Şîroveya Giştî a ku di 2'yê Adara 2012'an de li ser naskirina kesayeta kesên ku bi zorê hatiye windakirin de, dibêje ku bi windakirinê hem hiqûqa kesên windakirî û hem jî heqên endamên malbata wan kesan tînlalkirin. Ji ber ku windakirin, dibe sedem ku mirovên kesên windakirî nikarin heqê xwe bistînin û hin berpirsiyariyên diyar bi cih binin. Wek mînak, mafên wek hevpeymanên zewacê, welayeta zarokan, heqê girtina alîkariyên civakî, parvekirina mal û milkan wisa dimînin.¹²⁸ Jinên ku hevserên wan hatine windakirin, ji vê rewşê herî zêde zirarê dibînin.

¹²⁷ Hevdîtin bi Kezîbanê re, Amed, 07.11.2013.

¹²⁸ Şîroveya Giştî ya Koma Xebatê ya Windakirinên Bi zorê yan Derveyî Îradeyê ya Koneya Mafên Mirovan a NY'yê, Şîroveya Giştî ya wê ya li ser Mafê Nasîna Kesayetiya Hiqûqî. <http://www.ohchr.org/Documents/Issues/Disappearances/GCRecognition.pdf>

Di hevdîtinên me de ev rewş gelek caran hate nîqaşkirin. Li Tirkiyeyê, dema mîrê jinekê bimire, heqên wê yê ku rasterats dê bikaribe bistîne bi Qanûna Medenî¹²⁹ û Qanûna Sîgorteyên Civakî û Sîgorteya Tenduristiyê ya Gelemper¹³⁰ tînlalkirin. Heqê mîratê yê di dema zewacê de hatine kirîn, heke hevserên wan di karekî bi sîgorte de dixebitin heqê sîgorteya tenduristiyê, heke beriya mirina hevserên wan, hevserên wan malnişîn be heqê meaşê heye ku jin bikaribin bi dest bixin.

Her wiha, jin dikarin ji fonên alîkariya civakî ya Weqfên Alîkarî û Piştevaniya Civakî¹³¹ jî bigirin. Ev weqf, bi proje û programên demî yê alîkariya civakî, ji bo welatîyên ku ne xwedî temînata civakî ne, 'feqîr û mûxtac in', bi dayîna pere yan jî xizmeteke din alîkariya kesan dikin. Ev sîstema alîkariyê ya ku berdeyamîya vê nîne, di hin deman de ji jinên ku hevserên wan mirine re heke ne xwedî temînameke civakî bin û îspat bikin ku ji cihekî din dahateyeke wan nîne, pere dide wan jinan. Lijneya fonê biryarê dide ka jin dê bikaribin ji wan alîkariyan bistînin an na? Jinên ku hevserên wan hatine windakirin, di rewşên zor û zehmet de serî li wan fonan didin.

Her çî qas îro êdî nayê sepeandin jî, Karta Kesk (Yeşil Kart) li Tirkiyeyê wekî navgîneke polîtîkaya civakî gelek zêde hate bikaranîn. Lêkolîn nîşan didin ku ji nav kesên ku Yeşil Kartê distînin, îhtîmala stendîna wê kartê bo kurdan ji sedî 97 zêdetir e.¹³² Hinek ji kurdên ku Yeşil Kartê wan hene jinên ku hevserên wan bi zorê hatine windakirin in.

Ji bo ku ji programên temînata civakî û alîkariyan sîdê wergirin, divê mîrên wan jiyana xwe ji dest dabînin, lê dema daxwaza alîkariya dewletê ya gelemper bê kirin, divê

¹²⁹ Bnr. <http://www.mevzuat.adalet.gov.tr/medeni/medeni.html>

¹³⁰ Bnr. <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5510.pdf>

¹³¹ Ji bo xebatên Weqfên Alîkarî û Piştevaniya Civakî bnr. www.sosyalyardimlar.gov.tr

¹³² Ji bo ahagiyan der barê piştevaniya civakî û polîtîkayên dewletê li ser kurdan bnr. Yörük, E. "Welfare Provision as Political Containment: The Politics of Social Assistance and the Kurdish Conflict in Turkey". 2012.

jin rewşa mêrên xwe ya 'nediyar' veguherînin rewşa 'diyarkirî'. Li Tirkiyeyê, metoda ku ji bo bidestxistina mafên taybet ên piştî windakirinê bi zorê, du heb in: derxistina biryara windabûnê yan jî qeyda mirina wan.¹³³Ferqa herî mezin a di navbera qeyda windabûnê û ya mirinê di pêvajoya hiqûqî de derdikeve. Ji bo biryara windabûnê biryara dadgehê bes e, lê di îlana mirinê de divê kesek bi du şahidan here amirtiya herêmê û beyana mirinê bide. Her wiha, hin encamên hiqûqî yên vê rewşê jî hene; di pêvajoya piştî de heke kesek bixwaze dewayek têkildarê windakirina bi zorê veke, beyana mirina kesên hatine windakirin tengasiyeke mezin derdixîne. Qebûlkirina mirina kesên windakirî, zehmetiyekê datîne li ber vekirina dewaya bi îdiaya windakirinê. Di rewşeke wisa de, hewce ye careke din li ser îlana mirinê doz were vekirin.

Di her du rewşan de jî jin wekî mîratgir, dema mêrên wan dimirin ji mafan sûdê werdigirin. Lê ev rewş, ne tenê ji aliyê hiqûqê ve sînordar e. Ji bo wan kesan qebûlkirina mirina kesên windayan û binavkirina wan wekî 'mirî' pir zehmet e. Jin, her çiqas bo wan nebêjin mirî jî, ev rewşeke wisa ye ku dibêjin 'me qeyda mirina wan daye'.

"Me qeydîkî kaxidî ji bo vê sigortayê [girt], me got belkî meaş bidin, nedan"

Wek Meltem Ahiska jî diyar dike, aliyê herî trajîk a stratejiya windakirinê ev e ku peywira qeyda "mirina" kesên windakirî, li ser milê mirovên wan kesan e. Beyana "winda"yê, hem jiyane hem jî bidawîbûna vê jiyane îfade dike. Du tişt jî mirovên kesên windakirî re dimînin: "an tu yê qebûl bikî û mirovê xwe bi xwe bikujî yan jî tu yê

133 Li gorî Benda 31. a Qanûna Medenî "Heke kesek, di nav rewşên ku mirina wî/wê bi awayekî teqez nîşan dide de winda bibe, di gel ku termê wî/wê nayê dîtin jî, ew kes divê wek mirî bê hesabandin." 32. Benda heman qanûnê biryara windatiyê pênase dike: "Heke li der barê mirina kesekî/ê ku demeke dirêj e jê xeber derneketiye an jî di nav rewşeke mirinê de winda bûye, ihtimaleke mezin hebe, dadgeh, li gorî sertêdana kesên ku mafên wan giredayî vî/vê kesî ne, dikare biryara windatiya vî/vê kesî bigire." Piştî ku dadger biryara windatiyê dide, ev li kutika mirinê tê qeydkirin (Bd. 45). Jê pê ve, li gorî Bd. 44 "Heke kesek, di nav rewşên ku mirina wî/wê bi awayekî teqez nîşan dide de winda bibe, di gel ku termê wî/wê naye dîtin jî, bi biryara amira mulkî ya herî mezin a li wê herêmê, li kutikê wek mirî tê qeydkirin."

di nav vê nediyariyê de heta dawiya jiyana xwe mecbûrî îşkenceya psîkolojîk bibî."¹³⁴

Lê rewşa libendebûnê û hêviyê ya ku ji aliyê vê windabûnê afirandin, her çî bibe vê biryarê ferz dike, tişt a ku Ahiska wekî "îşkenceya psîkolojîk" bi nav dike, belkî jî bêtir biryarê dê were jiyandin.

*"Şûnve jî, heta ji te re bibêm, niha ji hinek caran dibêm belkî sax e. Çinkî me cinaze nedîtiye. Yanî geneata me hîn jî rûnanê. Çima rûnanê, me cinaze nedîtiye, me cinaze nedîtiye kî. Yanî em diçin vê dewletê, em mesela dibên an tiştêkî, an komireki, an tiştêkî, mesela ji bo pîreka (pîrekên bî) heyvê du sed û pêncî pere didin."*¹³⁵

Ji ber zordariyên pêvajoya dadgehan û rîska derketina biryareke neyînî, li şûna ku biryara nediyariyê derkeve, beyana mirina wan kesan tê tercîhkirin. Di hevdîtinên ku me bi jinan re kirine de, me bi pirseke cuda rewşa ku ew jê re dibêjin "me beyana mirina wan da" bi daxuyaniya nediyariyê yan jî bi awayê din çêbûye zelal kir. Di mînakê Gulbaharê de jî bi awayekî zelal tê vegotin ku ev pêvajoyê di warê hiqûqî de jî li rastî zehmetiyên tê. Her wiha ku me li jor jî qalê kir, ev yek haliyeta ruhê ya ku di navbera li bendemayîna dewletê û redkirina alîkariya dewletê jî tê diçe nîşan dide.

*"Zilamê min niha nadin mirandin jî (mirî jî nîşan nadin). Mesela xelk zilamên xwe dide mirandin (mirî nîşan dide) meaşê xwe disitînin. Zilamê min ne mirandiye (mirî nehatiye nîşandin) ez diçim dibêjin wa ye zilamê te sax e. Yaw çawa sax e, ma ne ew bîst û pênc sal e ka tiştêkî jê hatiye, ma ne dewlet bi xwe jî dizane ku ne sax e. Xwedê wekî ewqas yardimê (alîkariyê) didin xelkê, te di ev hivdeh sal e kurkê min dixwîne. Ewqas tiştêkî dewletê jî neketiye destê kurê min. Milyonekî jî. Ewqas yardimê dikin xelkê, didin filanan bêvanan, lê hîç [pêwîstiya me] bi yardima wan jî nîn in."*¹³⁶

Piraniya hevserên jinên ku em pê re axivîn,

134 Ahiska, M. "Kayıp Annelerinin Şiddete Tanıklığı". 2006: 22.

135 Hevdîtin bi Zelîhayê re, Şirnex-Cizîr, 23.09.2013.

136 Hevdîtin bi Gulbaharê re, Şirnex-Hezex, 23.09.2013.

beriya mirina wan di karekî bisîgorte nedixebitîn. Milk bi taybetî nehat diyarkirin. Dibe ku gelek sedemên vê yekê hebin; wek ku bêsiqorte dixebitin hevserê ku bi zorê hatiye windakirin dibe ku ne xwediyê milkekê be, şertên koçberiya bi zorê dibe ku bi awayekî neyînî li xwedîbûna milkan tesîr kiribe yan jî xwedîmilkbûna jinan, dibe ku bi zordariyên civakî hatine astengkirin. Ji ber van sedeman, hevserên kesên ku bi zorê hatine windakirin, mecbûr mabûn ku ji bo bidestxistina alîkariyên civakî biryara mirin an jî nediyariya mirovên xwe derxînin. Lê ev, bi tena serê xwe mîsoger nake ku ev mirov dê ji wan alîkariyan sûdê wergirin.

"Me qeyiplik kaxidi (ewraqa windahiyê) ji bo vê sigortayê [girt], me got belkî meaş bidin, nedan. Me qeyipê (windahiya) wî da, qeyip olîmê (windahiya mirina) wî da ha."¹³⁷

"Eskeriye wilo lê nekiriba yê îro dewletê meaş dabûya kurê min. Kurê min tenê ye, ne bira ye, ne bav e. Dixwîne, Quranê dixwîne. Banqnotekî dewletê bi dest neketiye. Ne wilo ye?"¹³⁸

"Xwedê ew yardîma (alîkariya) ku didin jinbiyan jî nadin min. Dibên ewk nebûye, dibên keşş nebûye. Ne yardîmek ne destekê ne filanek ne bêvanek, tiştêkî jî dewlet nade min. (...) Em diçin mesela dibên ka yardîmekî, ka yan komîrekî, yan tiştêkî, yan ji bo ihtiyaciyekî perekî, wekî mesela qûweta me tune ye. Em pîrek in. Em darê şikestî ne. Em nikarin herin ser betonan bişixulin. Em nikarin qaliban girêdin. Em nikarin şofêriyê bikin. Em nikarin herin şivantiyê gavantiyê bikin. Em pîrek in. Tu çi bêje jî em pîrek in. Em darê şikestî ne. Ne zemanê me ye jî, welle em heta genc bûn jî em dibeziyan."¹³⁹

Rewşeke din ku vê bêewlebûnê pêş dixê ev e ku zewaca jinan ne bi nîkaha fermî ye. Zewaca heft jinên ku em bi wan re axivîne ne fermî bû û ev yek jî dibe astengeke mezin li ber daxwaza mafan û ewlehiya civakî. Wek encam, biryara nediyariyê, ligel hemû barê vê yê psîkolojîk û prosedura vê hiqûqî ku carinan tê astengkirin

¹³⁷ Hevdîtin bi Pakizyê re, Amed, 07.11.2013.

¹³⁸ Hevdîtin bi Gulperiyê re, Şîrnex-Cizîr, Basan, 22.09.2013.

¹³⁹ Hevdîtin bi Zelîhayê re, Şîrnex-Cizîr, 23.09.2013.

dîsa jî ji aliyên jinan ve tê tercîhkirin. Bi taybetî jî, li dijî zordariyên aborî biçûk be jî rêya piştgiriya vedike ji ber vê jî gelekî girîng e.

"Tu dizanî me çima oluma (mirina) wî da, oluma wî min da, heta digotin zilamê te sax be, çi tiştê em nadin te. Em jî feqîr bûn. Ez perîşan bûm. Zarokên min birçî bûn. Keçîka min ketibû îş. Got wextê zilamê te sax be em kadroyê nadin keça te. Rabûm, min pirsîyar ji millet kir. Min ji mixtar re kir. Min got ka em çî bikin. Ez çûm nîfûsê. Min got ez oluma wî zilamê bidim, em nizanin mirî ye, em nizanin li ku ye filan bêvan. Got tu oluma wî bidî sax be jî dîsa em dikarin sax bikin. Oluma wî dema tu bidî îşê te bi rê ve biçê, xem neke."¹⁴⁰

7. Bîranîn

Bîrgeha civakê her tim bi rêya jinan tê veguhestin. Di nav jinên ku çavkaniyên hemû cure afirandinên civakî ne û di sistema zayenda civakî de hilgirê vê peywîrê ne, tiştê ku ji jinên kurd te payîn ev e dema jinûve hilberandinê ziman û çandê, hilberandina gotina polîtîk û dîroka civakî ye.¹⁴¹ Dîrok jî bi hemû travma û şîna xwe ji nû ve tê hilberandin. Nazan Üstündağ, di pêşkêşê xwe de qala peywîra jinan a parastina bîrgeha civakî dike. Tesîra rewşa şîna bêdawî jî di vê de heye.¹⁴² Şîna bêdawî; rewşa windakirinê bi zorê di xwe de dihevine. Bi tabyetî jî, bi peydanekirina bedenên kesên windakirî jî bêdawî dibe. Li cihê ku dîroka ku sînoren kesên ku em dikarin şîna wan bigirin diyar dike, jin ji bo ku kesên ku kesên destura girtina şîna wan nayê dayîn bi bîr bînin, ji bîr nekin û nedin jibîrkirin kedeke mezin didin.¹⁴³ Jin çirokên windakirinê dubare vedibêjin, peywîra avakirina bîrgeha civakî tînin cih. Vegotina kitekitên windakirinan gelekî girîng e. Divê neyên jibîrkirin û bêkêmasî werin veguhestin. Bi gotina Sevdayê "Wellehî min hinek nivî hişt,

¹⁴⁰ Hevdîtin bi Zehrayê re, Şîrnex-Navend, 20.09.2013.

¹⁴¹ Bnr. Yuval-Davis, N. 2010; Çağlayan, H. 2007.

¹⁴² Üstündağ, N. "Dünyada Barış Süreci Deneyimleri ve Kadınların Rolü". Barış için Kadın Girişimi Toplantısı, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul, Mart 2013.

¹⁴³ Bnr. Butler, J. 2005; Das, V. 2007.

min ji bîr kir... Nivî ma, ka bisekine ez ji serî de vebêjim."

"Ev çilo ji bîra mirov biçê?"

Ji ber vê, di hevdîtinan de, windakirina bi zorê bi hemû kitekitan hate vegotin. Ne tenê kitekitên windakirinên bi zorê, windakirin bi xwe jî. Bîranîn, peywira jinan e. Dema me ji wan pirsî ka çawa hevserên xwe yên bi zorê hatine windakirin bi bîr tînin, me bi piranî bersiva "ma çawa nayê bîra min, ez jixwe ji bîr nakim" girt. Ji bo pirsî 'kesekî çawa bû', jinan her tim bersiva "egîd bû" didan. Kitekitên bîranînê, kitekitên jiyana rojane ya parçekirî jî di vegotinên jinan de hebûn:

"Gote min bes bişuxile. Min got ka tu li ber cot hatiyî, min şiv neçêkiriye, yemê hêstiran nedaye. Dergûşa min bigirî. Divê ez îşê xwe bikim. Tê bîra min, xêra Xwedê, hingê min şiv çênekiriya, ez li cem rûniştima. Hema me sohbet bikira. Em bikeniyana û me çi bikira, min şixul nekiriya. Ji bîra min diçe, tê bîra min. Em tev diçûn bêriyê. Me pez didot. Xwedê em tev de diçûn ber cot. Me tov direşand. Xwedê min çenteyê wî dadigirt. Bigota ez tî me min av jê re dibir nav erdê. Min digot qey malê veqas dinyayê yê min e keça min. Ev çilo ji bîra mirov biçê? (Digirî) Xwedê naçe!"¹⁴⁴

"Yadê ew tu yî, zilamê ku li cem te kî ye?"

Li bendê ne ku jin kesên herî nêzîkî wan in, ji zarokan re jî tiştên hatine jiyana vebêjin. Tiştên ku ev bi zarokan re parve dikin ji daxwaz û çarçoveya polîtîzekirinê ên ku ji me re vedibêjin ji hev cuda ne helbet. Çîroka windabûna bavên wan, zû bi zû bi zarokan re nayê vegotin. Di gelek rewşan de, zarokê yekê ji axaftinên di navbera endamên malbatê de fêhm dikin.

"Ez diçûm pişt xênî, digiriyam, min dergûşa xwe dihejand, digiriyam, min ava cemidî diavêt çavê xwe, min digot bila çavê min nebînin. Zarok bûn, min digot meraq dikin, îmkanê (derfetên) min nîn e wan bibim doxtoran, guneh in. Miradê bavê wan bi wan nebû,

144 Hevdîtîn bi Kaderê re, Şirnex-Hezex, 20. 09. 2013

dayê wan jî nebe... (Digirî) Ew qas zor bû ku..."¹⁴⁵

Nediyariya ku bi daxwaza gorekê dibe yek, ji bo van jinan tê wateyên gelek cuda. Dema Kaderê digot "Milet nezane, nebêje jî dibe ku wan belkî jî ve bigotana 'bavê me nîn e, gelo diya me em çawa anîne dinyayê", qala barê xwe yê ji ber jîniya xwe dikir.

"Fotografê min û wî li dîwar bû. Got yadê ew tu yî, zilamê ku li cem te kî ye? (digirî, bêdengî) wilo got, min got ew bavê te ye. Te bavê xwe nediyê ew bavê te ye. (bêdengî) Ji xwe dema ew mezin bûn min ji wan re got hal û mesele ew e."¹⁴⁶

"Hîna jî hinek caran dibêjin ji min re te heyata bavê me ji me re doxrî (rast) negot. Çinkî nikaribûm ez bêjim. Hîn jî nikarim bêjim... Ez dema bêjim digirîm. Ez li ber wî ya nikarim bêjim. Ez naxwazim bigirîm jî. Ji ber wî ya jî ez nikarim bêjim."¹⁴⁷

Jinên ku barê hilgirtina bîrgeha civakê li ser milên xwe hîs dikin, wekî di rewşa Haseneyê de, nikare her tim vê bi cih bîne, naxwaze bi cih bîne. Dêdora şîdeta ya ku şer û pevçûnan afirandine, bandora vê ya xiraker barê vê yê di jiyana jinan de zêdetir dike. Ji ber ku tiştê ku em dixwazin were veguhestin, ji nû ve were gotin ev şîdet e ku jiyana jina rasterast bibandor dike. Şîdeta dewletê bîrgehê qut dike, dişikîne û ji ber vê tiştên hatine jiyana bi temamî nayên veguhestin.

"Gelek hestên me yên nîvcomayî hene"

Her çi qas em di warê vegotinê de zehmetiyan bibînin jî, parvenekirina wan nayê wateya jibîrkirina wan. Windakirina hevserên wan a bi zorê, dibe sedema bibîranînê û nahêle jin ji bîr bikin. Vê yekê herî xweşik hevokên Gulbaharê tînin ziman:

"Belkî qehra wî ne wekî vê windabûnê bûya. Ev bîst û pênc sal e belkî min ji bîr bikira. Belkî min ê bigota

145 Hevdîtîn bi Kaderê re, Şirnex-Hezex, 20. 09. 2013

146 Hevdîtîn bi Nafiyeyê re, Şirnex-Cizîr, 21.09.2013

147 Hevdîtîn bi Haseneyê re, Şirnex-Cizîr, 19.09.2013

*ev jî mîna her kesî mir. Ez biçûma ser tirba (gora) wî. Ez hatim vê derê, mala vî aliyê, sehekî (kûçikekî) cîranê min hebû, dema direyî ez derdiketim ber derî, min digot belkî ew be, sax be, nekuştibin, hepsan de be, derina de be, berdabin.*¹⁴⁸

Wateya qebûlkirina mirinê di wê cografyayê de cuda ye helbet. Berawirdkirineke di navbera înfazên îllegal û keyfî û windakirinên bi zorê de dibe ku di vê mijarê de delîlên zelaltir bide; lê windakirina bi zorê, dîsa jî ferqek heye di navbera "mirina ku em dizanin" û înfazên îllegal û keyfî de. Libendêbûn xilas nabe, ji ber ku ev xilas nabe tiştên hatine jiyayî jî zû bi zû nayên jibîrkirin.

*"Mesela her roj her roj çavên me li kemîkan e (hestiyarî e). Li ku kemîk (hestî) derbikevin em dibêin wellahî belkî yê me jî derbikevin. Mesela însan jî hene çavên wan li hepsan e (zindanan e). Dibêin va yê sih sal e li hepsan e, yê biqedê. Yê me jî wisa çavên me li kemîkan e. Em dibêin wellehî belkî li ciyekî kemîk derkevin. Ê me jî derkevin."*¹⁴⁹

*"Yanî tiştêkî cuda ye, wê demê mirov dikare wê bedena mirî hilgire, himbêz bike. Yanî mirov vê bedena bêcan himbêz bike, mirov bişîne koça dawîn, bi min hestêke pir cuda ye. (...) Heke gorek hebe dibe têrbûneke hestiyarî, nizanîm ew jî hestek e, ew li vir radizê. Mirov biçê derdê xwe jê re bibêje yan jî li ser gorê bigirî, yanî mirov dê rehet bibe dema mirov bi saetan li ser gorê bigirî, lê me ev tişt nedît. (...) Mesela carinan li ser van bûyerên windahiyan nîqaşan dikin, mesela dibêjin dema ku ez mirim ez li ku derê werim definkirin jî ne xem e, di kîjan axê de, hema li ku derê be ferq nake. Lê belê hebûna gorekê girîng e, ji bo wan kesên dijîn, yên li paş mane girîng e. Ew jî hestek e, gelek hestên me yên nîvcomayî hene."*¹⁵⁰

8. Vehan û Pênasekirin

Yek ji hevserên kesên hatine windakirin ji me re digot ku zarokê wê yê ku piştî windakirina

¹⁴⁸ Hevdîtîna bi Gulbaharê re, Şirnex-Basan, 23.09.2013.

¹⁴⁹ Hevdîtîna bi Delalê re, Amed, 06.11.2013.

¹⁵⁰ Hevdîtîna bi Zeynebê re, Stenbol, 12.09.2013.

bavê xwe hatiye dinê, bavê xwe ji dayîka xwe pirsîye û dema diya wî gotiyê "bavê te wînda bû" zarok bi israr careke din pirsîye "ma mirov qet wînda dibe, mirov çawa wînda dibe?" Digot, "dema mezin bû fêhm kir jixwe, dema mezin bû ka mirovek çawa wînda dibe fêhm kîr". Bi rastî, ne wan ne jî zarokên ku mezin dibûn dawî li pirsra "mîrov çawa wînda dibe" anîn. Wan tu carî "sirûştîbûna" nesirûştîbûnê¹⁵¹ fêhm nekîr û qebûl nekîrin.

Tiştên ku jinên em pê re axivîn anî ziman hemû îfadeyên wan dernaxînin holê. Carinan bêdeng man, sînorên hevokên wan ji bo vegotina tiştên hatine jiyayî teng hat. Carinan evînek û hesretek ku demê nekarîbû kêm bike anîn ziman bi axînekê. Carinan me ji çavên wan dît demên ku ew tê de jiyabûn. Û giriyan... Her çî qas neçartiya xwe û êşên ku wan kişandine bi xwarkirina stûyên xwe anîn ziman jî, çîroka têkoşîna xwe bi dengê bilind û rakirina serê xwe qîriyan. Dema qala demên xweşik ên berê kirin, çavên wan dikenîyan. Di hinek cihan de, qey bawer dikirin ku gotinên wan "dê bibin xetere" hêdîka di guhê me de digotin. Herî zêde digotin ku wan derî tu carî li ser hêviyê negirtin û carinan jî xewnên xwe vegotin. Zor e ku em van hemûyan di vê raporê de bi cih bikin. Ji ber vê jî belkî dê her tim kêmasî hebe di vegotina tiştên ku jinan gotine ya bi "zimanê me".

"Ez pêşî bûyera wî ji we re bêjim..."

Hevserên jinên ku em bi wan re axivîn bi zorê hatibûn windakirin. Ew ên hatibûne windakirin mêr bû, yên ku em pê re axivîn jin in. Windakirina bi zorê herî zêde kurd hedef girtin. Ji ber vê jî ew kes di heman demê de kurd bûn. Gelek ji wan di gelek cihên axaftinên xwe de gotin ku ew Misilman in. Ew di hevdfîtan de bi pîrnasnameyên xwe axivîn. Tişta ku zimanê vegotina wan, pênasekirina xwe û vehenî û giringiya bûyeran diyar dikir ev nasnameyên wan bû. Nasnameyên pîralî her tim xwedî hiyerarşiyekê ne û tişta ku wê hiyerarşiyê diyar dîke jî bi piranî şertên maddî yên jiyayî ne. Ji ber ku me ji wan re got em li ser windakirinên bi zorê xebateke bîrgehê dimeşînin, wan jî

¹⁵¹ Bnr. Benjamin, W. 2001; Agamben, G. 2008.

zêdetir nasnameya wan a hevseriya kesên bi zorê hatine windakirin derxistin pêş û vegotin li ser vê ava kirin. Lê belê, nasnameya ku wan zêdetir li ser disekînin kurdîtiya wan bû û di vegotin zêdetir li ser vê nasnameyê bû. Ji ber ku xwedî vê nasnameyê bûn, windakirina bi zorê û rewşa xwe jî li gorî vê anîn ziman. Wekî hemû nasnameyên civakî, ev nasnameyên wan jî berpirsiyarî didan ser milê wan û ew sînordar dikirin. Ziman, tiştên ku wan vedigot û belkî herî zêde jî tiştên ku wan nedikarî vebêjin dişibiyen hevdu. Wan, nasnameyên xwe bi yeksaniya van tecrûbeyan ava dikirin.

Me xwest em bi jiyana wan dest bi hevdfîtinê bikin. Lê tevahiya jinan digotin "Na na ez pêşî bûyera wî ji we re bêjim" û dest bi vegotina bûyera windakirinê kir. Pirsên derbarê wan an jî "jiyana wan a taybet" de jî bi kurtî û îfadeyên gelemper bersivandin. Me di beşa *Metodolojiyê* de, cih da rêbazên ku me ji bo rewşên wisa bi kar anî. Dibe ku sedemên cihêreng ên rewşa ku me li jor qalê kir hebin. Yek ji wan sedeman ev e ku bûyera windakirina bi zorê beriya niha di platformên cuda (dadgeh, çapemenî, çalakîyên Mirovên Şemiyê û hwd.) de jî hate îfadekirin. Ev mijara ku di qada derbasî qada gelemperî jî bûye, bi halê xwe yê ku di platformên berî de jî hate gotin, hetta di hinek mînakên de hima bêje bi heman hevokan hate îfadekirin. Pirs, dema derbasî "qada taybet" bûn îfade guherîna û hinek pirs bêbersiv man. Bi taybetî, sînoren ku sazûmana civakî ji nasnameyên jinan re xêz kirine û ji aliyê jinan ve heta radeyekê hatine qebûl kirin, endîşeyên civakî, têgihîştina mehremiyetê û awayê fêmkirina nirxan çend sedemên pirsên bêbersiv in.

Leyla Neyzî û Haydar Darıcı, di xebata xwe de dibêjin ku ciwanên Amedî dixwazin çîrokên xwe têxin nav qada gelemperî de. "Ev yek têkildarî vê bû: her tim ciwan li aliyekê mecbûrî pozîsyona parastinê dibûn û her tim mecbûrî xwe îfadekirinê diman. Wan dixwest hebûna xwe a ku nedihat naskirin bi çîrokên xwe îspat bikin. Lê balkêş e ku hebûna xwe ne li ser heyata tê jiyankirin, bi jiyaneke ku bi şideta dewletê hatiye tune kirin îspat dikin. Bi gotineke din, hebûna xwe bi tunebûnê îspat dikin. Ji ber ku li hêza çîrokan a veguherandinê bawer dikin jî ev rewş di heman demê de nîşan dide ku ew vegotina

çîrokan bi xwe wekî pratîkeke siyasî dibînin."¹⁵² Di çîrokên jinan de jî çîroka ku jin dixwazin di qada gelemperî de cih bigire û ji bo vê hewl didin her tim diyar e: çîroka windayê, çîroka êşê. Lê çîroka tiştên wan ku wekî jinan jiyane, sînordar e.

Hasene, dema me jê re got "te çi dikir, tu bi çi mijûl dibûyî ka ji me re vebêje", biken digot "*Qe tu vana jî dikî qamerayê?*"¹⁵³ Her wiha gelek jin, dema bersiva pirsên derbarê wan didan, vegotina van piştî demeke kurt careke din vedigeriya ser hevserê hatiye windakirin. Piştî ku bûyera windabûnê hate vegotin, hinek jinan spasiya me kirin û fikirîn ku hevdfîtin xilas bû. Di vegotinên wan de gelek caran digotin "ez wekî jinekê ma dikarim çi bikim", "em jin in, dara şikestî ne" û ev îfadeyên meyla jinan ku tiştên têkildarî jinan in biqîmet nabînin, nîşan didan.

"Sala ku gundê me hate şewitandin"

Di xebatên derbarê windakirinên bi zorê de, bi taybetî jî ji bo amadekirina daxwazan û meşandina têkoşinê, bersivên pirsên li ser windakirin li ku û kengî pêk hatiye girîng in. Di serî de, me dema windabûna hevserên wan ji jinan pirsî. Ji bo jinan windabûna hevserên wan di jiyana wan de xwediyê cihekî cuda û helbet gelekî girîng e. Lê her bersiveke wan tevahiyek dianî ziman: "Piştî ku kurê min çû serê çiya"; "Sala ku gundê me hate şewitandin"; "Beriya ku tiyê min li çiya şehîd ket"; "Vê rojê leşkeran bi ser gund de girtin. Malên me şewitandin û hemû zilamên gund kom kirin û birin". Dema diaxivîn, digotin ku di salên 90'î de li herêmê polîtîkayeke dewletê dihat meşandin, hemû sazî û aliyên têkildarî dewletê ne navgînên van polîtîkayan bûn. Her wiha, di salên 90'î de, repertuarêke temamî ku ji bînpêkirinê cuda pêk dihat hebû. Lewma, dema windakirina bi zorê, wek demeke şideta dewletê ya ku berê hebû û piştî jî dewam kir dihat îfadekirin.¹⁵⁴ Jin, bûbûn aliyekî derdora şerê ku bi salan dewam kir û kesî/kesê

¹⁵² Neyzi, L., Darıcı, H. *Özgürüm ama Mecburiyet Var: Diyarbakırlı ve Muğlalı Gençler Anlatıyor*. 2013:155.

¹⁵³ Hevdfîtin bi Hasenê re, Şirnex-Cizîr, 19.09.2013.

¹⁵⁴ Göral, Ö. S., Işık, A., Kaya, Ö. 2013:63.

nedikarî şîna miriyên xwe bigire, tu kes nedikarî li cenazeyê xwe xwedî derkeve û “serjêkirina mirovan wekî hûrkirina pîvazekê hêsan bû”. Dewlet bi hejandineke bi şîdet ketibû nav jiyana jinên ku heta vê rojê bi “dewletê” re, heta bi zimanê dewletê re jî rû bi rû nemabûn. Belkî jî ji ber vê ye ku dema me dîrok û tiştên ku piştî windakirinê qewimîn ji jinan dipirsî, bersiva wan tim li ser heyamekê û derdoreke şîdetê bû li şûna ku reqemek ji demsalê ya ku di jiyana wan de tu tişt îfade nedikir. Dîrok û kiryar heman perçeyên tevahiyekê bûn, her du jî dewlet bûn.

“Hikûmet gihîşt gund, wan hemûyan girtin û birin”

Di hemû îfadeyên jinan de du “alî” hene. Li aliyekê ew, li aliyê din dewlet. Dewlet, hikûmet, leşker, dozger di vegotinan de li şûna hev hatin bikaranîn:

“Hikûmet [leşker] gihîşt gund, wan hemûyan girtin û birin.”¹⁵⁵

“Hikûmetê [dozger] xeber da me. Hikûmetê xeber da me. Gotin, werin”¹⁵⁶

“Yanî hikûmet ji min re wisa dibêje. Çi dema em biçin wê derê dibêjin hevserê te ji ber vê çû. Mesela ez çûme baroya hikûmetê...”¹⁵⁷

Ne tesadufî ye ku ev têgeh li şûna hev tên bikaranîn, îmgayên ku ji tiştên hatine jiyandê derketibûn holê. Leşkerê ku bi ser gund de digirt, cerdevanê ku mal dişewitand, polês û cendirmeyên ku kes binçav û îşkence li wan dikirin, qereqolên ku ev tişt înkâr dikirin, dozgerê ku derbarê windayan de karekî hiquqî nedikir û gef li wan dixwarin, dibûn îfadeyên tevahiyekê, tevahiya “dewlet û hikûmetê”. Ev dewlet jî, bi aliyê ku wek “dijmin/terorîst” îlan kiribû re şer dikir.

Di zihnê jinên ku heta vê gavê li gundê xwe jiyane û qet li rastî dewletê nehatine, yekemcar

¹⁵⁵ Hevdîtin bi Pakizyê re, Amed, 07.11.2013.

¹⁵⁶ Hevdîtin bi Nafiyeyê re, Şirnex, Cizîr, 21.09.2013.

¹⁵⁷ Hevdîtin bi Besrayê re, Şirnex-Cizîr, 19.09.2013.

dema dewlet dîtine ev îmgayên şîdetê derketine holê. Yanî dewlet; leşker, îşkence, dozgerî, koçberiya bi zorê, zorbetî, şîdet û heta carinan jî zimanê tirkî bû. Bi heman awayî, binçavkirin îşkence bû. Sevdayê, dema binçavbûna hevserê xwe vedigot, li şûna “binçavkirinê” peyva “îşkenceyê” bi kar dianî û digot “Van deman, dema îşkence 6 roj, hefteyek bû, ne zêde bû”.¹⁵⁸

“Ma em ne misilman bûn?”

Dîn û misilmantî parçeyên girîng ên jiyana rojane ya jinan bû û di vegotinan de xwedî cihekî girîng bûn. Ji pirsra “Ma em ne misilman bûn, çima ev anîn serê me?” heta îfadeyên wek “Ew kesekî pir baş bû, Quran dixwend û nimêjên xwe dikirin”, “Eleqeya wî bi tu tiştî re nebû, hecî bû” referans tim misilmantî bû. Îfadeyên wek “Xwedê heye, em nikarin derevan bikin, mehkema wî zor e, em nikarin derevan bêjin” nîşan didin ku her hevoka tê gotin ji vê parzûna dînî derbas dibû.

9. Têkoşîna Kolektîf

Ev tecrûbeyên ku gelemperî di nav tevahiyekê de tîndarî hesibandin, bi taybetî jî windabûna hevserên wan, rê li ber jinan vekir ku derkevin qada siyasî û gelemperî. Jin yekemcar ji bo lêgerîna hevserên xwe çûn dozgerî, qereqol, dadgeh û emniyetê. “Yek ji parçeyên heqîqeta jinên di heyama şer û pevçûnan de bû ku ew bi zimanekê ku qet fêhm nakin û sazîyên dewletê yên ku qet hînê nebibûn re rû bi rû man”.¹⁵⁹ Gelek ji wan di van deman de bi tenê bûne. Pêvajoya lêgerînê a ku bi zor û zehmetiyên giran ên ku jinan di derdoreke şîdetê de bi awayekî maddî û manewî jiyand, bo wan bû heyama têkoşîneke nû û bi vê ve girêdayî jî guherînek dest pê kir. Dema em serdestiya mêran ya ku di civakê de bihêz e û mekanîzmayên kontrolê yên li ser jinan bifikirin, “derketina jinan a ji malê” geşedaneke pir girîng bû. Lê belê, ev derketin li ser nasnameya “hevsera windayekî” pêk dihat. Handan Çağlayan, dema polîtîkbûna jinên kurd

¹⁵⁸ Hevdîtin bi Sevdayê re, Amed, 04.11.2013.

¹⁵⁹ Barış İçin Kadın Girişimi Çözüm Süreci Raporu, 2013.

dinirxîne bi tabetî balê dikişîne ser çalakîyên ku bi dayîkbûn, xwişkati û nasnameya hevseriyê tînan organîzekirin û dibêje "Rolên jinan ên qada taybet wateyên xwe diguherînin û naverokeke polîtîk qezenç dikin, ev yek ji bo ku wek pêvajoya ku polîtîkbûna jinan sînore di navbera qada taybet û qada gelemperî de radike nîşan dide girîng e."¹⁶⁰

Dema jin derdikevin qada gelemperî, hem li dijî şîdeta dewletê hem jî li hemberî mekanîzmayên çavderiya civakî hin bend û stratejiyên berxwedanê saz dikin. Wek mînak Schirmer dibêje ku jin di têkoşîna polîtîk a gelemper de îmajê "jinên qels" ji bo mobîlîzebûnê bi kar tînin.¹⁶¹ Malin jî dibêje ku jin îmgêya kevneşop a jinan bi kar tînin, bi awayekî aştiyane, bi wêneyên zarokên xwe yê di destên xwe de şidiyayî digirin bersiva hêviyên muhafazakar didin, serî li nixê malbat û dayîkbûnê didin. Ji bo ku malbata xwe bi bîr bînin, ji nû ve bi nixê dewlet, malbat û dayîkbûnê re rû bi rû dimînin, ku jixwe ev nix, ew nix in ku dewlet îdiaya "parastina wan dike".¹⁶² Û ji ber ku têkoşîn bi vî awayî tê meşandin, di qada civakî de zêdetir tê qebûlîkirin.

Jin piştê bi mirovên ku digotin "êşa me yek e" hatin cem hev. Lê derketina wan a qada siyasî, polîtîkbûna wan ne tenê li ser nasnameya wan a hevseriya windayan pêk hat. Di heman demê de ew mirovên wisa bûn ku li rastî koçberiya bi zorê hatine, ji ber ku mirovên wan di siyaseta de bûna hatine girtin, tevî gerîla bûna û heta zimanê wan jî qedexê bûye. Carinan yek ji wan taybetiyên, carinan jî hemû, dibû sedema wan ku rêya xwe bidin ber navnîşanên têkildarê "aliyên ku ew digirin". Ji wan navnîşanan ÎHD'ya ku di pêvajoya lêgerînê de cem wan bû, BDP (Partiya Aştî û Demokrasiyê) û partiyên ku pêşiya wê hebûn ên ku êş û neheqiyên li wan hatine kirin anî ziman, MEYA-DER'a ku kesên mirovên wan di heyama pevçûnan de hatibûn kuştin lê kom dibûn, carinan jî navnîşanên ku wan tenê serî lê didan, diçûn serdanê yan jî bi awayekî çalak lê dixebitî hebûn.

¹⁶⁰ Çağlayan, H. 2009:169.

¹⁶¹ Schirmer, J. G. 1989:4.

¹⁶² Malin, A. 1994:204-206.

Gelek analîz hene ku nîşan didin jiyana jinan çawa bi windayan û biryara wan a dayîna têkoşînê ji bo wan diguhere. Nora Cortinaza ku li Arjantinê bi dayîkên Plaza de Mayo re hevdiîtin pêk anî, dibêje ku jin bi vî têkoşînê derdikevin qada gelemperî, hîne li vî dibin, ji sînoren qada taybet derbas dibin, gelek çaran digerin, hîne tarzên cuda yê axaftinê dibin û wan bi kar tînin, bi rayedarên dewletê û xebatkarên medyayê re diaxivin, êdî li kuçe û kolanan tînan nasî û hîne vî dibin.¹⁶³ Di hevdiîtinan de me ferq kir ku piştî windakirinan jinan tecrûbeyên wekî hev jiyane. Jinan gelek çaran anî ziman ka çî qas cih dîtine, geriyane, bi aktorên cuda re bi awayên cuda axivîne. Lê ev tecrûbe bi naveke cuda venegotin, dema tiştên ku piştî windakirinê vedigotin, ev yek wekî tiştêkî araste ye anî ziman. Asuman, di hevdiîtinê anî ziman ku ew wekî hevserê windahiyekî çûye meclîsê û bi serokwezîr e axivîye¹⁶⁴, Besîme bi taybetî negot ku ew li Enqereyê tevî konferansekê bûye lê di nav axaftinê qala vî kir.¹⁶⁵ Di vegotina Melîhayê ya "Em çûbûn Amarayê. Gundê Apo (...) Em çûbûn Helfetiyê, gundê Apo"¹⁶⁶ de me dît ku derketina wan a qada gelemperî ne tenê bi windakirinan sînordar e. Sedem, çalakî, bîranî û tevgerînen girseyî yê din ên siyasî jî jin mobîlîze dikirin.

Em nikarin polîtîkbûna ku bandora xwe li ser ziman û vegotinê hevserên windayan jî dikir, ji wan pêvajoyan cuda bigirin. Beriya windakirinê jî ziman û polîtîkayek ku hevserên windayan bi vî xwe, civaka ku tê de dijîn û torên têkiliyên xwe fêm dikirin hebû. Ev ziman û polîtîka, di gelek rewşan de bi ziman û polîtîkaya tevgera kurdan re hevgerî ye. Heke em li vegotinan binêrin, ev hevgerî ne di dema windabûnê, zêdetir mêtde dest pê dîke. Lê piştî windabûnê, ziman û polîtîkaya ku jixwe hebû, di pêvajoya lêgerînê de bi tecrûbeyan dibin yek, şênbertir û polîtîktir dibe.

¹⁶³ Bellucci, M. "Childless Motherhood: Interview with Nora Cortinas, a Mother of the Plaza de Mayo, Argentina". 1999:87.

¹⁶⁴ Hevdiîtin bi Asûmanê re, Stenbol, 09.01.2014.

¹⁶⁵ Hevdiîtin bi Besîmeyê re, Amed, 06.11.2013.

¹⁶⁶ Hevdiîtin bi Melîhayê re, Şîrnex-Cîzîr, 21.09.2013.

Tenê kesên ku çavgirî û pasîf nebûn ew ên ku bi me re axivîn. Wan xwe hem wekî kesên ku mafê wan hatine xwarin û li rastî şîdeta gelek giran hatine didît lê hem jî wekî kesên ku siyaseta makro de xwedî gotinek in dihesibandin. Ji perwerdehiya bi zimanê zikmakî bigire heta hemû mijarên rojane yê siyaseta gelek nixandînan wan hebûn.

*"Gora fikra min me ewqas yanî tengahiya ha, reziliya ha me dîtiye, em dibên dîsa jî bila çozum (çareserî) çêbe. (...) Em nabên yanî em tenê pey yê xwe tenê ne. (...) Welle em dixwazin wekî gotin em heqê xwe bistînin. Dinya rast bibe. Dinya çêbibe. Îro mektebê me jî çêbin. Zarokên me herin mektebê xwe, ezmanê xwe biştexilin. Ne bi tirkî, kurmançî biştexilin. Kîmlîka me mesela bibin kurmançî. Îro Tirkiya me her kesî nîn e. Ezmanê (ziman) me kurmançî ye. Em kurmançiya xwe dixwazin em ezmanê xwe dixwazin. (...) Tirk tirk in, em wekî tê gotin em kurd in. Ew jî wekî gotin insan in, em jî insan in."*¹⁶⁷

*"Ev xwîn nerije xweştir dibe. Însan bi hev re bikenin. Însan ji vê tirsê derkevin. Emê bi hev re biştexilin. Emê herin male hevudu. Emê ji xwe re bikevin erebeyek de emê herin ji xwe re rêkî, arame (lêpirsîn) nebe, kîmlîkê me arame nekin mesela. (...) Em dixwazin Serokê me jî¹⁶⁸ bê berdand. Ew jî were nav me. Ew jî gelek eza kişandiye. (...) Wî jî pir kişand. Wî jî xwe ser me kir."*¹⁶⁹

"Jin bi piranî... Tişt bi destê jinan tîn qedandin. Ji ber wî jî çî bikeve ser milê me gerek em bikin. Zêdetir jî. Yanî ji bo çareseriyê. Ama ji bona aliyê dewletê de jî em mêze bikin jî wan re jin û zarok firq nake. Em ji aliye xwe de jî mêze kin ên giran yanî barên giran kane dibêjin ya barê jina ye. Dîsa jî em giran yanî em dibêjin jin gerek rabin. (...) Dewletê ewqas umuda (hêviyên) me şikandiye

¹⁶⁷ Hevdîtin bi Senihayê re, Şirnex-Hezex, 20.09.2013.

¹⁶⁸ Bi vê îfadeya ku manayê wê serok e, qala Abdullah Öcalan dikin.

¹⁶⁹ Hevdîtin bi Gulbaharê re, Şirnex-Basan, 23.09.2013.

*ku. Ji ber wê jî mesela ev Erdogan digot ya demokratîk paket!"*¹⁷⁰

"Ev der partiya me ye"

Mirov nikare siyasîbûnê, ji bo jinên ku her roj dengê çêk û bombeyan bihîstine, bûne şahidî mirinan, xizmên wan di nav şereke ku germahiya wê ji nêz ve hîs dikin de ne, ji aliyê dewletê ve wekî "alîyek" hatine nîşandan, bi têkiliya wan a bi saziyekî an jî rêxistinekê re vebêje. Lê belê, hîn ji jinên ku em pê re axivîne, di gel ku di nav tevgera kurdan a siyasî de bi awayekî aktîf cîh nagirin, nêzikatî û têkiliyên xwe yê bi BDP'ê, ku jê re dibêjin "partiya me" û saziyên nêzî wê re diyar kirin.

*"Yanî ez bextê Xwedê û pêximber re dibêjim. Em dibên bila rihê me jî qurbana vî îşê be. (...) Ma ne xwîna me tê de çûye. Em kurd in, ew der jî partiya me ye."*¹⁷¹

"Em li ser rêya wî dimeşin"

Di civakê de ji bo jinên ku hevserên wan hatine windakirin statuyek heye. Jinan diyar kir ku ji ber ku hevserên wan hatine windakirin, di nav civakê de rêzdariyeke wan a cûda heye û nasnameya wan a "hevsera windahiyan" di saziyên siyasî ku ew tê de cîh digirin de "mafên" taybet dide wan. Gazînan wan ên wekî "Partiya me alikariya me nake" ku carinan dikin jî nasnameya wan a hevserê kesên wîndî û mafên ku ew nasname hewce dike nîşan didin.

*"Niha jî welle gundî qedrê min digrin. Ser xatirê rehmêtlî."*¹⁷²

*"Hatin (partî) ji min re gotin em ê te, yanî du heb mêrê wê wînda ye, du heb jî şehîd e. Em ê çar pîrekan bigirin îş."*¹⁷³

¹⁷⁰ Hevdîtin bi Haseneyê re, Amed, 19.09.2013.

¹⁷¹ Hevdîtin bi Zelîhayê re, Şirnex-Cizîr, 23.09.2013.

¹⁷² Hevdîtin bi Gulperiyê re, Şirnex-Cizîr, Basan, 22.09.2013.

¹⁷³ Hevdîtin bi Sevdâyê re, Amed, 04. 11. 2013

*"Tiştên ji min re dibêjin çi ye zanî, dibêjin qey mêrê te hevaltî kiriye, yadimek kiriye, em kurê we bikin ciyekî (karekî). (...) Min got tamam bila zilamê min tu tişt nekiribe, lê tiyê min? Li Kerboran li Becirmanê tiyê min şehîd neket? Ew û heft hevalên wî 174 bi hev re şehîd neketin? (...) Welle hene welle hene welle hene, qasê çiçekên biharê, qasê pelên daran ewqas şehîdê me hene."*¹⁷⁵

*"Tu dizanî yanî qîza min yanî em bêjin çi yanî partiya me jî li me mêze nake ha. Yanî yek heye [di]kare xwe xwedî [bi]ke. Yek jî heye nikare xwe xwedî [bi]ke. Ev her du tiştên bi hev re negirin dest ha"*¹⁷⁶

Hevoken wekî "Hevserê min di rêya birûmet a têkoşîna gelê xwe de çû" jî di nav van gotinan de cîh girtin. "Xiyanetnekirina bîrhatiya hevserê xwe" û "dewamkirina wê rêya birûmet" jî wekî dewama van vegotinan bûn:

*"Em li ser rêya wî dimeşin, rêya wî çi bû, em hên li ser rêya wî ne."*¹⁷⁷

*"Dîsa jî em ne poşman in ku em li vê xetê de çûyine. Em qurbana wan in. Em qurbana wan in, ew ê ku destê wan kurtiye. Ma em çi dikin, em li mal rûniştîne. Lê li halê wan mêzeke kezep. Xwedê dest wan ve bîne."*¹⁷⁸

"Her şemiyê em diçin fotorafê xwe bilind dikin"

Cihê têkoşîna yê herî girîng ku jinên ku hevserên xwe windakirine dikarin lê dengên xwe û daxwazên xwe yên heqîqet û dadmendiyê bidin bîhîstin û bîhîstîna cem hev, çalakîyên Mirovên Şemiyê ne.¹⁷⁹ Ev çalakî

li Stenbolê dest pê kir, lê belê merivên windayan bi daxwaza "Windahî bîhîstîna, faîl bîhîstîna darizandin" di 31 Çile 2009'an de li Amedê û piştê jî li Cizîrê dest bi çalakîyên "Dayikên Şemiyê" kirin. Vekirina doza ya "Temîzöz û Yê din"¹⁸⁰ li Amedê tesîreke mezin li ser belavbûna çalakîyan li bajarên herêmê kir. Xizmên kesên hatine windakirin ku ji Cizîrê çûn Amedê, di salonên dadgehê de çalakîyên xwe yên yekemîn pêk anîn. Xizmên kesên hatine windakirin bi girseyî tev li van dozan bûn, tê de cih girtin û ew şopandin. Ev çalakî bingeha çalakîyên Dayikên Şemiyê ku piştê de her heftê birêkûpek bihatana pêkanîna çêkir. Çalakîya ku li Cizîrê di Çileyê 2011'an de dest pê kiriye, piştê li Êlih û Gevêrê jî hat lidarxistin.

*"Ez çûm ber mahkemê (dadgehê), eva [Cemal Temîzöz] anîbûn mahkemê. Ez du sê heftan çûm. Ev sala ku hatibû girtin. Hebek komîser bû polês bû ez nizanîm ji hundirê mahkemê hat derve. Me jî fotoraf danîbûn ber dûwarê mahkemê, me rêz kiribû. Em bûbûn rêz. Her meriyek (mîrovek) li ber fotorafê xwe rûniştibû. Me dît yek ji hundirê mahkemê derket hat. Pêşî hat ber min. Got min, vana çiyê te ne? Min jî got hebek zilamê min e, hebek apê min e, hebek jî kurê apê min e."*¹⁸¹

*"Ji hinga ev dava (doz) hatiye ji hingava her şemiyê em diçin fotorafê xwe bilind dikin. Te dî em roja şemiyê diçin. Em tîna piştê lîsê. Piştê hikûmet qonaxiyê. Em pîrek hemû. Li ve mintixê, ji Hezex bigire, ji Basa bigire, ji Cizîrê, ji Silopiyê, ji her derê tîna."*¹⁸²

"Em rûnî (çalakîya rûniştandinê) dikin. Ev sê sal in ez diçûm. Ev salek e ez naçim. Sal û du meh in

¹⁷⁴ Ev îfadeya bi maneyê heval li hemû herêmê û li vir jî ji bo gerîllayên PKK'ê tê bikaranîn.

¹⁷⁵ Hevdîtin bi Zelîhayê re, Şirnex-Cizîr, 23.09.2013.

¹⁷⁶ Hevdîtin bi Pakîzeyê re, Amed, 07. 11. 2013

¹⁷⁷ Hevdîtin bi Gulbaharê re, Şirnex-Basan, 23.09.2013.

¹⁷⁸ Hevdîtin bi Gulperiyê re, Şirnex-Cizîr, Basan, 22.09.2013.

¹⁷⁹ Göral, Ö. S., Işık, A., Kaya, Ö. 2013:50.

¹⁸⁰ Piştî qebûlkirina îdianameya bi mêjûya 14.07.2009 ji aliyê Serdozgeriya Komarê ya Amedê, li der barê 20 kuştinên faîlî meçhûl ên ku li navçeya Cizîrê ya Şirnexê di dema ku Cemal Temîzöz wek Komutanê Jendirmeyan yê Navçeyê yê Cizîrê dixebitî hatibûn kirin dozê hat vekirin. Ji bo Temîzöz, ji ber ku tîmek ji bo jêpîrsînê ava kiriye û bi talîmatên wî ji aliyê vî tîmê ve gelek kes hatine binçavkirin û kuştin, cezayê girtîgehê yê sermedî ku 5 car hatiye girankirin û cezayê girtîgehê yê 100 salan tê xwestin.

¹⁸¹ Hevdîtin bi Kumrûyê re, Amed, 07.11.2013.

¹⁸² Hevdîtin bi Haseneyê re, Şirnex-Cizîr, 19.09.2013

ez hîna carekê çûme. Lê wan du salan ez diçûm. Ez diçûm. Em tev hev rûdiniştin. Me ji xwe re qala xwe dikir. Me qala hêsiriya xwe dikir. Me digot me wiha kiriye... (...) Derdê xwe ji hev re dibêjin. Hetta te dî avûqat jî têne fotografan bilind dikin. Em nîv saatekê rûnî dikin. Li vê derê ji xwe re hinek xeber didin. Yanî yê wekî me pir in. Yanî bi hezaran bi hezaran in. Pir in. Qizikekî tê li vir, nîşanî bûye. Nîşan yuzika (gustîlka nîşana) wê hevdeh sal e di tiliya wê de ye. Nîşanî bûye nîşaniyê wê rakirine winda kirine. Hîn jî dibîne hîn jî dibîne.”¹⁸³

Çalakiyên Dayikên Şemiyê li bajarên herêmê bi rêberiya hin mafparêz û parezêrên xizmên kesên ku hatine windakirin û bi awayekî îlegal û kêfî hatine qetilkirin dest pê kir û bi saya xwedîderketina xizmên kesên hatine windakirin û beşdariya wan a aktîf û qerardariya wan a her heftê nîşan didin ve berdewam dike. Piraniya kesên ku bi fotografên kesên winda derdikevin qadan û ji bo dadmendiyê têkoşînê dikin jin in. Li hemû cîhanê têkoşina ji bo kesên winda ji aliyê jinan ve tê meşandin.¹⁸⁴

“Ew roj hinek ferqlî ye”

Ji bo jinan çalakiyên Dayikên Şemiyê ne tenê qada berxwedaneke hevpar e. Dema ku bi kesên ku jê re dibêjin “Êşa me yek e” re tîcîm hev êşa wan a hevpar û netebûna wan tîcîm bîra wan. Roja Şemiyê ji ber vê tesîra derûnî ya ku li ser wan çêdike ji bo wan rojêke cûda ye:

“Ew roj çawa bêjim, ew roj hinek ferqlî ye (cûda ye) (...) Yanî em bi êşa xwe belî ne (diyar in). (...) Tu li wan mêze dikî, tu li wan fotografan mêze dikî, çi qas mesela min acî (êş) kişandiye, wan insanan jî belkî ji me xirabtir jî kişandiye. Belkî qasî me kişandiye. Belkî ji me zêdetir jî kişandiye.”¹⁸⁵

“Em diçin wê derê fotografan radikin Cizîrê de, ez carna wiha dibêjim, ew hîn caran hinek dibêjin dilê min dimîne bi wan re. Dilê min gelek caran bayilmiş dibe (ji xwe diçe). Êş davê dilê

min. Ez dibêim Xwedê ji te razî be, bes bêje. Dilê min êş dikevê. Dema tê bîra min madê min wilo zer dibe.”¹⁸⁶

“Em her tim diçin partiyan, komeleyan...”

Wekî ku me berê jî diyar kiriye, em nikarin bibêjin ku beşdarbûna çalakiyên Dayikên Şemiyê ji bo bilêvkirina tecrûbeyan, têkoşîna gelemperî û siyasîbûna jinên ku hevserên xwe hatine windakirin destpêkek e. Li herêmê, beriya çalakiyên Dayikên Şemiyê ku piştî demekê dirêj e bûyerên windakirinê dest pê kirine, ev têkoşîn li rêxistinên mafan ên wekî ÎHD û partiyan siyasîyên wekî BDP bûbû têkoşîneke kolektîf.

Ya balkêş ew e ku, li bajarên herêmê beşdarbûna vê çalakiyê carinan wekî çûna “parti”yê (BDP), beşdariya mîtingekê, çûna rêxistineke mafên mirovan an jî komeleyekî dihat dîtin. Çawa ku di salên 90’an de, zordariya dewletê û pêvçûnên giranbi bûyerên windabûnê re eleqedar dihatin dîtin, beşdarbûna van çalakiyan jî wekî beşdariya çalakiyekî tevgera kurdan an jî tîcîliyeke bi saziyeke mafên mirovan re eleqedar dihat dîtin.

Piraniya xizmên windayan ên ku li Stenbolê di çalakiya Mirovên Şemiyê de tîcîm hev, xizmên wan li herêmê hatine windakirin û wan bar kiriye Stenbolê. Ev çalakî, ji bo kesên ku heman êşê parve dikin, li bajarekî mezin e ku ziman û çanda we ji wan re biyanî ye, bûne cihê hevdîtinê, lê belê mirov nikare vê yekê ji bo bajarên herêmê bêje. Asuman a ku me li Stenbolê hev dîtiye, dibêje, “Ew der wekî mala me ye, em yê li wir hemûyan nas dikin, dema ku ez diçim wir vedihesim û dibînim ku ez ne tenê me. Ew wekî malbata min in.”¹⁸⁷ û nîşan dide ku ji bo wê Mirovên Şemiyê û hevsera windayekî bûn girîng in. Gulperî ya ku me li herêmê hev dîtiye, diyar kir ku beşdarbûna çalakiya Mirovên Şemiyê zehmet e ji ber ku

¹⁸³ Hevdîtin bi Sevdâyê re, Amed, 04. 11. 2013

¹⁸⁴ Schirmer, J.G. 1989:3-5.

¹⁸⁵ Hevdîtin bi Besîmeyê re, Amed, 06.11.2013.

¹⁸⁶ Hevdîtin bi Zelîhayê re, Şîrnex-Cizîr, 23.09.2013.

¹⁸⁷ Hevdîtin bi Asumanê re, Stenbol, 09.01.2014

ji navendê dûr e û got ku "Lê belê, heke yên partiyê niha werin vir, em diçin pêşwaziya wan. Em diçin Newrozê jî, Basê jî, li van deran em dilîzin û dilîlin."¹⁸⁸ Dîtina encamên zordariya li herê mêmê jixwe li herê mêmê hevpariyekê pêk tîne. Mirov dikare bêje ku hemû qadên ku ev ji ber vê hevpariyê tên cem hev jî xwediyê manayên wisa ne:

"Her gav em terin. Yanî gava te dî dernek be te dî yanî parti be yanî te dî ewk bikin yanî xaberdan hebî yanî telefonê me bikin em her gav terin ha. (...) Em terin, qîza me terin, ew qîzika zewicî pir tere. Em jî terin. Te dî me qelp qirîzi kir (min qirîza dil derbas kir). Em heftayek yoxun baqimê (rewşa giran) de bûn. Çogê me diêşiyar em ewqas nikarin ha. Yanî em du caran anjiyo jî bûn. Ama qelebalix be em tê de dayanmiş nabin (li ber xwe nadin) ha. Yanî qîzik ew û mêmê xwe her gav terin, ewana her tim di partiyê de ne, di yuruyuşan (meşan) de ne, yanî te dî şehîdan bînin mesela her gav tê de ne."¹⁸⁹

Saziya ku jinên li bajarên herê mêmê li hemû qadên têkoşîna kolektîf qal dikin ÎHD ye. Mirov dikare bêje ku, li herê mêmê bi salan, bi taybetî jî dema ku mafên mirovan zêde dihatin binpêkirin, ÎHD ji bo guhdarîkirina pirs-girekên merivên windayan, şopandina pêvajoyên wan ên hiqûqî û bo piştgirîdanê, saziya tenê bû. Wekî partiya siyasî jî BDP û yên beriya wê tên nişandan. Têkoşîna kolektîf a merivên windayan li vir bi salan berdewam dike. Em dikarin bêjin ku aliyekî hevpariya ku li jor hatiye qalkirin ji vê rewşê pêk tê.

"Heke ez neçim, bêhna min dernayê"

Piraniya jinên ku me pê re hevdîtin çêkirine, ji van çalakîyên ku wekî "fotograf rakirin" tên tarîfkirin haydar in. Ew, beşdariya van çalakîyan wekî berpirsiyariyekî ku hevsera windayekî bûnê hewce dike dibînin. Dema ku me ji wan pirsî ka diçin an naçin çalakîyan, gotin: "Helbet em her tim diçin", yên ku naçin

¹⁸⁸ Hevdîtin bi Gulperiyere, Şîrnex-Hezex, 22.09.2013.

¹⁸⁹ Hevdîtin bi Pakizyê re, Amed, 07.11.2013.

jî xwestin teqez rewşa xwe diyar bikin: A rast diçû, diviya biçe, lê dema wê tune bû, her ku dema wê dibû diçû, ji ber ku nexweş e her tim nedikarî here, lê heke nexweş nebûya dixwest hertim here, malbat û zarokên wê jî hertim diçûn:

"Sê sal in em bi van fotografan ve diçin Koşiyolîyê, em bilind dikin. Ez jî rahatsiz im (nexweş im), ez qet narim. Hema bêje sal û sê meh e ez carek tenê çûme ha. Ez nikarim, ez nexweş im. Ez pir li dû wî geriyame, ez bûme pûç. Ez du caran ameliyat bûme. Her êş li canê min heye, mîde heye, bagirsak (rovî), safra kesesî (kîsikê zirav), böbrek (gurçik), kevir tê de derketiye, ez nikarim. Ez nikarim herim Deriyê Merdînê û ji wir ve gerim."¹⁹⁰

Pênaseya "Fotograf rakirin", ne tenê ji bo kirina "rakirina fotografan" tê bikaranîn; yên wînda wekî ku li wir tên afirandin. Jin bi xwe nikarin herin jî, wêneyan dişînin wir da ku ew "li malê nemînin", ev yek wateya girîng a vê hewldana afirandinê diyar dike:

"Erê welle derdê me hemûyan yek e. Ez dema neçim jî, yanî rojekê ez wê de neçim ez yanî dibêm ez biçûyama. Ez dibêm bila fotografê me nemîne, ez fotograf rê dikim."¹⁹¹

10. Wek Qadeke Têkoşîne Hiqûq

Çalakîyên Mirovên Şemiyê yên mirovên windayan bi daxwaza "Windahî bîn dîtin, faîl bîn darizandin" berdewam dikin. Bêyî ku dadmendî û hevrûbûn pêk bînin, ew ne mimkun e ku mirov bikarin rastiya van windakirinan ji bîr bikin. Merivên windayan, heta ku xwedî gorên windayan nebin, hîn nebin ku ka çî bi merivên wan hatiye, û faîl nayan cezakirin, dê di dubendiya hevî û şînê de bimînin û tesîra windakirinan dê hertim bandorekî li jiyana wan bike. Xebata Koma Têkoşîna Bêcezatî ya

¹⁹⁰ Hevdîtin bi Sevdâyê re, Amed, 04. 11. 2013

¹⁹¹ Hevdîtin bi Melihayê re, Şîrnex-Cîzîr, 21.09.2013.

Navenda Bîrgeh Dadmendî û Heqîqetê a ku li ser daneyên hiqûqî yên 252 windayan diyar dike ku li Tirkiyeyê ji bo windayan dadmendî tune ye.¹⁹² Dema ku em li van daneyên jor diniherin, dozên wekî yên di van salên dawî de ji bo Cemal Temizöz, Musa Çitil û Mete Sayar hatine vekirin, girîng in, lê belê ne kafî ne.¹⁹³ Helbet mirov hê pê nizane ka dê

192 Bnr. <http://hafiza-merkezi.org/duyuru.aspx?NewsId=326&LngId=1>

193 1) Doza Temizöz û Hevalên wî: Piştî qebûlkirina îdianameya bi mêjûya 14.07.2009 ya Dozgeriya Komarî ya Amedê (Diyarbakir Cumhuriyet Başsavcılığı), li der barê 20 kuştinên failî meçhûl ên ku li navçeya Cizîrê ya Şirnexê di dema ku Cemal Temizöz wek Komutanê Jendirmeyan yê Navçeyê yê Cizîrê dixebitî hatibûn kirin dozek hat vekirin. 2) Doza Mete Sayar: Li ser kuştina 6 gundiyan ji aliyê leşkeran ve piştî binçavkirinê li şara Görümlü (Bespın) ya Silopiyê 14 Hezîran 1993'da, ji bo efsêrên wekî 23. Komutanê Sınorî Lekê yê Jendirmeyan emekdar Tugeneral Mete Sayar dozek hat vekirin. 3) Doza Mûsa Çitil: Piştî qebûlkirina îdianameya bi mêjûya 16.07.2012 ya Dozgeriya Komarî ya Merdînê, ji bo Musa Çitil ku di salên 1992-1994'an de li Derik/Mêrdînê bi rutbeya serpelê ve bûye Komutanê Jendirmeyan yê Navçeyê û ji 2013'ê bi vir de bi rutbeya xwe ya Tugeneral wek Komutanê Jendirmeyan yê Navçeyê yê Enqereyê dixebite dozek hat vekirin. 4) Doza Mûsa Anter: Îdianameya ku ji aliyê Serdozgeriya Komarê ya Amedê (bi TMK xal:10 rayedar) ve derbarê 4 kesan de ku Hamît Yıldırım ê têkildarî cinayeta Mûsa Anter jî tê de ye, hatiye amadekirin, ji hêla Dadgeha Cezayê Giran a 7'emîn ve di 5 Tîrmeha 2013'an de hate pejirandin. 5) Doza Darbeya Leşkerî ya 12'ê Îlonê: Bi îdianameya Serdozgeriya Komarê ya Enqereyê (bi xala 250'an a CMK'yê peywirdarî û rayedariya taybet) di 03.01.2012'an de derbarê şikbar Alî Tahsîn Şahînkaya û Ahmet Kenan Evren de doz hate vekirin. 6) Doza Failî Meçhûlan a Mecît Baskın û yên din ên li Dêrdora Enqereyê. 7) Doza Windahiyyên Pasûrê: Di 9 Kewçêr 1993'yan de li mezraya Keper a gundê Alacakaya yê girêdayî navçeya Pasûrê ya Amedê 11 gundî piştî hatin binçavkirin winda bûn; der barê wan de ji 2006'an ve dozgerî lêpîrsînê didomîne û di 24 Kewçêr 2013'an de îdianame amade kir. Îdianame ji aliyê Dadgeha Cezayê Giran a 7'emîn a Amedê ve jî hate pejirandin û di vê îdianameyê de ji bo Tugeneral Yavuz Ertürk ê Komutanê Tugaya Komandoyan ê wê demê 11 caran cezayê girtîbûnê yê muëbbet ê girankirî û 25 sal cezayê girtîbûnê tê xwestin. 8) Doza Geverê: Di 26 Avrêl 1995'an de li gundê Yekmalê yê girêdayî Gevera Culemêrgê şivanê bi navê Nezir Tekçî ji aliyê leşkerên Tugaya Piyadeyan a Gelîboluyê ve hate binçavkirin û windakirin; ji bo vê yekê derbarê Albay Alî Osman Akin û Yarbay Kemal Alkan de di Dadgeha Cezayê Giran a Culemêrgê de doz hate vekirin. 9) Doza Tîlê: Di Kewçêra 1993'an de leşkeran bi ser gundê Vartinis ê girêdayî navçeya Tîl a Mûşê de girt û Mehmet Nasir Ögüt, Eşref Oran, Sevda Ögüt, Sevîm Ögüt, Mehmet Şakir Ögüt, Mehmet Şirin Ögüt, Aycan Ögüt, Cihan Ögüt ve Cinal Ögüt ji aliyê leşkeran ve hatin kuştin. Di dema vê bûyerê de kesên li ser kar bûn; Jandarma Yuzbaşı Bülent Karaoğlu ku peywira Komutaniya Bolukê ya Komandoyan a Cendirmeyan a navçeya Dêrxasê bi cih dianî, Üsteğmen Hanefî Akyıldız yê Komutanê Boluka Komandoyan a Cendirmeyan a navçeya Dêrxasê, Şerafettin Uz ê Gerîndeyê Şûbeya Harekata Taybet a Gerîndetiya Emniyetê yê Mûşê û Turhan Nurdoğan ê bi rutbeya başçavuşê cendirmeyan Komutaniya Qereqola Cendirmeyan a Gokyaziye dikir, wek bersûc tene darizandin. 10) Doza Eşref Hatîpoglu: Di sala 1993'yan de li Liceyê

encamekî çawa ji van dozan derkeve û failê dê werin cezakirin an na. Piştî ku kesên ku di salên 90'î de li herêmê xebitîne û tev li kirinên windakirinê û înfazên kêffî û îllegal bûne ji ber dozên wek Ergenekon û Balyoz hatin girtin, merivên windayan ji bo beşdariya van dozan serî lê dan. Lê belê daxwazên wan nehatin qebûlkirin. Sûcên ku ji bo wan kesan hatin gotin ji Fîratê wêdetir neçûn. Her çiqas ew doz terî nekin jî, vekirina wan û dîtina termên hîn windayan bi saya kolanên li herêmê ji bo merivên windayan bû heviyek. Lê belê, pratîkên heta niha me dîtine, wek berdana Kamil Atak û Abdülhakim Güven, baweriya mirovan a hiqûqê ku jixwe qels e, sisttir dike:

Mirovên windahiyan ku bi girseyî beşdarî dozan dibin, ji aliyekî ve dibêjin: "Em ê heta dawiyê vê dozê taqîb bikin, di gorên xwe de jî em dev ji wan bernadin." û ji aliyê din ve jî dibêjin: "Em bawer nakin ku dewlet dê rastiyan aşkere bike û sûcdaran ceza bike. Jixwe ew her tiştê dizane û heke bixwesta, heta niha dê bikira. Wekî mînak, hevsera windayekî got: "Ez bawer nakim ku ev dewlet bi rastî dadmendiyê bîne." û piştê jî diyar kir ku wan dozan dişopîne, beşdarî wan dibe û di gorê xwe de jî dê dev ji daxwaza dadmendiyê bernade. Her çiqas ev gotin hev negirin jî, jin bi rastî dixwazin diyar bikin ku

Tugeneral Bahtiyar Aydın ê Komutanê Hêrêmê yê Cendirmeyan ê Amedê tê kuştin û di bûyeran de 16 kes tên kuştin; derdarê vê yekê de ji aliyê Serdozgeriya Komarê ya Amedê ve îdianame hate amadekirin û rojek mabû ku dem di ser re derbas bibe, di 22 Kewçêr 2013'an de ji aliyê Dadgeha Cezayê Giran a 8'emîn a Amedê ve (bi xala 10'an a TMK'yê peywirdar) hate pejirandin. Di îdianameyê de têkildarî sũkastê albayê malnişin Eşref Hatîpoglu yê Komutanê Alaya Cendirmeyan a Amedê yê wê demê û Üsteğmen Tünay Yanardağ wek şikbar cih girt. 12) Mûş: Li bajaroka Vartinis a navçeya Tîlê ya girêdayî Mûşê di 17 Gulan 1993'yan de bi îdiaya "alîkarî dane rêxistina neqanûnî" mal hatin şewitandin û tê de 9 kes şewitîn û mirin. Derbarê wê de ji aliyê Serdozgeriya Komarê ya Mûşê ve lêpîrsîn hate destpêkirin û Dadgeha Cezayê Giran a Mûşê îdianame hate pejirandin. Di îdianameyê de Yüzbaşı B.K. yê Komutanê Qereqola Cendirmeyan a Dêrxasê, Piyade Üsteğmen H.A., Başçavuş T.N. yê Komutanê Qereqola Cendirmeyan a Gokyaziye û Ş.U. yê wekî Gerîndeyê Şûbeya Harekata Taybet ji bo her yekî 9 caran cezayê girtîbûnê yê muëbbet hate xwestin û di darizandina van her 4 kesan di 4 Rezber 2013'an de dest pê kir. 13) Cem Ersever: Serdozgeriya Komarê ya Enqereyê dosyaya lêpîrsînê ya ku bi dîtina termê Jandarma Binbaşî Ahmet Cem Ersever di 4 Sermawez 1993'yan de dest pê kirî, di gel ku 20 salên demderbasbûnê, derbas bûbûn jî biryar da ku neyê girtin. Dozgerî ji bo doza Eşref Bittis jî bi heman awayî tev geriyabû û li gor biryarên DMME'yê wek sũcê li dijî mirovahiyê nixand û biryar da ku dema derbasbûnê ya 20 salan neyê bikaranîn.

baweriya wan a bi dadmendiya dewletê tune ye, lê belê ew ji bo vê têkoşînê bibiryar in.

“Şûnde çawa bû, rastî nizanîm, ez wî nizanîm”

Me li jorê jî gotibû ku jinan di nav vê têkoşînê de rola xwe bi awayekî aktîf lîst. Dema ku ew tişt kirin jî bi hemû berpirsiyariyên xwe yê din re kirin. Nezanîna tirkî, nezanîna xwendin-nivîsandinê û nezanîna prosedurên hiqûqî, di nav pêvajoya lêgerînê de astengî derxistibin jî ji bo jinan nebûn asteng.

Ev pêvajoya lêgerînê ya dijwar bi piranî negihîşt encamê. Li gorî lêkolînê ku li ser lîsteya ku Navenda Bîrgeh, Dadmendî û Heqîqetê derxistiye hatiye kirin, ji windahiyan %67 termên wan nehatin peyda kirin û %7 jî termên wan hatin peyda kirin lê nehatin teslîmî malbatan kirin.¹⁹⁴ Hevserên windayan ku dibêjin “Ez dizanim ku ew êdî sax venagere, lê dixwazim ku gorekî me heb ku ez di cejnan de biçim zîyaretê.” lêgerînê didomînin.

Her çiqas encam bi piranî jê derneketibin jî, jinan teşebusên hiqûqî yê yekemîn kirine. Lê belê, dema ku me pirsên “parezerên we kîne, cara ewilî we kenî doz vekir, navê dozger çi bû, niha rewşa dozê çi ye?” ji wan dikirin, bi piranî bersivên wiha didan:

“Mahkeme (dadgeh) doqsan altiyê de (nod û şeşan de – 96’an de) bû bawer dikim. Ez esasî nizanîm ya rastî. Xwendin û nivîsandina min jî nîn e. (...) Qazete (rojname) jî hebû li malê, dizanin. (...) Avûqatê (parêzerê) me hebû. Tiyê min bibû avûqat, avûqatê me hebû. Şûnde çawa bû, rastî nizanîm, ez wî nizanîm.”¹⁹⁵

“Ez nizanîm tiyê min çi kiriye. Me avûqat (parêzer) girt, dosyaya xwe da wî. Avûqat jî tiştê nekir. Niha jî dosya mala avûqat de ye.”¹⁹⁶

¹⁹⁴ Bnr. <http://hafiza-merkezi.org/duyuru.aspx?NewsId=326&LngId=1>

¹⁹⁵ Hevdîtin bi Nafiyeyê re, Şîrnex-Cizîr, 21.09.2013.

¹⁹⁶ Hevdîtin bi Neziheyê re, Şîrnex-Navend, 20.09.2013.

Jin di nav lêgerîn, tevlêbûna dozan û têkoşîna kolektîf ya dadmendiya de cihê xwe li herî pêş digirin, lê belê dema ku dor tê şopandina hiqûqî disekinîn. Nezanîna tirkî û nezanîna xwendin-nivîsandinê helbet ji bo safîkirina mijarê girîng e. Her wiha, ji bo ku mirov bikare ji zimanê hiqûqê û prosedura wê fehm bike, zanîna tirkî û xwendin-nivîsandinê jî ne bes e û ji bo mêrên ku dizanin jî problemeke mezin e.

“Ez çûm dilekçeci (daxwazname – arzûhal). (...) Li merkeza Silopiyê, ez çûm min digot li kî derê dilekçe dinivîsin. Min pirsiyar dikir. Tu kes hevalê min nebû. Kes hevalên min nebû. Kesî min nebû hevaltîyê bi min re bike, bi min re bigere. Ez tenê digeriyam. Kurikê min keçikê min destê wan digirt her car min bi xwe ra dibir. (...) Ez diçûm min digot dilekçe li kî derê dinivîsin. Digotin here dayê li vê derê bide nivîsandin. Ez diçûm wê derê. Min digot zilamê min winda bûye, wilo winda bûye. Dilekçe min dinivîsand. Min dibir savcilixê (dozgeriyê), min dida hakim (dadger). Min digot zilamê min winda bûye. Ez dewa zilamê xwe dikim. Min nedizanî. Ez dihatim, ez diçûm, min yekî din dinivîsî. Tu tiştê çênedibû. Ez dihatim diçûm, derekê din min yekî din dinivîsî. Dîsa tu tiştê çênedibû. Min deh dilekçe wilo dane.”¹⁹⁷

Lê belê mirov nikare bibêje ku ew dezavantajên ku di şart û mercên 90’î de astengî dernexistine, di warî şopandina hiqûqî de astengî derdixin û nikare mijarê bi vê safî bike. Ji ber vê yekê, em nikarin bêjin ku dûrxistina jinan ji pêvajoyên hiqûqî ne tenê ji ber şîdeta dewletê ya 90’î ye. Zanîna navgîneke girîng a îktîdarê ye û bi giştî jî di destên mêran de ye, ev yek bi rolên zayenda civakî re jî giredayî ye. Li gel gotinên wekî “Ez ê di gora xwe de jî vê dozê bişopînim.” ku hertim tîna dîbarekirin, jin zanîna hiqûqî dewrî kur û tiyên xwe an jî kesekî din ji malbata xwe ku tirkî û xwendin-nivîsandinê dizane dikin. Ev yek nîşan dide ku jinan rolên xwe yê zayenda civakî qebûl kirine û xwe ji bo qada hiqûqî ehlî nabînin.

“Êdî ne di sorime (ber pirsîyariya) me de ye. Me dewa xwe kiriye, çi bû nizanîm. Ama (Lê) em diçûn fotorafê xwe bilind dikin. Dinya alem tê. Xwediyê wan insanan yê ku wilo bûyine hemû tîna. Ne ku

¹⁹⁷ Hevdîtin bi Zehrayê re, Şîrnex-Navend, 20.09.2013

tenê ez diçim, hemû kes têne. Dinya tê. Yanî yên ku mirovên wan çûyî, windabûyî, hatiye kuştin hemû tèn dewa dikin.”¹⁹⁸

Piraniya wan jinan bi nîkaha fermî nezewicîne, ev jî sedemek bo beşdarnebûna xebatên hiqûqî ye. Jin ji ber vê rewşê ji gelek mafên civakî bêpar in û her wiha ew di warî hiqûqî de wek muxatab nayên dîtin.

“En son (herî dawî) dema min dilekçe (daxwazname) da hundir [da dozgeriyê], got evlenma [mehr] te tune ye, yan tiyê te yan gorima [xwehmêra] te bila were yanî bila dewe [doz] veke. Zarokên min jî nikarîbûn dewe vekirîbûna. Zarokên min jî min li ser xwe yaz kirine [nivîsiye]. Nikaha min tune. Vî çaxê gorima min li gund bû, min telefon kir ev hat. Min dosya li ser navê wê çêkir.”¹⁹⁹

Tunebûna nîkaha fermî ne tenê astengiyek ji bo şopandina hiqûqî ye. Dema ku Melîha dibêje “Hevsera wî ya bi nîkaha fermî zewicî ez bûm, lewma ez fotografa wî radikim”²⁰⁰, bi rastî diyar dike ku ev mijar di lêgerîn û têkoşîna windayan de çiqas girîng e.

“Xwedê heqê me li erdê nehêle”

Astengiyên di lêgerîna dadmendiya de derdikevin holê, pratîkên hiqûqî û encamên heta niha derketine, li gel têkoşîna bibiryarî didome, hêviya ji bo pêkanîna dadmendiya kêmtir dike. Di hemû hevdîtînan me bi jinan re çekirine de, ew faktora olê ku di gotinên wan de serekê ye, herî zêde ji bo dadmendiya bi kar tînin. Her ku, ji ber ku emrê wan terî neke, baweriya wan a bi dîtina dadmendiya vê dinê ve kêmtir dibe, gazinên ji bo dadmendiya zêdetir dibin.²⁰¹

“Me digirin, me dikujin, me winda dikin, çî dikin me. Her tiştê bi me dikin. Çî dikin çî nakin... Zilmê wan li ser me pir e. Zilmê li me dikin. Me dikujin.

¹⁹⁸ Hevdîtîna bi Haseneyê re, Amed, 05.11.2013

¹⁹⁹ Hevdîtîna bi Kumrûyê re, Amed, 07.11.2013.

²⁰⁰ Hevdîtîna bi Melîhayê re, Şîrnex-Cîzîr, 21.09.2013.

²⁰¹ Göral, Ö. S., Işık, A., Kaya, Ö. 2013:54.

Xwedê heqê me ji [wan] re nehêle. Em heta sax bin, li dinyayê bin, em ê bêjin rebbê me tu heqê me û sebiyê me û heval û hogirê me û insanê me û wan insanê me yê ku gişt winda ne, gişt kuştî ne, gişt hepsan de ne, gişt hêsirî de ne, ezayê pir kişandine, Xwedê heqê me hemûyan nehêle. Ne yê min tenê, ê giştikan bi wan re nehêle. Heqê wan çî bû li me, ka bêje, çî heqê wan çî bû wan li me kirin?”²⁰²

“Xwedê heqê (mafê) me li erdê nehêle. Yê hemûyan. Yê ku fotografê wan radikin Xwedê heqê wan nehêle li erdê. Ew hemû jî wek zarokê min in. Ewana jî wek zîlamê min in.”²⁰³

“Îsal gotin bariş çêdibe, zêde zêde kêfa me hat”

Ew jin bi giraniya şideta şerê re dijîn. “Li gorî mêran, aştî ji nû ve parvekirina hakimiyetê ye. Lê belê, ji bo jinan ya girîng sazîkirin û telafîkirina ziyanên ku şerê di nav jiyanan de çêkirine ye.”²⁰⁴ Ji bo jinên ku me pê re hevdîtîna kirine rastî sereke ye. Di gotinên wan de daxwaza herî girîng peydakirina hestiyên windayan û cezakirina faîlan bû. Her wiha, daxwaz û hêviya aştîyê jî di hemû gotinan de gelek caran hatin dîbarekirin. Jinan gelek caran diyar kir ku ew bi qasî ku bêriya windayan dikin beriya aştîyê jî dikin û dixwazin ev pêvajoyê biçe serî.

“Min dibê aştî çêbe, min dibê xweşî çêbe. Ew qas hatî serê min jî, zîlamê min çû, birayên min çûne, ez giriyame, ez dixazim tu dayîkên, tu xwayîkên din negirîn. Ez naxwazim tu qîzik bimînin û mala wan li ber wan xirab be. Ez naxwazim birayên tu kesî bimirin. Ez naxwazim zîlamên tu kesî bimirin (...) Îsal gotin bariş (aştî) çêdibe, zêde zêde kêfa me hat. Me windabûyê xwe ji bîr kirin. Me go yeter kî (bes) hew camêr bigirîn, hew xwişkên me bigirîn, hew keçikên me bigirîn, hew dayîkên me bigirîn.”²⁰⁵

²⁰² Hevdîtîna bi Sevdayê re, Amed, 04. 11. 2013

²⁰³ Hevdîtîna bi Melîhayê re, Şîrnex-Cîzîr, 21.09.2013.

²⁰⁴ Barişê ji bo Kadîna Girîşimî Çözûm Süreci Raporu, 2013.

²⁰⁵ Hevdîtîna bi Gulbaharê re, Şîrnex-Basan, 23.09.2013.

“Her tişt were ortê bariş baş e tabî”

Windakirin, ji bo malbata windayan û ji ber tesîra li ser wan çêdike, şîdeteke dewletê ya dijwar û domdar e. Ji ber ku dema ku mirov bedenekî nebîne, ew êş û dîlemaya hêvî û şînê naqedin. Heta ku malbat termên windayan peyda nekin, hîn nebin ka çi li wan hatiye, sûcdar nayan darizandin, ew êş nayê jibîrkirin û ew kul xweş nabe. Wekî ku hevserê windahiyekî gotiye, daxwaza ji bo hiqûq, dadmendî û hesab pirsîn û hevrûbûnê ne tenê daxwazek bi serî xwe ye, di heman demê de, ew ji bo peşerojekî hevpar jî sereke ye:

“Dema barişê (aştiyê) de, yanî em her tim taraftarên (alîgirên) barişê bûne, aştiyê bûne. Welle ez naxwazim xwîn jî bê rêtinê. Lê gava ku ez bêjim faîlê van insanan dernekevin, eger van insanan eger kî emir daye wan, çima ev insanana evqas kuştin, çima ewqas şevitandin, çima ev insanana winda kirin, hestiyê wan jî winda kirin, yanî ew tiştan hemû neyê ortê (aşkera nebe), wan insanana ceza nebin, aynî ew jî wekî wan ceza nebin, cezayekî giran gerek (pêwîst e) bigrin, yanî wan tiştana neyên ortê ez barişê naxwazim. Ez qarşî me (ez li dij im). Yanî evana boşiboşine (bêsedem) neçûn. Her tişt were ortê bariş baş e tabî. Xwîn bila neyê rijandin tabî. Temam soniçta (dawiyê de) ew insan in, [ji] her kesî re yaşam (jiyan) lazim e. Ama gava vî tiştê neyê ortê, ez bi xwe bariş naxwazim. Heger ev neyên ortê, yanî kî çûbe jî ha ji tarafê me çûbin ha ji tarafê wan çûbin. Hîç ferq nake. Gerek her du alî jî heqê xwe bi hev helal [bi]kin. Ewê din ku çûne çûne, qey tiştê ha dibe? Eger evana boşine çûbin... Na. Ew ne qolay e (hêsan e).”²⁰⁶

---

206 Hevdîtin bi Besîmeyê re, Amed, 06.11.2013.

ENCAM Û PÊŞNIYAR

Armanca hevdîtînen ku me bi hevserên windayan re çekirine bi rêya parvekirina tecrûbeyan jinan nîşandana dereceyê şîdetê dewletê û analîzkirina vê şîdetê bi lênerîneke zayenda civakî bû. Em dizanin ku windakirin li Tirkîyeyê wekî stratejiyeye dewletê di salên 90'î de li hemberî kurdan hat bikaranîn. Me hewl da ku di van mercên dîrokî de tecrûbeyan jinan bi taybetî ji aliyê hevsera windayekîbûnê ve binirxînin.

Wekî Navenda Bîrgeh, Dadmendî û Heqîqetê em hewl didin ku binpêkirina giran a mafên mirovan bi alikariya şahîdên wan bûyeran derxin holê ji ber ku em dixwazin piştgiriyê bidin pêkhatina hafizayekî kolektîf. Li gel vê yekê, em dixwazin ev bûyer neyên dubarekirin û daxwazên heqan ku dê têkoşîna ji bo aştiyeye mayînde û demokratîk pêk bîne xurt bikin.

Li gelek welatan di sih salên dawî de, ji bo pêvajoyên aşti û demokratîkbûnê ku piştî dewrên derbeyan, rejîmên otorîter, şerên navxweyî û pêvçûnên etnîk dest pê kirine, dadmendiya pêvajoya derbasbûnê û mekanîzmayên wê tîn bikaranîn. Ji van mekanîzmayan yên ku herî zêde tîn bikaranîn reformên saziyî û bernameyên tezmînatê ku ji komîsyonên heqîqetê, darizandin û mekanîzmayên ji nû ve sazîkirinê pêk tê ne. Di van pazdeh salên dawî de, wekî bertekek li hemberî paşçavkirina tecrûbeyên jinan di demên şer û pêvçûnan û piştî wan de, mekanîzmayên dadmendiya pêvajoya derbasbûnê di çarçoveya zayenda civakî de tîn bikaranîn. Di komîsyonên heqîqetê de, xebatên ji bo temsiliya yeksan a jinan, heqîqetên jinan û avakirina sîstemên ji bo aşkerekirina van heqîqetan gelek bi pêş ve çûne. Di warî darizandinê de, mijarên ku herî zêde tîn nîqaşîkirin, amadekirina şert û mercan ji bo parvekirina tecrûbeyên jinan, tedbîrgirtina li hemberî zerarên fîzîkî û derûnî, darizandina jinan ji aliyê dadgerên jin ve û têkoşîna li hemberî bêcezatî ne. Di bernameyên tezmînatê de ji bo jinan cudakariya pozîtîf û di reformên saziyî de jî peşniyarên polîtîkayê yên girîng tîn çalkirin. Reformên qanûnî yên ku dê ber lê dubarekirina bûyerên

piştî demên şer û pêvçûnan çêbûne bigire û rewşa jinan a civakî a bi dezavantaj biguherîne gelek girîng in.

Dema ku mirov bi nêrîneke zayenda civakî li van mekanîzmayan dinihere, hem tecrûbeyên jinan aşkere dibin û hem jî tîkiliyên serdestî yên ku dibin sedema van tecrûbeyan tîn ber çavan. Ji ber vê yekê, dadmendiya ku mirov dixwaze bi bikaranîna hemû mekanîzmayan ava bike, dadmendiyeke veguherîner a ku dixwaze neyeksanî û cûdakeriya zayendî a civakî tune bike.²⁰⁷

Dîtina Koma Xebatê ya Windakirinên Bi zorêya Konseya Neteweyên Yekbûyî ya Mafê Mirovan jî wek vê ye. Li gorî wan, divê jin bi avayekî aktîf beşdarî hemû merheleyên aşkerekirina heqîqetan û lêkolînên windakirinê bibin. Ew diyar dikin ku bernameyên tezmînat û selihandinê yên ku dê ji bo jinan bîn bikaranîn gelek muhîm in û bernameyên tezmînatê ku li gorî zayenda civakî tev digerin, divê cudatîyên zayendî yên civakî ku beriya şer û pêvçûnan jî hebûn baş bibînin.

Di çarçoveya vê nêrînê de, em jî dixwazin ku peşniyarên xwe di du beşan de parve bikin. Em ê hewl bidin ku daxwazên hevserên windayan ên ku der bare pîrsîgîrekên wan ên ji windakirinê diqewîmin nîşanî we bidin û bi peşniyarên xwe yên li dijberî serdestiya zayendperest piştgirî bidin wan.

Jinên ku me pê re hevdîtîna çêkirine daxwazên xwe yên der bare windakirinê wisa diyar kirin:

- Ji malbatan re vegotina serencama wendeyan ji aliyê dewletê ve;

- Peydakirina termên windayan û teslîmkirina wan a malbatan;

- Qebûlkirina dewletê ya sûc û berpirsiyariyên xwe yên windakirinê;

- Darizandin û cezakirina wezîfedarên dewletê yên ku rasterast tev li windakirinan bûne;

---

207 Valji, N. 2010:4.

- Meşandina karên tezmînat û telafiye ji bo malbatên windayan. Ancax, tezmînat û telafî bi qebûlkirina dewletê ya berpirsiyariyê xwe re bimeşe;

- Rakirina astengiyên qanûnî yên ser standina teminatên civakî yên ku hevserên windayan bi saya hevserên xwe disitandin.

Wek Navenda Bîrgeh, Dadmendî û Heqîqetê, em dixwazin peşniyarên xwe yên ku me li ser analîzên hevdiştinan, rapor û nîqaşên der bare vê mijarê de derketine û dîtinên NY'yê amade kirine di çarçoveya mekanîzmayên dadmendiya pêvajoya derbasbûnê de pêşkêş bikin.

Daxwazên Ji Bo Aşkerekirina Heqîqetê

- Divê ji bo aşkerekirina serencamê windayan ji zanîna jinan sûd were girtin. Divê rê û rêbazên ku ji bo dîtina wan zanînan pêwîst in li gorî rewşa jinan a civakî bîn amadekirin;

- Hemû qonaxên ku dixwazin heqîqetê aşkere bikin, Komîsyonên Heqîqetê ku dê li windakirinan jî bi taybetî bikolin jî di nav de, divê bi çavekî zayenda civakî werin honandin. Divê di hîlbijartinên endamên van komîsyonan de jin xwedî mafê yeksan ê temsîlê bibin. Di nav lêkolînên windakirinê de mirov dikare ji bo lêkolîna tecrûbeyan jinên windayan sîstemên cuda ava bike. Bi vî awayî, tesîrên windakirinan ên li ser jinan di raporên encamê yên xebatên bi vî rengî de tên diyarkirin û parvekirin;

- Divê di hemû xebatên aşkerekirina heqîqetê de, ji bo jinan sîstemên wisa hebin ku jin bikarin tecrûbeyên xwe yên jinîti, tiştên wekî şîdeta zayendî, destavêtin, tecawiz, tenêbûn û dûrxistina civakî ku bi tenê jinan dîtiye vebêjin. Jin dikarin pîrgirekên ku li hevser, bav û zarokên wan qewimîne bi awayekî rehet vebêjin. Lê belê, lêgerîneke heqîqetê ku tenê bi gotinên jinan ên der barê bi windakirina hevserên wan ve disekine, tecrûbeyên taybet ên jinan nikare vebêje, li gel vê yekê, mirov nikare tesîra stratejiyên windakirinê ya li ser civakê baş fêhm bike.

Daxwazên ji bo Dadmendiye

- Divê ji bo ku sûcên şîdetê li hemberî jinan bêceza nemînin tedbîrên qanûnî bîn girtin. Jixwe astenga ku pêşi li vêgotina û darizandina şîdeta li ser jinan digire qanûn û pratîkên ku dibin sedema cezane kirina sûcên li hemberî jinan e. Li gel windakirinên bi zorê, sûcên ku li hemberî jinan tên kirin jî divê dervayî efû û demboriyê werin girtin û ji bo sûcên zayendî gotinên jinan bibin sereke;

- Divê, ji bo ku jin bikarin ji bo darizandina faîlan serî li dadgehan bidin, tedbîrên ku dê rewşa jinan a bi dezavantaj biguherîne werin girtin. Divê jin bi saya bernameyên parastina şahidan bîn parastin û ji aliyê derûnî ve bîn alîkirin;

- Jin, ji ber rolên wan ên zayenda civakî, carcaran nikarin xwe bigihînin dadgehan. Di heyama darizandinê de (û di hemû heyamên aşkerekirina heqîqetê de) ji bo ku astengiyên li ber jinan rabin, tedbîrên wekî peydakirina erebeyan ji bo çûna cihên ji bo darizandinê pêwîst, û xizmetên xweytîbûna zarokên jinan werin girtin.

Mafên Civakî û Daxwazên Başkirinê

- Divê polîtîkayên tezmînatê li gorî perspektîfa zayenda civakî bîn amadekirin. Divê rewş û tecrûbeyên taybet ên jinan di nav van polîtîkayan de bibin û bernameyên ku dê jinan xurt bikin bîn amadekirin;

- Piştî ku hevserên jinan bi zorê tên windakirin, jin mecbûr dimînin ku hemû kemasî û pêwîstiyên malbata xwe bi tenê serê xwe îdare bikin. Di vê heyamê de, ji bo piştgirîdana hevserên windayan, divê jin mafên wekî alîkarî ji bo xanî, çûn û hatina bêpere û ji bo perwerdehiya zarokan burs bîn dayîn;

- Ji bo ku jin bikarin mafên wekî mîras, parvekirina mal û mulkan û hwd. bistînin, di gel ku hevsera zewaca fermî nebin jî, divê gotinên wan bibin sereke û şert û mercên ku ji bo vê yekê pêwîst in bîn amadekirin;

- Jinên ku ji bo girtina hin maf û peredanî hevserên xwe wek "mirî îlan kirine", bi şart a ku

mafên ku bi vê rêye girtine ji destê wan naçin, divê mafa vekişandina vê îlanê bên dayîn. Ev yek ji bo jinan qet ne baş e ji ber ku hem mirî îlankirina hevserên xwe ji bo wan giran e û hem jî di warî hiqûqî de ev ji bo wan astengiyên derdixe;

- Qerara windatî, ji bo ku heta ku serencama hevserên wan diyar bibin, jin bikarin mafên civakî bigirin dibe biryareke baş. Divê astengiyên li hemberî girtina vê biryarê bên rakirin û heyam bê rihetkirin.

Daxwazên ji bo Reformên Saziyî

- Divê perwerdehiya bi zimanê kurdî bibe fermî, di hemû xebatên gelemperî de pratîkên duzimanî ji aliyê hiqûqî ve bên parastin. Qedexbûna zimanê kurdî jinan di lêgerina wan a heqîqet û dadmendiye de qels dike û wan zêdetir mecbûrî mêran dike;

- Divê jin bikarin mafên civakî bi rêya hevserên xwe ne, bi serê xwe, wek welatiyeke yeksan bistînin. Ev yek şart e ku tedbîr ji bo ji holê rakirina rewşa hevserên windayan a bi dezavantaj a di sîstema ewleyî ya civakî de bên girtin. Rewşa jinan a ku bi rêya hevserên xwe di sîstema ewleyî ya civakî de cih digirin, wan di warên din de jî dixê rewşekî dijwar.

Daxwazên ji bo Xurtkirina Bîra Civakî

- Cihên ku bi salan bûne cihên têkoşîna windakirinan divê wekî navenda bîrê bên naskirin û li gorî daxwaza jinên ku bi salan ji bo vê têkoşînê xebîtine bên sazîkirin;

- Ji bo parvekirina tecrûbeyên jinan ên heyama têkoşîna windakirinan bi dewletê re divê metod bên dîtin. Divê ev tecrûbe di hemû heyamên muzakereyan de bi beşdariya jinan bên temsîlîkirin;

- Ji bo ku herkes rastiya bi zorê windakirinan bibîne û bizane, divê hin metod bên amadekirin û divê di vê zanîne de tecrûbeyên hevserên windayan jî cih bigirin.

ŞÎROVEYA GIŞTÎ YA KU

MECLISA GIŞTÎ YA NETEWEYÊN

YEKBÛYÎ KONSEYA MAFÊN

MIROVAN KOMA XEBATÊ YA

WINDAKIRINÊN BI ZORÊ YAN

DERVEYÎ ÎRADEYÊ QEBÛL KIRÎ

YA DERBARÊ JINÊN TESÎRA

WINDAKIRINÊN BI ZORÊ LÊ BÛYÎ

Meclisa Giştî ya Neteweyên Yekbûyî Konseya Mafên Mirovan

Koma Xebatê ya Windakirinên Bi zorê yan Derveyî Îradeyê

Şîroveya Giştî ya ku Koma Xebatê ya Windakirinên Bi zorê yan Derveyî Îradeyê di kombûna xwe ya heştan de (31 Kewçêr- 9 Sermawez 2012) qebûl kirî ya derbarê jinên tesîra windakirinên bi zorê lê bûyî

Destpêk

Wekhevî û nekirina cudakariyê bingeha pergala mafên mirovan a navneteweyî pêk tîne. Ji bo ku windakirinên bi zorê werin sekinandin û pêşî lê bê girtin, divê dewlet van qanûn, polîtîka û kiryarên li gorî van rêbazan qebûl bike. Bi taybetî jî wekheviya zayenda civakî û xurtkirina jinan ji bo ku mirov bikare pêşiyê li windakirinên bi zorê yê jin bigire pir girîng e. Perspektîfa zayenda civakî li ser dezavantaj û astengiyên jinan ên di nav mafên mirovan de ne safî dike û ji bo çareserkirina li rê û rêbazan digere.

Ji bo ku rêgeza wekheviya zayenda civakî were pêkanîn, divê bikarin xwe bigihînin wekheviya zayenda civakî û divê hemû astengiyên li pêşiya jinan ku nahêlin xwe bigihînin mafên xwe werin rakirin. Ji bo vê yekê jî rolên zayenda civakî û hewcedariyên wê divê baş werin fêmkirin.

Koma Xebatê ya Windakirinên Bi zorê yan Derveyî Îradeyê, jin an jî zarokên keç wek mirovên hatine windakirin, wek xizmên kesên ku bi zorê hatine windakirin an jî wek keseke ji ber windakirinê zirar dîtî; qebûl dike ku ew mexdûr in. Tecrubeyên koma xebatê ev tişt derxistine holê: girêdayî rolên zayenda civakî yê dîrokî, çandî û olî, encamên windakirinên bi zorê tesîrên cuda li jin û zarokên keç dike.

Dema ku perspektîfa zayenda civakî bi windakirinên bizore re eleqedar dibe her wiha divê di nav zagonasazî, îdare û darazên dewletan de jî cih bigire. Wekheviya zayenda civakî ya di nav windakirinên bi zorê de di serî de lê ferz dike ku her kes bikare mafên xwe yê di Danezana Parastina Her Kesî ya li hember Windakirinên Bi

zorê (ji niha pê de wek Danezan dê derbas bibe) de bêyî cudakarî bikarin bi kar bînin.

Koma Xebatê vê yekê qebûl dike ku ji bo parastin û berfirehkirina mafên kesên hatine windakirin, roleke girîng a jinan heye. Koma Xebatê li gor tecrubeyên xwe pê dizane ku di nav têkoşîna li hemberî windakirinên bi zorê bi piranî jin di eniya pêş de bûne. Jin bi giştî ji bo ku aqûbeta kesên bi zorê hetine windakirin derkeve holê û ji bo ku alîkariya mexdûran bikin, rêxistin û komeleyan ava dikin.

Koma Xebatê dide zanîn ku berhevkirina agahî û pêşniyaran jî tê de hemû xebatên xwe li gor perspektîfeke zayenda civakî pêk tîne û ev yek di biryara bi hejmara 7/12 a Konseya Mafên Mirovan de ji Koma Xebatê tê xwestin.

Koma Xebatê ji bo ku xalên Danezanê bi perspektîfa zayendiyate civakî rave bike û ji bo ku ev xal topyekûn bêne xebitandin vê şîroveya giştî dipejirîne.

Şîroveya Giştî

1. Danezan, ji bo ku pêşî li windakirinên bi zorê bê girtin û bîst xilaskirin, berpirsyariyên dewletan diyar dike. Dema ku Koma Xebatê alîkariya dewletan dike da ku xalên Danezanê werin xebitandin li gor vê belgeyê tev digere. Her çend di danezanê de nekirina cudakariyê û/yan prensîba wekheviya zayenda civakî bi awayekî vekirî tê de tune be jî, gelek belgeyên din ên navneteweyî van prensîban li ser dewletan ferz dikin. Her wekî gotina di xala 21'emîn de tê gotin; "xalên vê Danezanê, Beyannameya gerdûnî ya Mafên Mirovan an jî xalên di belgeyên din ên navneteweyî de bin pê nake û wek tengkirin an jî îhlalkirin nikare were şîrovekirin." Ji van gotinan jî tê fêmkirin ku ev Danezan yek ji parçeyên kulliyata mafên mirovan e.

2. Koma Xebatê dide zanîn ku her wekî di Danezana Navneteweyî ya Pêşlêgirtina Her Cure Cudakariya li hember Jinan (CEDAW) de hatiye diyarkirin, divê dewlet bêyî ku li rewşa wan a medenî binêre û li gor wekheviya jin û mêran, hemû mafên polîtîk, aborî, sosyal, çandî,

medenî û azadî û mafên din ên mirovane bide. Pê re ji bo ku ev maf bê bikaranîn çî astengiyên hene divê dewlet rakîn û her cure cudakariya zayendî ji holê rakîn.

Şîdeta zayendî û windakirinên bi zorê yê jinan

3. Jin ji ber ku jin in, dema ku dibin mexdûrê windakirinên bi zorê, her wiha dibin mexdûrên şîdeta zayendî ya civakî jî. Şîdeta zayendî ya civakî hem sedem hem jî encama cudakariya li hember jinan e. Windakirina bi zorê ya li hember jinan jî tê de her cure şîdeta zayendî ya civakî nikare were meşrûkirin û divê dewlet li hember vê yekê bergiriyên bigirin. Divê dewlet hemû mafên mirovan û mafê jinan ê rastî cudakariyê nehatinê û şîdet nedîtinê jî biparêze, alîkariyê jê re bike û hewcedariyên wan pêk bîne. Dema ku ev berpirsyarî nehatine bicihanîn, dibe sedema şîdeta li hember jinan û vê şîdetê zêde dike.

Mexdûrên jin ên windakirinên bi zorê

4. Jin mexdûrên windakirinên bi zorê ne. Her çend îstatîstîk nîşan didin ku yê zêdetir bi zorê têne windakirin mêr in jî, di dosyeyên Koma Xebatê de jinên ku bi zorê hatine windakirin jî hene. Her wiha xizmên jin ên mêrên windakirî jî wek mexdûrên windakirinên bi zorê têne hesibandin.

5. Divê dewlet hebûna windakirina bi zorê ya jinan qebûl bike, divê dewlet cureyên zirarê yê xwesarî jinan jî qebûl bike. Ew jî şîdeta zayendî, bi zorê ducanî kirin û encamên psîkolojîk ên van kiryanan û ji aliyê civakê ve lekedarkirin, guherîna pergala malbatê û hwd. in.

6. Li hin welatan jinên endamê civakên kêmahiyên û yê xizan ku tesîra newekheviya civakî lê bûye bê star in û rastî windakirinên bi zorê tên. Hewcedariyên xwesar ên van jinan, berpirsariya dewletan zêdetir dike da ku bi ferasetêke rast wan biparêze û hewcedariyên wan temîn bike.

7. Koma Xebatê pê dizane ku jin di demên pevçûnan de zêdetir bê ewlehî ne. Di nav demên pevçûnan de gelek jin dibin armanc û bi zorê tên

windakirin an jî tesîra şîdeta girêdayî zayenda civakî li ser jinan dibe.

8. Jinên ku bi zorê têne windakirin, bi awayekî bêrê jî şîdeta zayendî lê dibe, eziyet lê tê kirin û kêmtê dîtin. Ji ber taybetmendiyên xwe yê biyolojîk û nemaze jî taybetmendiyên welidandinê, jinên mexdûrêb windakirinên bi zorê ji bo hin berjewendiyên wek alav têne bikaranîn. Bedenên jinan wek parçeyê stratejiya kontrolê ya civakî tê xebitandin. Li gorî tecrubeyên Koma Xebatê, îfadeyên şahidên bûyerên wiha û îfadeyên kesên ku karîne bijîn, jinên ku bi zorê têne windakirin, tecawiz jî tê de, rastî şîdeta fizîkî û zayendî tên û ev cureyê şîdetê yan jî tehdîda zirareke wiha nakeve nav pênasayê.

9. Dema ku jinên bi zorê têne windakirin rastî îstîsmara zayendî tên û bûyî xwesteka xwe ducanî dibin an jî dema ku ducanî bin bi zorê werin windakirin, dîsa mexdûr dibin. Ev rewşên wiha ji bo jinên ku ji tenduristiya xwe bi xof in û di nav şert û mercên nemirovane de zarokên diwelidînin, travmayan çêdike û pîrî caran ev bûyerên wiha dibin sedem ku ev jin di bin kontrola rayedarên dewletê de zarokên xwe bikin. Koma Xebatê her wiha dide zanîn ku dewlet divê ji bo jinên ducanî yê di bin çavan de parêzkarên taybet temîn bike.

10. Her wiha divê dewlet dema ku dayîka zarokê/ê bi zorê hate windakirin -di dema windakirina dayîkê de- parastina wan zarokan bixê nav temînatê. Divê bi awayê ku nasnameya zarokê/ê ya rast bikeve nav temînatê qeyda zayîne zû bi zû çêkin û divê dewlet xizmên zarokan an jî kesên bi awayekî qanûnî eleqedar, bi rêya saziyên dewletê agahdar bike.

11. Dayîkên kesên ku hatine windakirin pîrî caran ji aliyê civakê ve têne sûcdarkirin ku wan baş li zarokên xwe nenêrine û têne lekedarkirin. Ev yek dibe sedema vê yekê ku dayîk ji civak û malbatê werin dûrxistin û ew dayîk travmayên giran ên psîkolojîk û hestiyarî dijîn.

12. Dema ku mêrê ku bi zorê têne windakirin kesê ku debara malê dike be, mexdûriyeta kesê malbatê mezintir dibe. Di rewşên wiha de dema

ku mêr bi zorê têne windakirin, hemû ferdên malbatê jî dibin mexdûrên windakirina bi zorê. Dema ku pergala malbatê xirab bû, tesîra neyînî ya aborî, civakî û psîkolojîk li ser jinan dike. Lewma serobinbûna wan hestiyarî bi tunebûna aborî zêde dibe û dema ku hewl didin li xizmên xwe yê winda bigerin, mesrefên wan rewşa wan xirabtir dike. Her wiha ev jin nizanin ka dê hezkiriyên wan kengî vegerin û hetta nizanin ka dê vegerin an na. Di hin rewşan de girêdayî mewzûata welat a hundirîn, heke sertîfikaya mirinê tune be nikarin ji dewletê alîkariyê bisitînin. Ji ber vê yekê vederkirina aborî û civakî, encamên giştî yê windakirinên bi zorê ne. Di rewşên wiha de mafên civakî û çandî yê wekî tenduristî, perwerdehî, ewlehiya sosyal, bidestxistina mal û milk û jiyana malbatê ku di Danezana Gerdûnî ya Mafên Mirovan û belgeyên din navneteweyî de hatine diyarkirin, têne bînpêkirin.

Peywirên dewletê

13. Xalên Danezanê yê 2 û 3'yan dide xuyakirin ku tu dewlet nikare windakirina bi zorê pêk bîne, destûrê nade windakirinên bi zorê yan jî çavê xwe bimiçe û divê hemû dewlet ji bo ku pêşî li windakirinên bi zorê were girtin û ji holê bêne rakirin hemû bergiriyên bigire.

14. Ji bo ku pêşî li her cure şîdeta girêdayî zayenda civakî -yên têkildarî windakirinên bi zorê jî- were girtin û li hemberî vê şîdetê hewldan çêbin, divê dewlet program û prosedûrên berfireh û pîralî pêk bîne. Divê di nav van program û prosedûran de çêkirina mewzûata vê mijarê, peydakirina çavkaniyên aborî û avakirina mekanîzmayên neteweyî yê wekheviya jin û mêran bi pêş ve dibin, cudakariyê ji holê radikin û jinan xurt dikin, tê de hebin.

15. Divê bi taybetî jî rakirina astengiyên li ber sûdwegirtina ji mafên wekhev a mexdûrên jin û mêr ên windakirinên bi zorê di nav van pêngavan de hebe. Divê dewlet bi tenê bergiriyên parêzkar negirin, her wiha ji bo ku windakirinên bi zorê ji holê bêne rakirin, divê ji bo jinan cudakariya pozîtîf were kirin da ku jin bikarin bi awayekî aktîf û wekhev cihê xwe tê

de bigirin. Divê armanca van bergiriyên ew be ku hemû astengiyên mayînde bêne rakirin, ji ber ku ev astengî nahêlin jin jî wek mêran ji mafên mirovan sûdewar bibin. Her wiha divê di nav van pêngavan de beşdarbûna jin û mêran a wekhev a pêvajoyên biryardanê û di warê wekheviya zayenda civakî de perwerdekirina hemwelatiyan jî hebin (nemaze peywirdarên gelemperî). Divê ev bergirî ji bo raporkirina windakirinên bi zorê jî wekheviyê temîn bike û divê nehêle ku kesê/a ku raporê amade dike, zayenda wî/ê bandoreke cuda li raporê bike.

16. Dewlet ji bo ku astengiyên li ber bikaranîna mafên mexdûrên jin ên windakirinên bi zorê rabin û bi mêran re bi awayekî wekhev bi kar bînin, divê bi baldarî bixebitin. Nemaze dema ku hêzên ewlekariyê bi windakirinên bi zorê re têkildar dibin, ji ber ku ew zêdetir mêr in, jin carinan nikarin ji zimanê hiqûqê baş fêhm bikin û ji xizmetên ku mafên wan biparêzin bê par in. Ev jî dibe sedem ku jin bikirin ji mafên xwe sûd wergirin. Îcar dema ku jin dibe serkêşa malbatê barê wan girantir dibe û ji ber vê yekê jî nikare bi hemû pirsgerêkan re eleqedar dibe. Bi vî awayî berbirsyariyên malbatê nahêlin jin xwe bigihînin mafên xwe.

17. Hinek dewletan li hember xizmên windahiyan, çî bi komî çî yek bi yek be, îlan kiriye ku dê hemû windahî wek mirî bêne qebûlkirin. Ev bergiriyên wiha her çî qas ji aliyê jinên zewicî yê ku nasname û mal û milkê wan girêdayî hevserên wan e ve, bi awayekî hiqûqî erênî be jî, ji bo komên jinan û ji bo jinan hin encamên nebaş derdixe holê. Ev bergirî ji hewldanên malbatên ku dixwazin cihê xizmên xwe yê windakirî tespît bikin re dibin astengî. Her wiha ev qanûn dihêlin ku dewlet îddia bike ku ev mesele hatine girtin, lewma li ber komên jinan dibe astengiyê din. Ev pêvajoyê û qanûn bêyî ku lêkolînek bê kirin, windahiyan wek mirî dihesibîne û bêyî ku endîşeyên malbatan çareser bikin, dixwaze wan teskîn bikin. Ev hemû kiryarên ku nahêlin jin li kesên windakirî bigerin, bînpêkirina xala 3'yan a Danezanê ye.

18. Heta ku aqûbeta kesên windakirî û cihê were tespît kirin, divê dewlet wek bergiriyê demî, ji bo sedemên windakirina bi zorê karîneya

mirinê yan jî mekanîzmayeke ku sertifikaya windakirinê bide, bixebitîne. Her wiha dewlet divê di rewşên wiha de alîkariyê jî bidin û divê nehêlin ev prosedur ji bo jinan travmayên nû biafirînin.

19. Xala 4'emîn a Danezanê dide xuyakirin ku "Ji hemû windakirinên bi zorê re li gor ciddiyeta wan di çarçoveya hiqûqa cezayê de dê ceza jê re were birîn." Derd û êşên jinên ku tesîra windakirinên bi zorê lê bûye ji ber şîdeta zayendî, ducanîbûna bêdaxwaz, tesîra windakirina bi zorê ya li ser malbatê, travmaya psîkolojîk û bi taybetî jî ji ber astengiyên hiqûqî, dibe ku zêdetir bibin. Her wiha jinên ku xizmên wan bi zorê hatine windakirin dibe ku bê parastin jî bimînin. Ev faktor hemû dibe ku ciddiyeta sûcê windakirina bi zorê, girêdayî şert û mercên jinan ên xweser, girantir bike û divê ev rewş dema ku faîlên van sûcan têne darizandin, li ber çavan werin girtin.

Binçavkirina jinan û windakirinên bi zorê

20. Ji bo ku pêşî li windakirinên bi zorê were girtin, dema ku jin hatin binçavkirin rîayet li standartên navneteweyî bê kirin, pir girîng e. Teqez qedexe ye ku jin di cihên nefermî yan jî cihên binçavkirinê yê veşartî de werin girtin. Di rewşeke wiha de dibe ku jin rastî îstîsmara zayendî yan îstîsmarên din werin. Dema ku dewlet ji bo vê yekê mewzûat, prosedur, bergirî û planên çalakîyan çêdikin divê hewcedariyên xweser ên jinên di bin çavan de li ber çavan bigirin.

21. Dewlet mecbûr e jinên ku ji azadiyên xwe hatine mehrûmkirin di cihekî ji mêran cuda de star bike. Dîsa divê dewlet venêrîna jinên ku ji azadiyên xwe hatine dûrxistin jî bi jinan bide kirin.

Mafê Hînbûna Heqîqetê

22. Perspektîfa zayenda civakî ya derbarê mafê hînbûna heqîqetê de divê derxe holê bê ka windakirinên bi zorê û derveyî îradeyê çawa tesîrê, hem ji aliyê kesane hem jî ji aliyê kolektîf ve, li jinan dike. Divê dewlet xwegihandina agahiyên heytî temîn bike û pirsgirêkên agahî

xwestinê jî li ber çavan bigire û divê hemû bergiriyên hewce bigire, da ku jin bikarin bibin xwediya her cure agahdariyê.

23. Perspektîfa zayenda civakî, di dema çêkirina pêvajoyên heqîqetê de, komîsyonên heqîqetê jî tê de, divê bibe parçeyek nîqaşan û bikeve nav pêşveçûn û nirxandina van pêvajoyan. Di pêvajoyên lêgerîna heqîqetê yê ji bo windakirinên bi zorê de divê dewlet butçeyekê veqetînin da ku analîza zayenda civakî bê kirin, ji bo pêkanîna perspektîfa zayenda civakî pisporî û perwerdehî bê temînkirin û tesîra windakirinên bi zorê ya li ser jinan were aşkerakirin.

24. Dema ku dewlet ji bo lêkolîna windakirinên bi zorê komîsyonên heqîqetê ava dike, di nav komîsyonê de divê hevsengiya zayenda civakî li ber çavan bigire. Heke jin wek endam û xebatkarên komîsyonê werin peywardarkirin, lêkolînên şîdeta zayendî ya di nav windakirinên bi zorê de hêsantir dibin.

25. Pêvajoyên lêgerîna heqîqetê divê beşdarbûna jinan bixe ber temînatê. Tecrûbeyên Koma Xebatê daye xuyakirin ku bi piranî jin derbarê xwe de naaxivin, li şûna wê çirokên zarok an jî hevserên xwe derdixin pêş. Ji ber vê yekê divê formên pirsan, protokol û mûlakat li gorî vê rewşê bin. Mûlakat, danîşînên vekirî, materyalên gelemperî û yê çapemeniyê û dane yê ji bo pêvajoyên lêgerîna heqîqetê têne bikaranîn, divê li gor perspektîfa zayenda civakî bin û beşdarbûna jinan hêsan bike, her wiha derd û pirsgirêkên wan aşkera bike. Ya dawîn, perspektîfa zayenda civakî divê ji bo sedem û encamên windakirinên bi zorê rêberiyê bike.

Mafê serlêdana rêya hiqûqeke çalak

26. Ji bo pêbaweriya mafê serlêdana rêya hiqûqeke lezgîn û çalak, alavên derfetê didin wan serlêdanan lazim in. Di vê têkiliyê de, dema ku em gelek astengiyên li ber jinan didin ber çavan, divê dewlet ji bo jinên mexdûrên windakirinên bi zorê ewlehiyê bidin gihîştina alavên serlêdanê û divê ji bo vê yekê tedbîrên cuda bigirin.

27. Li gorî xala 13. ya daxuyaniyê, Dewlet divê derbarê windakirinên bi zorê lêkolînên serbixwe bide destpêkirin û berpirsiyarê bi awayekî cidî meşandina vê lêkolînê ye. Lazim e ku dewlet gilî û gilîkeran (bêyî cihêkirina zayendan) bi awayeke wekhev binirxîne û di rewşên têkildar de divê ji bo jinan bernameyên cureyî hebîn. Lazim e ku dewlet pêbaweriyê bide mafê agahdarbûna malbata mexdûrê.

28. Koma Xebatê qebûl dike ku di dema windakirinê de dibe ku şîdeta zayendî û zayendê hebe û wextê meşandina van lêkolînan eleqeyê taybet lazim e. Di van rewşan de divê girîngî bidin pirsgrêkên jinan û divê êş bîn xuyakirin. Her wekî hemû şîdetên din ên li hemberî jinan, dema dewlet lêkolînan li ser windakirinên jinan ên bi zorê dike, divê bi awayekî cidî tev bigere.

29. Divê dewlet ji bo jinên windakirinên bi zorê qanûneke wisa derxin ku bibin xwedî parastineke darazî ya bêkêmasî. Ji bo vê yekê jî divê polîtîkayê xwedî çavkaniyên berfireh û guncanî were pêkanîn. Polîtîkayê wisa dê çalakiyên windakirina bi zorê asteng bike, lêkolîn û cezakirina wan dê berbihev û ewle bike. Ji bo vê yekê, dewlet divê astengiyên li ber jinan ên bikaranîna rêya hiqûqê binase û ji bo ku van astengiyên ji holê rake, divê hemû pêngavên lazim biavêje. Ev bergirî divê hem ji bo astengiyên zimanî, aborî û çandî bin, hem jî ji bo gihîştina saziyên dewletê bin.

30. Dewlet divê cudatîyên civakî yê mîna perwerdehî, aborî, nijadî, nasnameya etnîk, zimanî û hwd. bibîne û ji bo jinên mexdûrên windakirinên bi zorê agahiyên derbarê serîlêdana rêya hiqûqê li welatî li gorî van cudatîyan belav bike. Ji bilî vê, divê dewlet ewlehî bide ku jin bikarin bi awayekî lezgîn û di nav şert û mercên rêzgir de bigihîjin agahiyên rast.

31. Da ku astengiyên li pêşîya jinan ji holê werin rakirin divê dewlet, di dadgehan de, di kargehên dozgeran de, di cihên xwedîkirina zarokan de çûnehateke ewle temîn bike. Divê pêşîya şahidiyê, di wextê şahidiyê û piştî dozê desteka psikolojîk were dayîn. Da ku rêxistinên jinan û

yên din di dadgehan de bi awayekî aktîf bixebitin û bigihîjin saziyên dewletê, dewlet dikarin alîkarî bidin wan. Da ku dewlet mahremiyetê ewle bike û nehêle şahid werin lekedarkirin, dikarin metodên wek "celseya veşartî" an jî "paravana parêzkar" bi kar bîne.

Parastina şahid û mexdûran

32. Dewlet mexdûran wek kesên ku bi windakirinên bi zorê zirar ditîne û hatine windakirin qebûl dike û ji bo ku şahid û mexdûran biparêze divê tedbîrên din hildin. Ev yek di hemû lêkolînan de û peyketina binpêkirina mafên mirovan de pêşdatir e. Eger şahid jin bin, ji bo parastineke serkeftî divê parastina fizîkî û desteka psîkolojîk were temînkirin. Cureyên tedbîrên tîndar divê li gorî şermdêriya ku travmaya psîkolojîk û fizîkî û zayenda civakî derdixe holê, were guherandin. Ji bo ku jinek çîroka xwe vebêje hewceyî nêvengeke ewle heye. Ji bo vê jî divê perspektîfa zayenda civakî tev li bernameya parastina şahid bibe. Ev yek jî nahêle jin careke din were mexdûrkirin.

Beşdariya jinan

33. Beşdarbûna jinan a qada windakirinên bi zorê bi temsîlkirina hemû mertebeyan wek pêvajoyên biryardanê, pratîk û nirxandinê ye.

34. Ji bilî vê, divê dewlet ewlehî bidin ku jin bi awayekî çalak beşdarî bûyerên mexdûrên windakirinên bi zorê ne, bibin. Di gihîştina perwerdehî, polîtîk û aborî ya jinan de pirsgrêk hene. Ji xeynî wê, astengiyên li pêşîya jinan gihîştina wan a saziyên dewletê zor dike. Di wan şert û mercan de hewce ye ku jin derbarê alternatîfên sîyasî û mafên jinan de werin agahdarkirin. Ji bilî wê, karmendên gelemperî û hemwelatî jî divê derbarê ihtîyaç û pirsgrêkên mexdûrên windakirina bi zorê werin serwestkirin. Dewlet divê bernameyên perwerdehiyê pêk bîne û xurt bike, da ku hemû karmendên gelemperî derbarê mafên jinan û nêzîkbûna jinan de baş agahdar bibin.

35. Kêmasiyên di gihîştin û mixatabiya saziyên gelemperî, metoda jinan a lêgerina xizmên xwe

diguherîne. Gelek jinên li dû agahiyê, dema mirovên xwe digerin pêşiyê di nexweşxaneyan, qereqolan an jî di morgana de hev û du dibînin. Dema biryar didin ku ji dewletê hesab bibirsîn, rêya çalakiyên siyasî ji bo jinan ne diyar e. Di encama vê de gelek jin serî li xwepêşanên gelemperî didin. Ev rewş, nîşanê me dide ku divê jin fêrî bikaranîna saziyên gelemperî bibin. Ji ber vê yekê, divê dewlet pêşiya kes û komên ku pirsgerêkên jinên vederkirî û apolîtîk tînin ziman veke û ji bo çalakiyên wan tedbîrên qanûnî, îdarî û yê din hilde.

36. Dibe ku jin ji ber çalakiyên li hember windakirinê bi zorê; rastî hemberîdanan, bizdandin û tehdîtan werin. Dîsa, ji ber wan çalakiyan dibe ku jin ji aliyê civakê ve werin demxekirin. Divê dewlet li hemberî wan îhtimalan bitêkoşe û tedbîran hilde. Li gorî çavderyên Koma Xebatê, jinên mafên mirovan diparêzin û jinên aktîvîst û xizmên kesên windakirî, pirî caran rastî şidetê tên. Ev yek wan jî dike mexdûrên windakirinê bi zorê.

Mafê başkirinê

37. Xala Danezanê ya 19'an her çî qas derpêş dike ku zirara kesên mexdûrên windakirinê bi zorê û kesên ew xwedî dikin û mafê rehabilitasyonê bide dayîn, Koma Xebatê bawer dike ku divê ew maf berberehtir bibin û wek başkirinê were lêkolandin.

38. Bernameyên başkirinê divê peyva "mexdûr" bi wateyeke berfireh bi kar bîne û cudahiyê di navbera mexdûrê rasterast û mexdûrê neyekser de nebîne. Wateyeke berfireh ji bo peyva "mexdûr" divê kesên di malbata kesê windakirî de jî vegire, ji ber ku wan jî êşa windakirinê kişandiye. Pênasekirina wek mexdûr a jin û kesên di malbata kesê windakirî de, dê mexdûriya wan tam bide qebûlkirin. Ev dê bibe alîkarî ku pêşdarazî û hiyerarşiya zayenda civakî ji holê rabe.

39. Başkirin, bi piranî ji bo jinan girîng e ji ber ku mexdûrên windakirinê bi zorê û şideta li hember zayenda civakî ew in. Başkirin gerek dike ku wek hemwelatîyên wekhev, jin mafên xwe bi dest bixin û zirarên ditî werin

qebûlkirin û mexdûriyeta wan were tunekirin. Koma Xebatê qebûl dike ku başkirina bi perspektîfa zayenda civakî dê tevkarîyeke şênber bide bernameya rehabilitasyonê jinan. Bernameya başkirinê dikare rewşa jinan a pêşiya mexdûriyê bi baş ve vegêrine û xwedî potansiyeleke wisa ye ku hiyerarşiya zayenda civakî a berê ji holê rake û civakê veguherîne.

40. Da ku dîsa neyên bînpêkirin, dewlet divê ne tenê bûyerên windakirinê yê heyt sererast bike, divê şert û mercên ku windakirinê tîne holê jî, ji holê rake û tedbîrên wisa hilde ku ev bûyer dîsa dubare nebin. Ev yek dê ne tenê ewlehiyê bide mexdûrên pêşerojê, dê pêşiya mexdûrbûnê jî bigire. Bi taybetî, civakên ku tê de şideta li hemberî jinan û windakirinê bi zorê hene, divê dewlet tedbîrên bergir hilde.

41. Başkirinê sembolk, parçeyên girîng ên bernameyên başkirinê berfireh in. Rojên biranînê, mûze, park, naştin û merasîm, lewhe û bîrdarî peyanên başkirina sembolk in. Başkirinê sembolk alîkariya rehabilitasyonê psîkolojîk û hîsî ya mexdûran dike. Bi vê yekê, bandora wan a li ser hemû civakê girîng e.

42. Başkirinê sembolk li ser dîtin û biranîna jinan û zayenda civakî tesîrê dike. Tezmînatên sembolk bi taybetî divê pêşdaraziyan xurt neke û wan ji holê rake. Wek mînak, bîrdarî divê jinan ne wek rehmdar û mexdûr lê belê divê wek têkoşerên li hemberî windakirinê bi zorê jî nîşan bide.

43. Divê dewlet li ser astengiyên mîna ziman û xwendin û nivîsandinê yê li pêşiya jinan ku nahêlên ji bernameyên başkirinê îstîfade bikin, rawestin. Jê pê ve, divê dewlet bala xwe bide astengiyên mîna agahî, çûnêhat û belgekirinê û hêmu kêmasiyên aborî.

44. Jinên endamên malbatekê, bi taybetî jî ji ber windakirinê bûye stûna malê hewceyî alîkariya aborî, psîkolojîk û hiquqî hene. Li ser vê mijarê, saziyên dewletê divê şewirmendiyê bike û alîkariya rehabilitasyonê û agahdarkirinê bide.

Perwerdehî û zêdekirina hayjêbûniyê

45. Dewlet divê li gorî xala 6'an a Danezanê karmendên ewlekariyê derbarê windakirinan de perwerde bike. Divê di vê perwerdehiyê de bîrdarkirina encamên windakirinê yê li ser jinan, şîdeta zayendî û têkoşîna li hember wan jî hebin. Di gel wan, jinên bi dewletê re hevkar dibin dibe ku rastî demxekirinê werin. Ji ber vê, divê dewlet karmendên gelemperî li gorî vê perwerde bike. Ji bilî vê, divê karmendên gelemperî ji bo ku bi xizmên xwediyê windakirinan re bikevin têkiliyê jî werin perwerdekirin. Ew perwerdehî divê bernameyên ku helwestên qalîpgirtî yê li ser rola jin û mêran biguherîne, bihundirîne.

46. Destûrmendên dewletê divê bizanin ku mafên jinan, şîdeta zayendî û windakirinên bi zorê li ser jinan bandorên cuda dike. Pratîkkirina Danezana bi perspektîfa zayenda civakî encax bi perwerdekirina dozger, polês, dadger, parêzer, personelên îdarî, pisporên dadî û hemû karmendên ji bo pêşîlêgirtina windakirinan hatine peywindarkirin, mimkûn e.

47. Belavkirin û weşandina vê şîroveya giştî dê alikariyê bide başkirina rewşa mexdûrên windakirinên bi zorê. Koma Xebatê, hemû kesên bi vê mijarê re têkildar dawet dike ku vê şîroveyê biweşînin û belav bikin.

Pirtük, Gotar û Rapor

Acar, F.; Ertürk, Y. (2011). Kadınların İnsan Hakları: Uluslararası Standartlar, Kazanımlar, Sorunlar. Serpil Sancar (der.), *Birkaç Arpa Boyu...:21. Yüzyıla Girerken Türkiye'de Feminist Çalışmalar (diyarî ji bo Prof. Dr. Nermin Abadan Unat) tê de* (281-303). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Açık, N. (2002). Ulusal Mücadele, Kadın Mitosu ve Kadınların Harekete Geçirilmesi: Türkiye'deki Çağdaş Kürt Kadın Dergilerinin bir Analizi. Aksu Bora ve Asena Günel (berhevkar), *90'larda Türkiye'de Feminizm tê de* (279-306). İstanbul: İletişim Yayınları.

Afshar, H. (2003). Women and Wars: Some Trajectories Towards a Feminist Peace. *Development in Practice*, Cilt:13, Hej.:2/3, 178-188.

Ağamben, G. (2008). *Olağanüstü Hal*. Kemal Atakay (wer.), İstanbul: Varlık Yayınları.

Ahıska, M. (2006). Kayıp Annelerinin Şiddete Tanıklığı. *Amargi*, Hej.:2, 22-24.

Aslan, Ö. (2007). *Politics of Motherhood and the Experience of the Mothers of Peace in Turkey*, teza mastirê ya neçapkirî, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul.

Balta Paker, E.; Akça, İ. (2013). Askerler, Köylüler ve Paramiliter Güçler: Türkiye'de Köy Koruculuğu Sistemi. *Toplum ve Bilim*, Hej.: 126, 7-35.

Bariş için Kadın Girişimi (2013). *Çözüm Süreci Raporu*. https://dl.dropboxusercontent.com/u/2389990/bikg%20raporu_2014.2.3.pdf

Bellucci, M. (1999). Childless Motherhood: Interview with Nora Cortinas, a Mother of the Plaza de Mayo, Argentina. *Reproductive Health Matters*, Cilt: 7 Hej.:13, 83-88.

Benjamin, W. (2001). Tarih Kavramı Üzerine. Nurdan Gürbilek (der.), *Walter Benjamin: Son Bakışta Aşk tê de*, (39-49). İstanbul: Metis Yayınları.

Berktaş, F. (1998). Cumhuriyet'in 75 yıllık Serüvenine Kadınlar Açısından Bakmak. Ayşe Berktaş Mirzaoğlu (berhevkar), *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler tê de* (1-12). İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

Burchianti M. E. (2004). Building Bridges of Memory: The Mothers of the Plaza de Mayo and the Cultural Politics and Maternal Memories. *History and Anthropology*, Cilt: 15 Hej.: 2, 133-150.

Butler, J. (2005). *Kırılğan Hayat: Yasın ve Şidetin Gücü*. Başak Ertür (wer.), İstanbul: Metis Yayınları.

Cockburn, C. (1999). Gender, Armed Conflict and Political Violence. *The World Bank*, Washington DC.

Cockburn, C. (2004). *Mesafeyi Aşmak: Bariş Mücadelesinde Kadınlar*. Ebru Kılıç (wer.), İstanbul: İletişim Yayınları.

Cockburn, C. (2009). *Buradan Baktığımızda: Kadınların Militarizme Karşı Mücadelesi*. Füsün Özlen (wer.), İstanbul: Metis Yayınları.

Çağlayan, H. (2007). Analar, Yoldaşlar, Tanrıçalar: *Kürt Hareketinde Kadınlar ve Kadın Kimliğinin Oluşumu*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Çağlayan, H. (2009). *Kürt Kadınlarının Penceresinden: Resmi Kimlik Politikaları, Milliyetçilik, Bariş Mücadelesi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Das, V. (2007). *Life and Words: Violence and the Descent into the Ordinary*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.

Demirler, D. (2008). İnsan Hakları ve Egemenlik Sarkacında Türkiye'de Yerinden Edilme ve Toplumsal Cinsiyet, *Kültür ve Siyasette Feminist Yaklaşımlar*, tomara Adara 2006-2007'an, 33-55.

Enloe, C. (2000). Feminizm, Milliyetçilik ve Militarizm. Ayşe Gül Altınay (berhevkar), *Vatan, Millet, Kadınlar tê de* (203-226). İstanbul: İletişim Yayınları.

Ertürk, Y. (1993). Doğu Anadolu'da Modernleşme ve Kırsal Kadın. Şirin Tekeli (berhevkar), *1980'ler Türkiye'sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar tê de* (199-210). İstanbul: İletişim Yayınları.

Femenia N. A.; Gil C. A. (1987). Argentina's Mothers of Plaza de Mayo: The Mourning Process from Junta to Democracy. *Feminist Studies*, Cilt: 13 Hej.:1, 9-18.

Göral, Ö.S.; Işık, A.; Kaya, Ö. (2013). *Konusulmayan Gerçek: Zorla Kaybetmeler*. Hakikat, Adalet ve Hafıza Merkezi http://www.hakikatadalethafiza.org/images/UserFiles/Documents/Editor/Yay%C4%B1nlar/HAH_Konusulmayan-Gercek_2013.pdf

Gündüz-Hoşgör, A.; Smiths, J. (2003). Linguistic Capital: Language as a Socio-economic Resource among Kurdish and Arabic Women in Turkey. *Ethnic and Racial Studies*, Cilt: 26 Hej.:5, 829-853.

Hayner P. (2001). *Unspeakable Truths*. New York: Routledge.

Hollander, N. C. (1996). The Gendering of Human Rights: Women and the Latin American Terrorist State. *Feminist Studies*, Cilt:22 Hej.:1, 40-80.

Keskin, E.; Yurtsever L. (2006). *Hepsi Gerçek: Devlet Kaynaklı Cinsel Şiddet*. Punto Yayınları.

Kılıç, Ş. (1992). *Biz ve Onlar: Türkiye'de Etnik Ayrımcılık*. İstanbul: Metis Yayınları.

Kurban, D. (2009). Bir 'Güvenlik' Politikası Olarak Koruculuk Sistemi. Ali Bayramoğlu, Ahmet İnsel (berhevkar), *Almanak Türkiye 2006-2008: Güvenlik Sektörü ve Demokratik Gözetim tê de*. (253-259). İstanbul: Tesev Yayınları.

Malin, A. (1994). Mothers Who Won't Disappear. *Human Rights Quarterly*, Cilt: 16 Hej.:1, 187-213.

Mevsimlik İşçi Göçü İletişim Ağı. (2012). *Tarımda Mevsimlik İşçi Göçü Türkiye Durum Özeti*. http://goc.bilgi.edu.tr/docs/FES-dunyadan_12.pdf

Neyzi, L.; Darıcı, H. (2013). *Özgürüm Ama Mecburiyet Var: Diyarbakırlı ve Muğlalı Gençler Anlatıyor*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Özar, Ş.; Çağlayan, H.; Tepe Doğan, A. (2011). *Ne Değişti?: Kürt Kadınların Zorunlu Göç Deneyimi*. İstanbul: Ayizi Kitap.

Özar, Ş.; Uçarlar, N.; Aytar, O. (2013). *Geçmişten Günümüze Türkiye'de Paramiliter Bir Yapılanma- Köy Koruculuğu Sistemi*. Diyarbakır Siyasal ve Sosyal Araştırmalar Enstitüsü.

Ross, F.C. (2001). Speech and Silence: Women's Testimony in the First Five Weeks of Public Hearings of the South African Truth and Reconciliation Commission. Veena Das, Arthur Kleinman, Margaret Lock, Mamphela Ramphele, Pamela Reynolds (berhevkar), *Remaking a World: Violence, Social Suffering and Recovery* tê de. (250-279). Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.

Sancar, S. (2001). Savaşta Çocuklarını Kaybetmiş Türk ve Kürt Anneleri Üzerine Bir Yorum. *Toplum ve Bilim*, Hej.: 90, 22-40.

Schirmer, J. G. (1989). 'Those Who Die for Life Cannot be Called Dead': Women and Human Rights Protest in Latin America. *Feminist Review*, Hej.: 32, 3-29.

Scott, J.W. (1986). Gender: A Useful Category of Historical Analysis. *The American Historical Review*. Cilt: 91 Hej.:5, 1053-1075.

Sirman, N. (2002). Kadınların Milliyeti. *Milliyetçilik: Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce Cilt:4* tê de. (226-244). İstanbul: İletişim Yayınları.

Şentürk, B. (2012). *İki Tarafta Evlat Acısı*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Tosh, J. (2013). *Tarihin Peşinde*. Özden Arıkan (wer.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Turano, L. C. (2011). The Gender Dimension of Transitional Justice Mechanisms. *International Law and Politics*, Cilt:43, 1045-1086.

Uluslararası Geçiş Dönemi Adaleti Merkezi (ICTJ- International Center for Transitional Justice) (2013). *Beyond Relief: Addressing the Rights and Needs of Nepal's Wives of the Disappeared*. <http://ictj.org/sites/default/files/ICTJ-Briefing-Nepal-WivesofDisappeared-2013.pdf>

Üstündağ, N. (2011). *Geçmişle Yüzleşme: Arjantin Deneyimi*. Hakikat Adaleti Hafıza Merkezi 11-15 Nisan 2011 Çalışma Ziyareti Raporu. Özlem Kaya (wer.), http://www.hakikatadalethafiza.org/Cust/UserFiles/Documents/Editor/Arjantin/ARG_Raporu_TR.pdf

Üstündağ, N. (2013). *Dünyada Barış Süreci Deneyimleri ve Kadınların Rolü*. Barış için Kadın Girişimi Toplantısı, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul, Mart 2013.

Valji, N. (2011). Bir Fırsat Penceresi: Kadınlar için Geçiş Dönemi Adaleti Çalışmaları. Özlem Kaya (wer.), *Birleşmiş Milletler Toplumsal Cinsiyet Eşitliği ve Kadının Güçlendirilmesi Birimi*. <http://www.hakikatadalethafiza.org/kaynak.aspx?GResourceId=36&LngId=1>

Vesiah, N. (2006). "Hakikat Komisyonları ve Toplumsal Cinsiyet: Ülkeler, Politikalar ve Usul ve Yöntemler". <http://www.hakikatadalethafiza.org/Cust/UserFiles/Documents/Editor/Nesiah-HKToplumsalCinsiyet.pdf>

Yalçın-Heckmann, L. (2002). *Kürtlerde Aşiret ve Akrabalık İlişkileri*. Gülhan Erkaya (wer.), İstanbul: İletişim Yayınları.

Yörük, E. (2012). Welfare Provision as Political Containment: The Politics of Social Assistance and the Kurdish Conflict in Turkey. *Politics and Society*, Hej.: 40, 517-547.

Yuval-Davis, N. (2010). *Cinsiyet ve Millet*. Ayşin Bektaş (wer.), İstanbul: İletişim Yayınları.

Yüksel, M. (2006). The Encounter of Kurdish Women with Nationalism in Turkey. *Middle Eastern Studies*, Hej.:42 No:5, 777-802.

Nivîsên Rojnameyan/Malperan

Can, B. (2014). Yeni Bir Tanıklık Rejimi Kurulurken. (Dîroka jêgirtinê): 25.02.2014 <http://zanenstiti.org/yeni-bir-taniklik-rejimi-kurulurken-basak-can/>

Demokrasi Yoluyla Barış için Dullar (Widows for Peace Through Democracy). *Submissions to Cedaw Regarding a General Recommendation on Women in Conflict Situations*. http://www.wunrn.com/news/2011/06_11/06_20/062011_widows.htm

Derince, Ş. (2014). Hakikatlerle Yüzleşmede Kültürel Bağlamı içinde Anlatı/Dil. (Dîroka jêgirtinê): 03.04.2014 <http://www.toplumvekuram.org/?quncelyazilar=hakikatlerle-yuzlesmede-kulturel-baglami-icinde-anlatidil>

Hakikat Adaleti Hafıza Merkezi Cezasızlıkla Mücadele Ekibi. (2013). İnsan hakları gününde kaybedilenler için adalet yok. 9 Aralık 2013. (Dîroka jêgirtinê): 15.01.2014 <http://hafiza-merkezi.org/duyuru.aspx?NewsId=326&LngId=1>

Özding, D. Doksanlar Dizisi ve Daha Bir Sürü Şey. BIANET.org, 18 Ocak 2014. (Dîroka jêgirtinê): 20.01.2014 <http://bianet.org/biamag/yasam/152807-doksanlar-dizisi-ve-daha-bir-suru-sey>

Üstündağ, N. (2013). "Barış Süreçlerinde Şeffaflık Anlaşmadan Sonra Geliyor." Hevpeyvîna Deniz Zerinê. <http://t24.com.tr/haber/baris-sureclerinde-seffalik-anlasmadan-sonra-geliyor,227621>

Biryar, Qanûn, Pêşnûme û Îdianame

Şîroveya Giştî ya Derbarê Jinên Ku Bandora Windakirinên Bi zorê Lê Bûyî ya Koma Xebatê ya Windakirinên Bi zorê yan Derveyî Îradeyê ya Konseya Mafên Mirovan a Neteweyên Yekbûyî. <http://daccess-ddsny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G13/112/57/PDF/G1311257.pdf?OpenElement>

Şîroveya Giştî ya derbarê Mafê di Rewşa Windakirinên Bi zorê de Nasîna Kesayetiya Hiqûqî ya Koma Xebatê ya Windakirinên Bi zorê yan Derveyî Îradeyê ya Konseya Mafên Mirovan a Neteweyên Yekbûyî <http://www.ohchr.org/Documents/Issues/Disappearances/GCRecognition.pdf>

Konseya Ewlehiyê ya Neteweyên Yekbûyî. (2000). Biryara bi hejmara 1325'an. <http://www.un.org/womenwatch/osagi/wps/> Konseya Ewlehiyê ya Neteweyên Yekbûyî. (2008). Biryara bi hejmara 1820'an. [http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/1820\(2008\)](http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/1820(2008))

Konseya Ewlehiyê ya Neteweyên Yekbûyî. (2009). Biryara bi hejmara 1889'an. [http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/1889\(2009\)](http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/1889(2009))

Konseya Ewlehiyê ya Neteweyên Yekbûyî. (2013). Biryara bi hejmara 2122'yan. <http://unscr.com/en/resolutions/doc/2122>

Weqfên Piştgirî û Alîkariya Sosyal. www.sosyalyardimlar.gov.tr

Makeqanûna Komara Tirkîyeyê (1982) Xala Demî ya 15'an. <http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/anayasa.maddeler?p3=215>

Qanûna Medenî ya Komara Tirkîyeyê. <http://www.mevzuat.adalet.gov.tr/medeni/medeni.html>

Qanûna Sîgorteyên Sosyal û Sîgorteya Tenduristiya Giştî ya Komara Tirkîyeyê. <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5510.pdf>

JÎNENÎGARÎ

ÖZLEM KAYA

Lîsansa bilind di beşa sosyolojiyê ya Zanîngeha Teknîk a Rojhilata Navîn de qedand. Di Enstîtuya Ataturk a Zanîngeha Bogazîçiyê de li perwerdehiya doktorayê dewam dike. Demekê wek wergêr xebitî, ji bo malpera Navenda Bîrgeh, Dadmendî û Heqîqetê gotar wergerandin. Di nûnertiya Tirkiyeyê ya Friedrich Ebert Stiftung de derbarê pêvajoya çêkirina makezagonê ya li Tirkiyeyê de wek koordînatore projeyan bi nîvdemkî peywir girt. Ji sala 2012'an vir de di nav koma Xebatên Bîrgehê ya Navenda Bîrgeh, Dadmendî û Heqîqetê de cihê xwe digire.

HATİCE BOZKURT

Xwendekara beşa Rêveberiya Gelemperî ya Zanîngeha Anadoluyê ye. Nêzikî du salan di rojnameya Özgür Gündem de edîtoriya rûpela jinan kir. Ev salek e di Navenda Bîrgeh, Dadmendî û Heqîqetê de dixebite. Ji nav xebatên saziyê yê wek hevdîtinên bi kurdî, deşîfre û wergera wan û xebatên din ên ji bo belgekirinê yê di çarçoveya Xebatên Bîrgehê de pêk tîne.

© Navenda Birgeh Dadmendî Û Heqîqetê, 2014

Navenda Bîrgeh, Dadmendî
û Heqîqetê bi perspektîfa
dadmendiya pêvajoya
derbasbûnê hate damezirandin
da ku binpêkirinên mafên
mirovan ên di demên pevçûnan
de û di bin rêveberiyên otorîter
de derkevin holê û ji bo ku
bîrgeha civakî ya derbarê van
binpêkirinan de were xurtkirin û
di dema lêgerîna dadmendiye de
alîkariyê li mexdûran bike û her
wiha piştgiriye bide van xebatan.
Li gorî me, ji bo ku bi paşerojê
re hevrûbûn û hesabpîrsîn
pêk were, divê binpêkirinên
mafên mirovan ên sistematîk
û giran li gorî standartên
navneteweyî werin belgekirin,
vegotinên alternatîf ên li cihên
ku ev binpêkirin pêk hatine bîn
tomarkirin û li derdorên cihê
yên civakê bîn belavkirin û
kesên rastî binpêkirinên mafan
hatine bikarin xwe bigihînin
dadmendiye.

Bi vê helwestê di serî de me
biryar da ku em ji binpêkirinên
mafên mirovan ên giran ên
berbiçav dest pê bikin û me
windakirinên bîzorê wek qada
xebatê hilbijart.

Ev rapor di çarçoveya
tecrûbeyên hevserên
windahiyan de, bi perspektîfa
zayendî dê li van binpêkirinên
mafan ên giran binêre. Di vê
raporê de em dixwazin bersivên
van pîrsin hildin: Hevserên
kesên ku bi zorê hatine
windakirin ev pêvajo çawa jîyan
kîrin? Jiyana wan çawa guherî?
Bi kê re ketin nav têkiliyêke
piştgiriye? Piştî windakirinê
têkoşîneke çawa da? Ji kîjan
mafên sosyal mehrûm bûn? Her
wekî di hemû mînakên din ên
cîhanê, li Tirkiyeyê jî têkoşîna
li hemberî windakirinên bîzorê
zêdetir ji aliyê jinan ve hate
meşandin. Daxwaza me ew e ku
ev rapor ji bo têkoşîna jinan a ku
berdewam dike, bibe piştgiriye.

